

1780	21.36	48.06	180	5
1805	21.36	?		5

Els arrendaments de la Torre de Cornellà semblen una masoveria: l'arrendatari viu a la casa de l'heretat i té una relació personal i de servitud envers l'amo. Tots estan a nom d'una sola persona, excepte els de 1755 i de 1765 i, en aquest darrer cas, es tracta de membres de la mateixa família. L'obligació de donar animals domèstics és present a tots els contractes d'arrendament, a diferència dels arrendaments de l'Oriol de l'Empedrat que només existia al 1820. Allí només s'exigí als arrendataris prestacions personals en treball per la construcció del terraplé, en canvi als arrendaments de la Torre de Cornellà en trobem moltes més: fer transport de fems per l'amo, mantenir-li la burra i el pollí, tragar-los vi amb el barriló, transportar els estris dels senyors quan aquests vulguin anar de passeig a la finca.

Al contracte de 1805 la clàusula 17 ens recorda una mitgeria o una parceria a parts de fruits ja que, excepte les terres de secà de darrera la casa per les quals hi ha estipulat un lloguer, tot va a mitjes, les despeses i els fruits. Potser és que en temps de crisi el propietari prefereix el cobrament en espècies?

La durada dels arrendaments és sense excepció de cinc anys. L'índex d'augment dels arrendaments es calculat sobre la terra campa de la casa en avall, de regadiu i molt productiva, per tant és semblant al de la finca de l'Oriol de l'Empedrat. Les terres de la casa en amunt eren totes de secà i l'amo estava interessat en plantar-hi vinya: ofereix una rebaixa de lloguer si l'arrendatari ho fa (arrendament de 1805).

Els cultius bàsics d'aquesta heretat eren cereals, arbres fruiters i vinya. Per l'evolució dels pagaments en espècies hom diria que l'últim quart de segle la vinya va guanyar terreny al secà. En l'arrendament de 1775 el propietari reclama 50 garbons, que més tard

substitueix per 200, i en l'arrendament de 1805 se'n reclamen 300, per tant la vinya era un conreu que s'havia estès entre 1770 i 1805. El nombre de quintars de palla no creix tant intensament però també tendeix a elevar-se, no sabem però si era a causa de que les relacions contractuals eren més dures o de que creixia la producció de cereals (majoritàriament blat ja que és el tipus de palla que el propietari reclama) gràcies a un conreu cada cop més intensificat, que elevava els rendiments, ja que no sembla que augmenti la superfície cerealícola. Al 1759 en un contracte no signat que s'oferia al millor postor, en el que es veuen reflectides clarament les aspiracions dels propietaris, s'exigia per aquesta finca 100 quintars de palla, però al contracte real, que es signà l'any 1760, només se'n pactaren 40. En els dos contractes posteriors, de 1775 i 1805, és manté aquesta quantitat.

Els treballs de la terra campa eren semblants als que es realitzaven a la finca de l'Oriol de l'Empedrat. Les prohibicions de cultius i les clàusules referents al restoble estan més especificades. A mitjans del XVIII el propietari ha de donar permís per restoblar, i si en dona s'ha tenir present que el penúltim any "deu ser de goret de llegums, malons o cànem, y lo últim en que deuen deixar ditas terres, deu ser rostoll de blat". El propietari els hi prohibeix sembrar mill, balt de moro, ni melca "i permetent-los-ho solament dit Sadurní en dos mujades de blat de moro". Si les aigües negessin part del terreny de manera que no es pogués sembrar blat, ordi o favons "en tal cas pogan ...sembrar-hi mill, no empero en los dos últims anys" (Arrendament de 1754). Al darrer contracte, de 1805, s'obliga a l'arrendatari que l'últim any només pugui sembrar "la meitat de gra de aresta, perquè l'arrendatari pugui trobar la meitat de les terres en bones condicions"

A les terres planes del frescal de l'heretat de Cornellà, situades entre la casa i la carretera, també hi havia emparrats però en menor quantitat que a l'Oriol de l'Empedrat. Al contracte de 1765 es

parlava de l'obligació que tenia l'arrendatari de reposar les parres mortes , però en canvi no existia cap clàusula en que s'indiqués els plançons d'alba que s'havien de plantar o es parlés extensament de les tècniques dels emparrats, tal i com succeïa als contractes de l'altre finca .A més és l'únic contracte de l'heretat en que es mencionen emparrats. En canvi si que s'expliquen detalladament les tècniques de conreu de la vinya.

La vinya anava creixent a les terres de secà de l'heretat i la gran quantitat de mujades existents feia que l'arrendatari-masover hagués de llogar gent a jornal per tal de podar les vinyes, despesa que corria del seu compte (1754). Al contracte no signat de 1759 l'arrendatari era el responsable de pagar els treballs a jornal, en canvi en el contracte que si es signà al 1760 els costos dels jornals eren responsabilitat del propietari i l'arrendatari s'encarregava únicament de fer la vida als jornalers. Al 1805 altres treballs a jornal com ara "agranar i escanyotar" els pagava el propietari .

Tots aquets treballs entraven dins la concepció de treballar i conservar les vinyes a "ús i costum de bon pagés" obligant a l'arrendatari a fer colgats o capficats. A vegades també es considerava útil "desar o entriar la planta de la vinya de picapolls" , pagant el propietari el cost dels jornals apart. També es fan treballs d'alçar i emprimar (Arrendament de 1805).

La verema habitualment era a costes de l'arrendatari .El vi era dividit en dues parts iguals "a raig de cup i de premsa", però abans de la partició l'arrendatari tenia dret a treure tres càrregues de vi premsat .Sembla com si fos en compensació per que l'arrendatari tenia que assumir tota la feina de "veremar, rentar los cups y las botas y conducir lo vi en las botas del celler".

La llenya normalment anava a mitges, però a vegades el repartiment era molt poc igualitari sortint-ne sempre l'amo amb la part

millor (58). En principi però l'arrendatari no podia arrencar cap arbre ni tallar llenya sense el permís del propietari i la majoria de llenya repartida eren els garbons la de la poda i la dels arbres que es morien. Al contracte de 1804, en que l'arrendatari es compromet a donar 300 garbons a l'amo, la resta de llenya és a mitjes excepte els roures i les alzines que són pel propietari.

En un contracte apareixen despeses de comercialització que són assumides pel arrendatari :portar el picapoll al Born i la plaça de Barcelona a vendre. El dret de portal el Sr. només el paga quan l'arrendatari li porta vi a casa seva.

La cria de bestiar estava limitada pel que hom creia adequat a la agricultura , fent menció explícita que no es podien criar porcs sense permís de l'amo. Al costat de la casa de l'arrendatari hom criava animals de corral com capons, gallines i pollastres, aquests són els que surten als contractes. També deuria haver-hi un estable per les burres, el pollí i les mules.

9.3.2.L'arrendament des de mitjans del XIX fins 1920.

Per aquest període comptem amb més documentació de fonts diverses. En primer lloc volem fer una reflexió qualitativa sobre un tipus d'arrendament específic el pacte de jardineria, propi de finques d'agricultura intensiva baixllobregatines que exigien bastanta complexitat en l'organització del treball agrícola i una elevada inversió en treball. Aquests pactes de jardineria són la continuació de la quasi-masoveria o arrendament de l'hereditat de Cornellà.

a) Els pactes de jardineria .Can Mercader (1835-1869)

Als set pactes de jardineria que es feren a Can Mercader, entre 1835 i 1869 (59), el jardiner havia de fer estada continua a la

casa i tenir cura dels animals domèstics. L'amo li cedia un hort pel propi usdefruit, però havia de garantir-li l'abastiment de verdures. La durada dels pactes de jardineria era de cinc anys - dos anys més que els arrendaments de petites parcel·les- a semblança dels arrendaments anteriors de l'heretat o sense un termini prefixat, amb possibilitat de continuació a voluntat d'ambdues parts .

Les atribucions que es donaven al jardiner , encarregat de cuidar i mantenir a "us i costum de bon jardiner" el jardí de recreo de la casa Mercader , anaren augmentant a mesura que avançava el segle . Als dos primers "pactes de jardineria" -1835 i 1847- els jardiners havien de "pesar la palla i la verema que en lo temps respectius han de donarme los arrendataris"(60) .Als darrers pactes -1854, 1859 i 1864- havien d'actuar com a veritables organitzadors i controladors del treball agrícola de tota la finca, de les terres de regadiu explotades en arrendaments en metàl·lic i de les terres de secà donades a parceria i de les necessitat de contractar jornalers quan el treball de la finca ho exigís. Tenien l'obligació de visitar una vegada o dues al mes, segons el contracte, la finca de 46 mojades de sota la carretera, el document es refereix a l'Oriol de l'Empedrat finca que a la segona meitat del segle XIX estava parcel·lada i explotada en petits arrendaments, procés que també seguí bona part de les terres de regadiu de la torre de Cornellà.

Les terres sota la seva responsabilitat directa no eren molt extenses, però les atribucions quan a organització del treball de la terra anaren augmentant. Als darrers contractes es previa la presència d'un "mozo inteligente" o d'un jardiner de professió , de manera que l'arrendatari pogués fer realment les funcions d'encarregat del treball agrícola. Així doncs, el jardiner-masover tenia l'obligació expressa de vetllar per la bona explotació de tota la finca, i de fer d'intermediari entre el senyor o el seu apoderat, i els arrendataris

i/o parcers.

La participació en les despeses d'explotació per part de l'amo era elevada. La agricultura intensiva que es practicava exigia una forta capitalització. L'abastiment de fems, la compra de planters, de llavors, el blat de moro pel bestiar, així com els estris de jardiner -canyes, pals, llates, fil d'empalomar, puntes de Paris, claus, espart, ...-eren responsabilitat del senyor.

Els senyor es reservava quasi sempre totes les taronges, llimones i figues. Quan la fruita es comercialitzava a Barcelona dels altres fruits habitualment se'n quedava la meitat, després de pagar el dret de portal i la venedora. Si es venia a l'heretat se'n quedava 2/3.

La terra campa entre la casa i les Clotes era cedida al jardiner perquè l'explotés directament, a canvi de que pagués la contribució. El senyor també li cedia el tros de fruiters d'aquesta zona amb els mateixos pactes, però amb la prohibició expressa que de sembrar-hi gra d'espiga. Al darrer pacte de jardineria (1864) s'hi afegiren dues mojudes de regadiu. En principi la collita de la terra campa era tota pel jardiner, excepte en el primer contracte que l'amo se'n quedava una quarta part.

Aquest primer contracte encara no estava gaire perfilat com a "pacte de jardineria" i algunes clàusules que recorden tècniques del segle XVIII, ja no apareixeran en els contractes posteriors. Les prohibicions de recollir barrella, de restoblar, de plantar trufes, carabasses i hortalisses, o bé de no sembrar pèsols i tapissots entre les vinyes, únicament surten al pacte de jardineria de 1835.

Els pactes específicament relacionats amb el jardí mereixen un tractament a part. La compra de plantes era responsabilitat dels propietaris (clàusula segona, pacte de 1847), així com el fems que és necessitessin pel seu cultiu. Al 1850 es pactà que les llavors del jardí es deixessin a la finca en acabar el contracte "per evitar

questions sobre les flors de Francesilla, Nemoras, Lloris, Junquillos, violes dobles vermelles i Baras de Jene, se li ha fet entrega de les dites llavors i cabases per lo jardiner que ha sortit i ell deurà fer lo mateix com també de les altres que li ha entregat...". En aquest pacte hi ha una clàusula sobre la comercialització de flors, que no existeix als pactes posteriors. La clàusula novena de 1850 diu que primer s'han d'enviar flors a la senyora i que si en queden per vendre el producte serà a mitges entre el jardiner i la propietària, després que aquesta hagi pagat el portal i el vuit per cent del valor a la venedora. Aquest sistema de comercialització no deuria funcionar ja que el punt 12 del pacte de jardineria següent (1853) diu taxativament "no podrà dit Jardiner per cap temps vendre flor ni planta alguna dels jardins de l'Amo" i en el signat l'any següent s'explicita que el jardiner tindrà l'obligació de donar dos rams de flors del temps cada cop que el senyor envii a buscar verdura. Finalment, l'any 1859, la clàusula 13 és una resposta hàbil al problema de la comercialització de les flors "Cuando se crea conveniente establecer algun objeto de especulación particular independiente de las condiciones expresadas se arreglará por convenio separado". Estava redactada aquesta clàusula pensant amb la comercialització de les flors ?. Fos com fos el procés ens fa pensar que l'objectiu de produir flors pel mercat, prioritari en els primers pactes de jardineria, va passar a un segon terme i els jardineros es van consolidar com a veritables masovers de la casa Mercader, encarregats d'organitzar i controlar el treball agrícola de totes les terres que els senyors tenien a Cornellà.

Atenent a la toponímia i a als treballs del jardineros, així com al règim de visites, pensem que a mitjan segle XIX els jardins de la finca Mercader deurién ser excepcionals . El camí dels Rosers, el costat de les "Euras" , el camí dels "Desmays" són noms que evocuen uns jardins idíllics . Els jardineros havien de construir bancs i gloriètes ,

tenir cura de moltes flors i plantes, retallar dues vegades a l'any els xipresos. La raresa i varietat de les flors i les plantes duerien cridar l'atenció dels vianants i és lògic que el senyor volgués controlar les visites al jardí. Només es permetia l'entrada amb un permís per escrit signat per l'amo i en grups reduïts, que havien d'estar sota la tutela del jardiner, el qual els havia d'acompanyar durant tota la visita, fent-los entrar per la banda de l'Hospitalet i sortir per la de Cornellà. El jardiner tenia que vigilar-los per què no cometessin desordres ni "la més petita indecència", prohibint l'entrada a grups superiors a quinze i a "gossos, escopetas ni bastons" per evitar malmetre el jardí.

Als darrers contractes les responsabilitats del jardiner eren retribuïdes en diners "En remuneración de su trabajo y demás obligaciones suyas el Jardinero recibirá del Sr. Mercader quinientos sesenta reales de vellon al mes" (Pactes de 1859 i 1865). És cert que el jardiner tenia que mantenir i pagar un mosso, però gaudia de moltes avantatges al costat de moltes responsabilitats. Era un contracte que deuria ser desitjat per molt pagesos, però les capacitats que tenien que demostrar també eren moltes i no tots les garantien.

Una altra responsabilitat del jardiner era l'elaboració i comercialització del vi. Els jardiniers feien d'encarregats de les feines agrícoles, però no únicament recollien i controlaven la verema, entregada per cada parcer, sinó que eren els encarregats de vendre el vi del senyor a la menuda. El pacte de 1850 estipulava que el jardiner rebria una pesseta per càrrega venuda del senyor i, per què pogués vendre el seu vi sense perjudici "ho farà alternant amb el de l'amo i començant torn sempre per la bota de l'amo". La vinya però era menys productiva que altres conreus de la mateixa finca, al contracte de 1853 la voluntat del senyor d'arrencar la vinya de picapolls per plantar-la de fruiters és clara "Com jo tingia projectat lo arrencar la vinya dels

Picapolls al haver veremat i plantar-la de fruiters ,dono la facultat al dit Josep Martí de quedarsela ell als pactes que jo donia a altres i de no arrencarla continuarà menantla com ha fet fins ara". La mateixa clàusula la trobem al pacte següent. Aixó ens fa pensar que els jardiners rebien un tracte preferent en relació a treballs agrícoles difícils i especialitzats, que requerien a més molta mà d'obra.

b)Els arrendaments al Baix Llobregat a mitjan segle XIX :1845-1865.

Per evitar un excessiu descriptivisme hem adjuntat els quadres d'arrendaments desglossats per municipis i anys com annexe al capítol. De l'observació dels quadres-resums que hem elaborat a partir de documents de la Comptaduria d'Hipoteques (61), es desprenen algunes reflexions.

Quadre 9.13.

Arrendaments Baix Llobregat (1845-1864), pessetes mujada/any.

	Riba Esquerra	Riba dreta	Delta
1845-49	111.25	91.75	28
1850-54	128	74.5	65.5
1855-59	136.75	----*	63
1860-64	149.5	85.5	----*

Aquest quadre ens indica clarament que el valor de la terra a la riba esquerra era molt més elevat que a la riba dreta, i que el delta era la zona on els arrendaments eren més baixos (62). Aquesta constatació és coherent amb el grau de desenvolupament agràri de les tres àrees: a la part esquerra del riu des de 1819 el Canal de la Infanta regava les millors terres de la plana, a mitjans de segle la riba dreta estava transformant-se en zona de regadiu i, en menor mesura, també s'hi transformaven algunes terres del Prat. Els altres

pobles deltaics (Viladecans ,Gavà i Castelldefels) romangueren exclosos del regadiu amb aigües canalitzades.

Seguint la periodització per quinquennis hem elaborat quadres amb els mateixos documents que relacionen els valors mitjans dels arrendaments , amb la durada dels mateixos i amb els cultius (63). El quadre 9.14 sintetitza globalment aquests conceptes.

Quadre 9.14.

Arrendaments Baix Llobregat (1845-1864), pessetes per muijada

	3 anys	de 4 a 6 anys	10 ò més anys	Mitjana
Cereals	5 / 92.4	16 / 74.65		78.88
Fruiters	1 / 320	2 / 720	3 / 147	246.83
Frut-cer.	2 / 69.5	3 / 159.58	11 / 175	158.92

Els arrendaments més cars eren els de les terres dedicades a fruiters i al conreu mixte fruiters-cereals, seguits dels arrendaments de cereals, tots ells al regadiu. Les terres dedicades a vinya o a cereles de secà s'arrendaven a valors més baixos (Vegeu annexos).

La durada estava relacionada directament amb el tipus de conreu. Els cultius herbacis eren els que tenien els terminis més curts era habitual trobar cereals arrendats a un, tres, quatre o cinc anys . L'arrendament de cinc anys era el més estés als cereals, però en les terres de més qualitat la durada solia ser de tres. Possiblement els arrendaments a més curt termini no es registraven a la Comptaduria d'Hipoteques i no s'escripturaven publicament, concretant-los oralment amb l'apoderat o l'administrador del propietari,el que fa que si existien no els poguem reflectir en els quadres analitzats .Tanmateix , en la documentació privada de Can Mercader els arrendaments de les terres cerealícoles eren predominantment a tres anys .

Durant les dècades centrals del segle XIX Molins de Rei era el poble on existien més arrendaments superiors a 10 anys -12 d'un

conjunt de 42 per tots els pobles, és a dir prop d'un 30%-. Aquests arrendaments de llarga durada es feien en terres dedicades a fruiters-cereals o a fruiters, però també trobem un arrendament a tres anys al 1854 d'un camp de fruiters a 320 pessetes la mujada any. Globalment podem afirmar que a la vall mitjana, on el cultiu de fruiters de regadiu -peres, pomes, préssecs i prunes - era important, abundaven els arrendaments a més de deu anys :entre Sant Feliu, Molins de Rei ,Fallejà ,Sant Vicenç, Sant Coloma i Sant Boi tenen el 92,85% d'arrendaments de 10 anys o superiors a 10 anys -39 d'un total de 42-. En canvi no n'hi a cap a Cornellà, Viladecans,Gavà i Castelldefels,i únicament 2 a el Prat i un a Sant Joan. Aquesta menor presència d'arrendaments a llarg termini respon a una preponderància dels cereals i les hortalisses, sobretot als pobles exclusivament dèltics.

Es fa difícil generalitzar , ja que si bé es cert que els camps de fruiters es llogaven a 10 i a més anys ,sobretot si es tractava de plantar arbrat, hem localitzat arrendaments de camps de fruiters en plena producció arrendats per dos ,tres o cinc anys. Aquests arrendaments a curt termini sempre s'atorgen a un grup de pagesos possiblement amb la finalitat de comercialitzar la fruita. Malgrat les excepcions ,hom pot afirmar que la durada dels arrendaments era més llarga en els conreus arbustius i arbres que no en els arrendaments de terres dedicades a cereals. Del conjunt dels 128 arrendaments que ara analitzem només quinze són a tres o menys anys i la majoria són de terres de cereals, hi però tres de fruiters-cereals , dos de fruiters i un de vinya. Els arrendaments de 5 anys són 71 (incloent en el conjunt dos de sis anys i cinc de quatre anys) i representen el 57,25% : la major part són també efectuats en terres cerealícoles (64) . Els arrendaments a 10 anys ,que sumen deu, sis són de fruiters o fruiters-cereals , un és d'arbres ribera i un de vinya, i únicament dos de terra campa.

Des d'un punt de vista cronològic els anys que més arrendaments es registraren foren 1849 (disset), 1856 (catorze) i 1862 (deu). Des d'un punt de vista territorial els pobles que més en registraren foren Sant Boi (vint-i-nou), el Prat (vint) i Molins de Rei (setze).

En relació als cultius els que més abunden són els de cereals (viny-i-set) i que si hi afegíssim els desconeguts ,trenta-u, serien molts més, seguits dels fruiters-cereals (dinou), fruiters (tretze) i regadiu (deu). Per la durada els arrendaments que dominen són els de cinc anys (cinquanta-u) seguits dels de 10 o més anys de durada (trenta-u) i dels de tres (tretze) , n'hi ha també de 4, 6 i 9 anys.

Els valors mitjans dels arrendaments dels quadres que comentem (9.13 i 9.14) no difereixen gaire dels d'altres arrendaments. Segons la categoria de la terra el valor d'una mujada de regadiu adquiria valoracions molt diferents, però malgrat les oscil.lacions existeix una certa concordància. A Sant Feliu de Llobregat a la propietat Lupresti, al 1849, una mujada de regadiu oscil.lava entre 130 i 120 pessetes l'any. Al mateix poble al 1855, a les terres dels Falguera, una mujada de regadiu s'arrendava entre 120 i 90 pessetes l'any. En un arrendament model proposat per Aguiló a la darrera dècada del segle XIX, a Sant Boi, una mujada de regadiu pagava per una any d'arrendament 142,5 pessetes (65).

Finalment volem remarcar alguns trets significatius d'arrendaments amb clàusules especials, com els que al 1862 els germans Saforcada i Samuntà fan a diversos pagesos del Prat o els que ,un any abans i al mateix poble, havia atorgat Ramon de Ponsich, per convertir terres de secà en regadiu (66).

Quan a tècniques agrícoles sembla que a les terres del Prat s'estava fent paral.lelament a un procés d'intensificació un procés de colonització. Intensificació quan trobem clàusules com "estecolarlas a

uso de buen labrador, labrandolas cuatro veces inclusa la preparatoria para la siembra" i quan es descriu de quina manera s'aplanarant les terres, per tal convertir la finca en regadiu . Colonització quan es prohibeix o controla la plantació de plantes halòfiles -sosa ,barrella- que indica que hom vol fer produir un sòl fins aleshores erm. La major part dels arrendaments del Prat , efectuats el 1862, ho eren de grans extensions i ,a vegades incloïen una casa per viure en la que el senyor tenia dret a hostatjar-se .

Ultra les obligacions suara esmentades els arrendataris de les terres d'en Ramon de Ponsich tenien que pagar les contribucions, amb l'obligació d'entregar els rebuts a l'amo i de no exigir cap descompte per aquest motiu , i en cas d'augment de la tributació assumir-ne la meitat .Per contra als arrendaments dels Saforcada les contribucions eren pagades pels arrendadors. En canvi la palla els bagatges i el farratge eren sempre responsabilitat dels arrendataris .

A bona part d'aquestes terres hi havien emparrats , ja que a tot els arrendaments del Prat hi consta l'obligació de cuidar correctament els arbres de gavia o parres , a més de l'obligació de plantar-ne cada any 5, 10 o un nombre indeterminat - als arrendaments d'en Ponsich a costes dels arrendataris i en canvi als dels Saforcada amb despeses compartides-, sempre que la terra no fos bladera. La utilitat d'aquest cultiu era doble :a tots els contractes els arrendataris estaven obligats a portar cistelles de raïm al amo i mig barriló de ví, malgrat que els emparrats es conreuessin prioritàriament com arbres fruiters .

Els senyors es guardaven la facultat de passejar lliurament per les terres, entrar i sortir de les finques, collir i menjar raïm, i plantar els plançons que excediessin el nombre mínim exigít al arrendatari. Es reservaven el dret de llenyes i si algun arbre es moria l'arrendatari havia d'avisar al senyor per recollir-lo .

Als arrendaments dels Saforcada s'adverteix que augmentarà el preu si es converteixen les terres en regadiu. Però a les terres d'en Ramon de Ponsich són en les que el control sobre el procés productiu era més sever, malgrat que la conversió al regadiu exigeix una inversió en treball molt elevada, ja que les terres s'havien d'aplanar previament (67).

Els arrendataris, a més de seguir les tècniques de cultiu marcades pels propietaris, estaven obligats a portar l'amo amb carro de Barcelona al Prat sempre que aquest ho desitgés, a pagar les despeses del reg, a no reclamar millora en acabar el contracte, a no subarrendar, a pagar la meitat de les despeses d'escriptura i a donar gallines o capons al senyor. També se'ls hi recordava que el darrer any no podien rostollar les terres (68).

c) Arrendaments Can Mercader (1835-1870).

Com hem vist en l'anterior apartat les terres cerealícoles s'arrendaven a curts terminis de un, dos, tres o cinc anys. El quadre dels arrendaments de les terres cerealícoles de Can Mercader ens ratifica aquesta tendència general: dels 90 arrendaments ressenyats de durada 88 eren a tres anys (el 97,7%) i únicament 2 eren diferent de quatre i cinc anys (69).

Quadre 9.15.

Arrendaments Can Mercader - Cereals regadiu (1837-1870)

Any	Mitjana pets.muj./any	Index	Durada	Número
1835	58.74	100	5	1
1837	59.77	102	3	3
1841	69.63	119	3	1
1844	64.64	110	3	11
1845	70.03	119	3	1
1847	71.53	122	3	19

1848	72.72	124	3(23) i 4(1)	24
1849	76	129	3	2
1850	74.34	126.5	3	4
1852	81.6	140	3	2
1856	69.88	119	3	3
1857	84.39	144	3	15
1860	129.02	220	3	3
1870	142.85	243	3	1

Quan al valor mig per mujada i any quasi es triplica entre 1835 i 1870 : de 58,74 passa a 142,85. El creixement és progressiu i solament en tres anys 1844, 1850 i 1856 observem que el valor disminueix . És arriscat analitzar-ne les causes ja que la diferent categoria de les terres arrendades fa variar l'index, però a l'any 1856 el descens fou molt fort i molt possiblement pugui ser en part atribuible a la devaluació dels preus dels cereals al mercat barceloní (69).

d)Arrendaments Can Ginebreda (1858-1920).

La mostra d'arrendaments de Can Ginebreda de Molins de Rei és més petita, únicament n'estudiem catorze, heterogènia pel que fa als cultius i molt extensa cronològicament (70).

Quadre 9.16.

Arrendaments Can Ginebreda (1857-1920), Valor mig: pessetes mujada/any.

Any	Cultiu	mig muj./any	Index	Durada	Número
1858	VO	26		10	1
1868	C	90	100	25	1
1877	RCF	1/3 en diners	---	16	1
1882	R	170	188	11	1
1905	R	85.71	95	30	1

1910	R	110	122	6	1
1914	F	---	---	10	1
1916	R	180	200	12	3
1917	R	170	188	12	1
1918	R	220	244	12	2
1920	R	225	250	12	1

La majoria d'arrendaments de regadiu (R) són conreus mixtes cereals-fruïters. Entre l'arrendament de 1868 i el de 1920 l'índex s'ha incrementat de manera semblant a Can Mercader, però mentres aquí han passat 35 anys (1835-1870) en el quadre de Can Ginebreda n'han passat 52 (1868-1920). Per tant podem afirmar que globalment el creixement fou més lent en aquest segon període.

Entre 1868 i 1882 el salt endavant fou molt gran, en canvi al 1905 l'índex disminueix molt, el que ens fa pensar que durant aquells anys la terra s'havia desvaloritzat (71). Els anys següents el valor dels arrendaments s'eleva de manera continuada excepte al 1917 en que s'observa un lleuger descens, potser provocat per la contradictòria conjuntura de la primera guerra mundial que en un primer moment creà un excés d'expectatives.

Quan a la durada els arrendaments de Can Ginebreda eren gairebé tots superiors a deu anys excepte el de 1910 que era de sis. L'arrendament de 1905 a més de tenir un valor per mujada inferior al de 1868 era el de més llarga durada - 30 anys - el que ens ratifica en la crítica situació de l'agricultura cerealícola d'inicis de segle. La durada de 12 anys pels fruïters-cereals de regadiu sembla que es la que predomina, al menys a partir de 1914 i la zona frutícola de la vall mitja: a partir d'aquesta data els set arrendaments existents es fan per un termini de dotze anys.

9.4. Evolució de la parceria i l'arrendament al segle XX.

Les dades de que disposem són discontinües i fragmentàries però, malgrat tot, ens ha semblat necessari sintetitzar-les per tal de donar una visió global de l'evolució de la parceria i l'arrendament.

A les terres de regadiu la parceria ja havia desaparegut al segle XVIII. L'enquesta de Zamora indicava que les millors terres cerealícoles de la plana s'explotaven amb arrendaments i si observem el quadre 9.8 podem comprovar com, a mitjan segle XIX, els cereals, molt estesos al regadiu, es conreaven amb explotació directa o amb arrendament. Al llarg del segle XIX l'expansió del regadiu aguditzà aquesta doble tipologia: arrendaments a les terres regades i parceries a les terres de secà de muntanya. Estem, per tant, d'acord amb Jaume Codina quan afirma que la parceria havia desaparegut del delta a mitjans del segle XIX, amb la matisació que es tractava únicament de les terres dèltiques, ja que, a la segona meitat del segle XIX, els pobles que tenien terres muntanyoses de secà, per molt que es trobessin a les portes de Barcelona, la parceria era encara un règim de tinença de la terra bastant difos.

Al 1886 la informació que facilita la memòria del registrador de la propietat puntualitza que al districte hipotecari de Sant Feliu de Llobregat l'arrendament estava molt extès i que entre parceria i arrendament es cultivava un 75% del sòl agrícola, de manera que únicament el 25% de les terres eren cultivades directament pel propietari -fos petita propietat familiar o gran propietat treballada amb jornalers-. Aquests percentatges indiquen que entre 1859 i 1886 l'explotació directa havia devaluat i que sembla que existia una tendència a incrementar-se l'explotació en arrendament (72). Els registradors es queixaven que els arrendaments eren pactes privats i orals, i que rarament es formalitzaven públicament (73). Hem pogut reconstruir alguns aspectes dels arrendaments baixllobregatins gràcies

a inscripcions del fons de de la Comptaduria d'Hipoteques, possiblement a causa de l'elevat valor del sòl de regadiu de la comarca, però només pels anys centrals del segle XIX perquè a partir de 1865 ja no se'n registren.

Durant els anys més durs de la crisi finisecular l'extrema desvaloració de les terres de secà fa pensar que el procés de paulatina reducció de l'àrea explotada a parceria s'aturà. Un cop superada la crisi, però, l'explotació directa i l'arrendament foren formes d'explotació de la terra que tendiren a guanyar terreny.

Al iniciar-se el segle XX a les terres de secà del districte hipotecari de Sant Feliu de Llobregat la parceria encara estava molt estesa i la part de fruits predominant continuava éssent el terç, així queda reflectit en l'informe del registrador de la propietat de la zona a la memòria publicada al 1904. Sabem també que de 4848 finques rústiques inscrites en el registre de la propietat un 60% eren cultivades pels mateixos propietaris o amb mà d'obra a jornal i, per tant el 40% de les terres s'explotaven en arrendament o a parceria(74). Si comparem aquestes dades amb les de 1886 observarem que la tendència al cultiu directa s'incrementà moltíssim en aquest interval, tendència que respon al procés de recuperació de la terra per part dels pagesos baixllobregatins que adquiriren fraccions de grans propietats forànies que es disgregaren durant la crisi, reforçant així la petita i mitjana propietat veïnes. El nombre de finques rústiques registrades a Sant Feliu al 1904 representava el 50% del total, que és el percentatge d'inscripció més baix d'entre els 35 districtes hipotecaris de Catalunya. Aquest fet indica d'una banda l'estat de confusió i ambigüetat existent entre domini, possessió i propietat, que ja hem indicat en parlar de l'excés de gravació en que es trobava la propietat a aquesta zona en plantejar problemes jurídics relacionats amb l'emfiteusi, i, d'un altre, l'extrema parcel·lació de l'explotació

agrícola, sobretot al regadiu. Aquest darrer element pot semblar contradictori, ja que les finques de regadiu pel seu elevat valor hom tendia a registrar-les, però no hem d'oblidar l'existència de nombroses petites parcel·les de regadiu d'explotació familiar que no constaven en lloc -el que avui en diriem horts clandestins-, a més de velles parceries i censos al secà que potser estaven registrats genericament dins un títol de domini, però que no constaven com a finques reals.

El cas de Sant Boi pot ser il·lustratiu de com evolucionà la parceria en anys posteriors. El seu municipi, bona part dèltic, tenia també bastantes hectàrees de secà de muntanya. Al 1919, en la contestació d'una enquesta, enviada per la Mancomunitat de Catalunya, el Sindicat deia que un 20% de les terres s'explotaven a parceria i un 25% ho era per administració -entenguem mà d'obra a jornal-, per tant el 55% del sòl agrícola del terme s'explotava en arrendament (75)

Al 1936 la parceria havia practicamente desaparegut, d'entre trenta-dos pagesos que al 1936 volien afiliar-se a la Mutualitat d'Accidents de la Unió de Rabassaires hi havia 17 explotacions en propietat, 11 casos mixtes (9 explotació en propietat-arrendament i 2 explotació en propietat-arrendament-parceria) i 26 arrendaments (76). Per tant bé podem afirmar que la eufòria dels anys d'exportació i, en definitiva, la superació de la crisi convertiren a la parceria en una forma d'explotació de la terra residual ja que les mateixes terres de secà, dedicades a fruiters es revaloritzaren enormement gràcies a l'exportació de fruites. I recordem que les que sortien cap Europa eren majoritàriament de secà.

Després de la guerra civil només existien tretze parceries a Sant Boi i de caràcter netament residual. Totes eren del mateix propietari, Ignasi de Puig, que les mantenia amb l'intenció de recuperar la terra i escapolir-se de les conseqüències de la nova llei d'arrendaments. Al 1942 la composició de la població activa agrària de

Sant Boi era la següent : 40 grans propietaris, 300 petits propietaris, 300 arrendataris, 200 jornalers i, únicament, 13 parcers , que eren encara els que ja hem esmentat d'I.de Puig. Per tant hom pot defensar la hipòtesi que la superació de la crisi finisecular i l'exportació a Europa de fruites i verdures baixllobregatines que la seguí van fer desaparèixer la parceria de les vessants muntanyoses que vorejaven el delta i, sense atrevir-nos a generalitzar, com a mínim van reduir la seva àrea d'influència i la feren entrar en desús als pobles de la vall mitjana, on s'anaren substituir paulatinament les vinyes per plantacions de presseguers i pruneres mentre l'exportació anava prenent volada (77). Les bones terres de secà eren arrendades i les dolentes començaren a romandre incultes. A les terres estrictament dèltiques la parceria havia desaparegut ja feia temps.

Finalment, les dades d'altres pobles corresponents al 1942 ratifiquen la hipòtesi que al segle XX la parceria havia desaparegut no únicament de les terres dèltiques sinó també dels pobles de la vall mitjana. Per aquest any disposem d'informació global de Begues, poble del Baix Llobregat veí dels estudiats i situat íntegrament al massís del Garraf amb una agricultura de secà orientada a la producció vitícola, de Castellbisbal poble baixllobregatí, a cavall entre la vall del Llobregat i la depressió del Vallès, que a inicis del segle XX fundà un dels sindicats vitícoles més importants de la comarca i de Sant Joan Despí, poble regat per les aigües del Canal de la Infanta però que també comptava amb terres de secà. La parceria era més important a Begues, on hi havia 147 parcers, i a Castellbisbal, amb 91, en canvi a Sant Joan Despí únicament n'existien quatre i totes en terres dedicades a vinya (78). Aquestes dades, juntament amb les de Sant Boi ens porten a la següent conclusió: la geografia de la parceria que hem dibuixat a mitjan segle XIX havia canviat al segle XX, la seva àrea s'havia reduït assolint importància únicament als pobles on encara

dedicaven importants extensions de terres de secà a la vinya, en canvi als pobles de la vall mitjana, pensem amb les casos de Sant Joan i Sant Boi, quasi havia desaparegut per què a aquesta zona la valoració de la fruita de secà un cop superada la crisi finisecular féu que el secà es dediqués majoritariament a camps de fruiters i que, fins i tot, s'arrendessin les terres de secà, persistint la parceria amb caràcter residual però sense cap importància com a relació d'explotació.

Al conjunt dels tretze pobles estudiats l'arrendament, la mà d'obra a jornal o bé el conreu directe eren les formes d'explotació de la terra dominants, malgrat que a la zona nord propera al nucli vitícola de l'Anoia o bé el veïnatge amb el Penedès a la zona de Begues feia que encara existissin nuclis on la parceria era important a ple segle XX, però eren pobles que queden fora del nostre àmbit d'estudi.

9.5. La mà d'obra a jornal: jornalers o parcers?

Ens agradaria poder establir el grau de proletarització de la força de treball agrària que es donava al Baix Llobregat i que cap al 1862, gracies a la comparació de dades de fiscalitat amb les dels "Resumenes" de les cédules de població, estem en condicions d'intentar. Hem elaborat un quadre sobre el sector primari desglossat per conceptes: propietaris, arrendataris i jornalers agrícoles. La comparació d'aquestes dades ens servirà per aproximar-nos al grau de polarització social existent a l'estructura de classes baixllobregatina i per analitzar el nivell de proletarització real.

Quadre 9.17.

Classificació del sector primari - Baix Llobregat, 1862 (79)

	Propietaris	%	Arrendataris	%	Jornalers agrícoles	%	Total
C	64	19,6	4	1,22	258	79,1	326

SJ	37	18,4	53	26,36	111	55,2	201
SF	160	32,7	89	18,2	240	49	489
MR	167	37,27	25	5,58	256	57,14	448
P	45	25	3	1,67	132	73,34	180
Pj	40	11,94	0	0	295	88,05	335
SV	235	42,1	4	0,7	319	57,16	558
STC	19	25,67	0	0	55	74,33	74
SB	363	55,67	33	5,06	256	39,26	652
EP	70	11,5	38	6,25	500	82,2	608
V	119	38,76	0	0	188	61,2	307
G	225	36,64	50	8,14	339	55,2	614
DF	57	45,6	8	6,4	60	48	125

Si observem la columna corresponent als jornalers agrícoles veurem com del conjunt dels tretze pobles estudiats se'n destaquen quatre que sobrepassen el 70%: Pallejà amb un 88,05%, El Prat (82,2%), Santa Coloma (74,33%) i El Papiol (73,34%). En relació als valors absoluts l'ordre no és el mateix. El Prat amb 500 jornalers és el poble amb més mà d'obra agrícola assalariada, seguit de Gavà (339), Sant Vicens (319), Pallejà (295) i Cornellà (258). A més, en la majoria de pobles el grup dels propietaris estava integrat de petits propietaris (entre 0 i 5 H.) i molts dels arrendataris ho eren de molt poques terres.

Quants d'aquests denominats jornalers es podien considerar mà d'obra assalariada estricta?. Intentarem destriar, dins del grup de jornalers els parcens que hi puguin haver inclosos. En els resums de les cèdules de 1862 no està clar que els qui són ressenyats com "jornaleros de campo" siguin sempre mà d'obra assalariada estricta, ja que molts d'ells tenien al mateix temps terres a parceria. Hem intentat fer la comprovació pels pobles de la riba esquerra (80) i els resultats han estat els següents:

Quadre 9.18.

Jornalers agrícoles - Baix Llobregat, 1861-63

	A	B	C(A-B)	D	E	F(JP-JE)
	PAA	CR	JE	JP	M	S
Cornellà	326	181	145 <	258		103
S.Joan	201	217	-16 <	111		127
S.Feliu	489	112	377 >	240	-137	
Molins	448	152	296 >	256	- 40	
El Papiol	180	180	0 <	132		132

La columna C representa els treballadors agrícoles no- contribuents del poble i és el resultat de restar de la població activa agrària del poble el nombre de contribuents de rústica .Si els parcers i arrendataris no fossin contribuents ,sino que la responsabilitat de la tributació recaigués sobre el titular del terreny,la columna C representaria la mà d'obra a jornal més els parcers i/o arrendataris . Però en el cas dels parcers la legislació tributària preveu que una part de la contribució territorial recaigui sobre l'explotador . Aixó fa que els càlculs de la columna C puguin semblar contradictoris , ja que la diferència A-B variarà segons com s'haguin confegit els amillaraments i segons el grau de correcció dels "Resúmenes" .

La columna D és la de mà d'obra a jornal dels "Resumen de cedula". Per tant, quan el nombre de jornalers d'aquesta columna es igual o inferior A-B (jornalers estrictes) significa que dins el grup de jornalers del camp del "Resumen" no s'inclouen els parcers . En canvi, quan es superior podem defensar que la xifra de jornalers del "Resumen" inclou també els parcers . Els pobles que es troben en el primer cas predomina la tendència a que els parcers paguin la tributació a través del propietari i la diferència JE-JP s'acosta al nombre de parcers reals .Per exemple a Molins hem comprovat existeixen

uns 45 parcers i la diferència JE-JP és de 40 . El cas de Sant Feliu és similar.

A Cornellà dels 258 jornalers del "Resumen", únicament 145 són jornalers estrictes, els 113 restants tributen al fisc i per tant encara que treballin a jornal són alhora parcers i/o arrendataris d'un petit tros .

A Sant Joan quasi no hi havia mà d'obra jornalera estricta . La xifra dels jornalers del "Resumen" correspon a parcers i/o petits arrendataris. De fet Sant Joan quasi no tenia nucli urbà i , per aquells anys, era una conjunt de masies disperses en que més que jornalers hom hauria de parlar de mossos.

A Sant Feliu i Molins la xifra del resumen sembla que reflecteix la proletarització estricta de la mà d'obra agrícola, a la que hi hauriem d'afegir 137 parcers i/o petits arrendataris a Sant Feliu i 40 en el cas de Molins de Rei. Recordem el que observat d'aquests dos pobles en relació al pagament de la tributació .

Finalment El Papiol s'ens presenta bastant semblant a Sant Joan Despí: manca de proletarització. En realitat les dades de mà d'obra a jornal del "Resumen" reflecteixen el parcers i petits arrendataris del poble.

L'estudi pormenoritzat de tots els pobles ens portaria a una aproximació quantitativa del grau de proletarització estricta de la mà d'obra agrícola. Deixant de banda El Papiol i Sant Joan Despí on sembla que no existeix la proletarització estricta , reflexionarem sobre els casos de Cornellà , Sant Feliu i Molins de Rei.

Quadre 9.19.

Jornalers agrícoles estrictes , Baix Llobregat, 1861-1863

Pobl. Act. Agrària Jornalers estrictes Percentatge

Cornellà	326	145	44,47
----------	-----	-----	-------

Sant Feliu	489	240	49,07
Molins de Rei	448	256	57,14

Així doncs, als pobles més importants de la riba esquerra el grau de proletarització de la mà d'obra agrícola era important. No hem fet el càlcul per pobles com Sant Boi, El Prat o L'Hospitalet dels quals sabem, gràcies al estudi de Jaume Codina, que el proletariat rural era ja una realitat a les acaballes del segle XVIII. L'interrogant que ens plantajavem en aquets darrer apartat ha estat parcialment contestat. Potser el més adient fora parlar de jornalers i parcers en lloc de contraposar-los com a categoria social. Per què la polarització social era una realitat que ens queda demostrada pel nivell de proletarització que hem detectat. La important presència de parcers, de petits arrendataris i de petits propietaris feia més complexe l'estructura de classes de la societat rural baixllobregatina, assuajava aparentment la polaritat social però no l'eliminava.

9.6. Conclusions.

Al Baix Llobregat, entre mitjan segle XIX i l'arribada de la Segona República, els sistemes de tenença de la terra i les relacions d'explotació canviaren a causa de la nova organització de la producció i de la distribució agrícoles, sorgida com alternativa a la crisi, que imposà un nou sistema de relacions d'explotació capitalistes.

Les velles formes d'explotació com ara la rabassa i l'emfiteusi, però també la parceria, tendiren a desaparèixer i disminuïren notablement la seva àrea d'influència o bé la seva utilització canvià d'objectius, alterant la seva caracterització tradicional. L'arrendament, contracte difós des d'antic a les millors terres planes de la comarca, i el conreu directe -amb la consegüent demanda de mà d'obra a jornal- tendiren globalment a créixer passant

però per períodes d'estagnament en els pitjors anys de la crisi de finals de segle.

En resum, els canvis que afectaren a cada sistema de tenença els podem sintetitzar ordenadament en les conclusions següents:

1- Durant els segle XIX, la utilització de petites emfiteusis per part de gran propietaris barcelonins de la comarca prengué una orientació clarament capitalista. L'emfiteusi es convertí en una fórmula còmode i barata pels grans propietaris absentistes per explotar les terres de secà. Va servir per fixar als petits emfiteutes a la terra alhora que treballaven a les millors terres de regadiu com a jornalers. I va frenar l'accés a la plena propietat als petits emfiteutes en la mesura que els grans emfiteutes, es a dir els grans propietaris, intentaren controlar el procés de la redempció de censos. A la segona meitat del segle la majoria de les emfiteusis que s'atorgen són petits solars per edificar, per tant a través d'aquesta fórmula contractual els grans propietaris es beneficiaren de l'expansió urbana. I, finalment, les emfiteusis deixen de registrar-se publicament, per tant bé podem concloure dient que les petites emfiteusis realitzades al llarg del segle XIX -tot i que són poques- encobreixen en realitat un veritable porcés de proletarització rural de la comarca.

2- La rabassa era una forma d'explotació de la terra poc estesa al Baix Llobregat, sobretot si exceptuem la part nord de la comarca exclosa del nostre d'estudi. Al segle XIX als pobles més propers a Barcelona havia quasi desaparegut. Les poques que hem localitzat indiquen que el domini útil sobre la terra per part del rabasser era molt més precari a la segona meitat de segle -rabasses a 50 ó 60 anys de termini- que les que s'efectuaren durant la primera meitat que es pactaren sota la fórmula "primers ceps". La rabassa al Baix Llobregat serà substituïda precoçment per la parceria, ja que la seva difusió és anterior a la replantació de la vinya fil.loxerada,

moment en que es difongué a altres comarques de Catalunya. Així el protagonisme que la rabassa va tenir en l'expansió de la vinya a moltes zones vitivinícoles, al conjunt de pobles estudiats del Baix Llobregat el va assumir la parceria.

3- A mitjan segle XIX, les terres de secà de muntanya dels pobles baixllobregatins estudiats estaven explotades majoritàriament a parceria, havent desaparegut aquest règim de tenença de les terres planes i dèltiques. L'impacte de la crisi finisecular i la desvalorització del sòl agrícola que l'acompanyà, especialment el de secà, feren perdurar una relació d'explotació que tendia a reduir la seva àrea d'influència. La replantació de la vinya fil·loxerada en garantí la subsistència. Però, als anys posteriors, les crisi de malvenda del vi i l'estímul positiu que representà l'exportació de fruita a Europa feren que la parceria deixés paulatinament de practicar-se al secà i que, en arribar la Segona República, les parceries que encara subsistien a la vall mitjana tinguessin caràcter residual.

4- L'arrendament era el sistema de tenença de la terra habitual a les terres de regadiu baixllobregatines. En el transcurs del segle XIX tendí a expandir-se també a les terres de secà, però la crisi finisecular en frenà el procés. A inicis del segle XX a la majoria dels pobles estudiats, un cop superada la crisi finisecular l'arrendament i el conreu directe guanyaren terreny. L'aveng del cultiu directe respon a la recuperació de la terra per part dels pagesos baixllobregatins que adquiriren fraccions de grans propietats forànies que es disgregaren durant la crisi, reforçant així la petita i mitjana propietat veïnes. Els grans propietaris barcelonins tendiren a cedir a mans d'un administrador el control de la terra, que l'explotava amb mà d'obra assalariada o bé la cedia en petits arrendaments. Els propietaris mitjans foranis habitualment atorgaven la terra a petits arrendataris

que controlaven personalment. La valoració dels millors sòls de secà, on es plantaren camps de fruita per l'exportació, féu que l'arrendament invadís, fins i tot, les terres de secà. Recordem que les terres de secà més dolentes tendiren a resboscar-se.

5- La mà d'obra a jornal era més important als pobles on l'estructura de la propietat era més depenent de la gran propietat barcelonina. En aquest sentit l'àrea dèltica, amb la precog desaparició de la parceria i amb major presència de la gran propietat forània era la zona on el proletariat rural tenia més importància. A inicis del segle XX, el tipus d'especialització agrícola de la comarca que acabà imposant-se, que es desenvolupà sobretot gràcies a la petita explotació familiar, no afavorí el creixement de la mà d'obra a jornal a causa sobretot del fort increment salarial que es desencadenà durant la conjuntura creada per la primera guerra mundial i que es mantingué als anys posteriors com a conseqüència de la industrialització de la comarca i de la proximitat del nucli barceloní, que oferien noves possibilitats de treball i salaris més atractius pels treballadors assalariats.

NOTES

1. "Els estudis d'Història agrària a Catalunya" a Ier. Col.loqui d'Història Agrària, Barcelona, 1978, p.57 .Potser caldria precisar una geografia de les relacions d'explotació a Catalunya comarca per comarca de manera de poder determinar si aquestes encobrien una polarització real ,que en el cas del Baix Llobregat sembla concretar-se amb un fort grau de proletarització (mà d'obra a jornal i/o parcers), però també amb la persistència de petites emfiteusis , algunes rabasses i nombroses parceries.
2. M.ARTOLA , Antiguo Régimen y revolución liberal , Barcelona, Ariel, 1978 , p.70
- 3.LL.FERRER , Pagesos ,rebassaires i industrials a la Catalunya central (segles XVIII-XIX) , Publicacions de l'Abadia de Montserrat ,1987, p.244-274
- 4.J.CODINA formula clarament la hipòtesi d'un elevat nivell de proletarització a Proletariat rural al Delta del Llobregat al segle XVIII (Ed. R.Dalmau. Barcelona, 1969), però en la seva obra cabdal El Delta del Llobregat i Barcelona (Ed.Ariel, Barcelona,1971, p.395-405) insisteix afirmant que aquest procés es va intensificar al llarg del segle XIX
5. La comunicació que varem presentar al II Col.loqui d'Història Agrària ,Barcelona , 1986 , "Formes d'explotació de la terra al Baix Llobregat al segle XIX. Reflexions entorn de l'emfiteusi" va ser una primera reflexió sobre la complexitat de les relacions d'explotació , problemàtica que intentarem aprofundir en el present capítol.
- 6.Aquest fons privat en l'actualitat es troba a la consulta pública de l'Arxiu Històric Municipal de Cornellà
7. AHCSFLL-Registre de Passaports 1825 . Aquest registre ,que és utilitzat per anotacions diverses ,dóna la següent informació corresponent a l'any 1825 : existien 23 propietaris, 25 arrendadors i 120 jornalers -aquest darrers es confonen amb els parcers -.
8. AHCSFLL- 135/12 . Els forasters amb terres arrendades tenien un líquid imposable de 43542, els forasters amb administradors, es a dir que cultivaven la terra amb ma d'obra a jornal, 134339 i els veïns 109496 .Aquesta darrera xifra l'obtenim de deduir el 48%, que correspon aproximadament a la riquesa urbana, a 210568 dada global de la riquesa veïna .
9. AHCSFLL- Documentació parafiscal "Amillaramientos", 1855. La manca de documentació privada sobre relacions d'explotació i l'interés del document ha fet que l'adjuntessim com annex . Hom hi pot observar l'expansió de l'arrendament a les propietats foranes mitjanes i de l'expressió "de su cuenta" -menades amb administrador i cultivades a jornal- a les grans propietats.
10. AHCSFLL- També hem cregut convenient adjuntar-lo com annex ,per què dóna una visió clara de la predominància de l'arrendament al regadiu i de la parceria a les vinyes de secà.
11. AHMC-CM, 1864.
12. J.CODINA a El Delta del Llobregat i Barcelona ,Barcelona, Ariel,

1971, p.378-379 sosté que durant la dècada de 1821-1830 desapareix la parceria al Delta .

13.E.GIRALT a "El conflicto rabassaire y la cuestión social en Cataluña hasta 1936", Revista del Trabajo, nº 7, Madrid , 1965, p.7, ja va fer notar que aquest conflicte estava plantejat a finals del segle XVIII.

14. Ressenya en defensa de las vinyes a rabassa morta y modo practico de amillararlas. Barcelona, 1861, p.6

15.RPSFLL .Per exemple la familia Roca Ametller estableix set emfiteusis amb obligació d'edificar entre 1866 i 1874 a Joan Insensé (6-VI-1866, T.78, p.60), Miquel Carbonell (9-XI-1868 , T. 153 , p.43), Carles Martí (9-XI-1868, T.153,p.47) , Ramon Badia Casals (12-XI-1868, T.153, p. 51), Jacint Roca (12-XI-1868, T.153, p. 55) , Pau Rebulà Vallcorba (12-XI-1868, T.153 p.59) i a Pau Macia Reguant (30-III-1874, T.22, p.146).

16.ACSFLL-Fons de Protocols, José Mª de Molina, 1837-1843.

17. Aquest procés s'explica a G.TRIBO "La propietat agrària a Gavà (ss.XVIII-XX)", L'Aveng 68, febrer 1984, p. 77

18. F.DURAN CARRAMERAS a Manual práctico de arrendamientos rústicos , Bosch, Barcelona, 1951 ,ens recorda que la fracció "de onze dos" és la quantitat de fruit a pagar en els contractes de rabassa morta publicats per GALI del segle XVI i per COMES del segle XVIII.

19. A Sant Vicenç hi ha nombrosos petits censataris dels que s'explicita la seva condició i en els quals se'ls recorda el nom del propietari, es a dir a qui pertany el domini directe de les terres que tenen en emfiteusi . Per exemple el contribuent nº 1, Josep Amigó, paga els dos terços de contribució d'una vinya d'una mujada i sis mundines propietat de I.Ventós i tota la contribució d'una finca de dues mujades i mitja que té a cens i és propietat d'en F.Mitjans. El contribuent nº 6, Pau Badosa, a més de la part corresponen a la contribució d'una parceria a un terç , propietat de F.de Llinas, paga tota la contribució d'una finca el titular de la qual és Lluís Mª de Ferrer . Casos com aquests n'hi ha molts a l'amillament de 1862 de Sant Vicenç dels Horts. HERNANDEZ MARCO i ROMERO GONZALEZ a Feudalidad ,burguesia y campesinado en la huerta de Valencia, Ayuntamiento de Valencia, Valencia 1980, diuen en canvi que en la documentació fiscal per ells consultada i per els mateixos anys els emfiteutes figuren a efectes fiscals "sin distinción alguna con respecto al resto de propietarios" (p.103). Es refereixen però a la gran emfiteusi , tot i que no ho especifiquen, i en aquest sentit la seva apreciació no pot comparar-se amb la nostra ,ja que nosaltres hem distingit entre gran controladors de domini útil, que són tractats a tots els efectes com a propietaris, i petits controladors de domini útil , que en el casos de Sant Vicenç i Pallejà se'ls hi recorda que no són titulars de les terres per les quals paguen tota la contribució territorial .

20. Pensem que és molt útil el concepte "senyoria mitjana" aplicat al grup de grans emfiteutes que esdevindran propietaris absoluts dels vells establiments al llarg dels segles XVIII i XIX .A vegades però s'utilitza abusivament : no sempre és aquest sector el que consolida tots els dominis sobre la terra a favor seu i , a més, evoca una relació matemàtica de punt intermedi entre el domini eminent i el cultivador directa que pot portar a equivocs ,ja que a vegades la "senyoria mitjana" és la que es situa en un segon o tercer nivell de

gradació entre el domini eminent i el cultivador directe .

21. Els exemples de dos grans propietaris de Molins de Rei, els Roca que redimeixen al 1947 i els Castellví que ho fan al 1922 , en són una mostra , malgrat que caldria estudiar més aquest punt en concret per tal de poder generalitzar com es va acabar el procés jurídic .G.BULBENA a Barcelona, trossos de vida i records de L'ahir , Ed. Pòrtic, Barcelona, 1976,p.39, en parlar de la branca sabadellenca de la seva família diu "A l'acabament de la guerra civil , després de moltes vicissituds per a la redempció dels censos -puix que molts d'aquests eren emfitèutics -, Esteve Margarit va comprar el Vapor" .Així doncs els censos emfitèutics propiament dits, es a dir realitzats sobre un bé immoble, eren encara un obstacle per la mobilitat de la propietat i sembla que no van ser redimits fins després de 1939 , dada que d'altra banda coincideix amb la de la redempció de censos que feu la família Roca de Molins de Rei.

22. Alguns registradors de la propietat de la província de Barcelona denuncien la manca de títols de possessió a l'informe de 1886 "Audiencia de Barcelona", a causa de l'ignorància , les despeses i l'escassetat de notaris i conclouen "El efecto de los tres obstáculos antes expresados ,es el sustituir con la contratación pública ,auxiliados poderosamente por el que puede señalarse con el número cuarto :el expediente posesorio" (p.116). Altres registradors denuncien la manera irregular com s'atorgen títols possessió "la subdivisión i el poco valor de la propiedad ...;lo deficiente de la titulación; la desidia y el abandono ...la mala fe de muchos que tratan de burlar condiciones resolutorias,ayudado todo ello de la amañosa confección de los amillaramientos ,son circunstancias ,dicen,de que se verifique el fenómeno ya indicado, alcanzando el expediente de posesión unas proporciones que de otro modo no podrían justificarse" (p.114)

23. Veure nota 17. Manquen estudis sobre el comportament polític de la pagesia a Catalunya durant la Restauració per tal de saber si va existir caciquisme o no a Catalunya durant aquells anys. C.MIR ha estat peonera en aquest camp amb el llibre "Lleida (1890-1936):caciquisme polític i lluita electoral ",Publicacions de l'Abadia de Montserrat ,1985, i el taller de treball, realitzat a Lleida al juny de 1987 sobre "Actituds polítiques i control social a la Catalunya de la Restauració (1875-1923)" ha representat un avenç en aquest sentit .

24. AMB - Emfiteusi pactada privadament entre un pagés de Gavà i un propietari de Viladecans (9-I-1867). El censatari o adquirent "se donarà d'alta en el amillarament i si no lo admetesen deurà pagar al amo tot lo que se imposa sobre dita pesa de terra". El fet que un emfiteute no constés com a contribuent ens planteja una situació nova , es com si existissin emfiteutes de segona categoria amb menys possibilitats d'esdevenir propietaris que els altres. De fet a Viladecans als anys 1924-29 així sembla que succeí (veure nota següent)

25. AHMV, Llibre d'Actes de la Junta Pericial 1924-29, el seguiment de l'expedient d'alta a través del llibre d'actes de la JP ha estat la font per conèixer el conflicte. Hem de tenir present que les terres reclamades per la toponímia pertanyen a una zona propera al mar de recent colonització agrícola i que ,per aquells anys , desperten un nou interes :el turístic d'esbarjo per la ciutat de Barcelona. Aquestes dues causes fan que de ser uns eremots sense cap interes es revaloritzin Un dels reclamants , en Miquel Rius Vives , ho feia en nou d'una herència rebuda del seu oncle Josep Rubaudonadeu , que fou candidat a diputat de la comarca pels federeals. Finalment volem citar textualment

un dels arguments jurídic administratiu bàsic, que consta al acta de novembre de 1929, i que fa que la JP es refermi en els acords presos el juliol de 1928 "Considerando que la situación legal no ha variado , a partir de aquél acuerdo, por cuanto teniendo determinados contribuyentes amillaradas a su nombre unas fincas , no puede la Junta Pericial traspasar la contribución a nombre de otros a menos que la propiedad de estos últimos se acredite por sentencia judicial o por documento público en el que hayan intervenido las personas a cuyo favor figuran inscritas las fincas en el amillaramiento , pues otra cosa como no puede constituir una traslación de dominio seria extralimitarse la Junta en sus atribuciones invadiendo la esfera reservada a los tribunales de Justicia ya que decidiria de la posesión o propiedad de unas fincas calificando la mayor o menor eficacia de unos títulos en frente de otros".

26. El procés redempcionista quedà frenat pel diferent origen dels censos ,territorial o jurisdiccional, i per la coexistència de diferents tipus de censos :consignatius i reservatius . La llei de 1837 regulava la redempció dels d'origen jurisdiccional, però en molts censos existia una confusió de concepte i d'origen , que dificultava el procés. Així ho hem observat en el capítol 4 en el que hem reflexionat alguns aspectes de la dissolució del règim senyorial a la comarca i ho hem exemplificat amb els dominis dels Marquesos de Vilafranca. Quan a la duplicitat de comportament de la burgesia agrària barcelonina l' exemple d'Erasme de Gònima ,gran propietari de Sant Feliu que manté una posició antiredempcionista i alhora és un introductor de noves tècniques agrícoles, és prou clar.

27.La visió que J.MILLAN dóna de l'emfiteusi coincideix amb el paper que jugaren les petites emfiteusis al Baix Llobregat, zona també de regadiu com l'estudiada "és porbable ,doncs, que per a molts emfiteutes el seu tros de domini útil significués més que una petita propietat residual i que la subsistència camperola procedís d'unes altres vies: l'arrendament de terres o el treball a jornal" ,p.126 , "Agricultura intensiva i explotació camperola :desenvolupament agrari i estructura de classes al regadiu valencià ,segles XVII-XIX" a Terra, treball i propietat ,C.T.D. i Ed.Crítica, , Barcelona,1986 ,

28. En parlar de registres públics ens referim al Fons de Protocols del ACSFLL i al RPSFLL, però també algunes còpies de documents notariais que hem localitzat a arxius privats

29.AG- MR, Notari Josep Anton Pich,21 decembre 1822 .

30. RPSFLL-Entre en F.Ginebreda i en M.Llimona , registrada al 1867

31. Nou són del ACSFFLL-Fons de Protocols ,José Mª de Molina , anys 1840-1844 , 1 al 1840, 1 al 1841 ,1 al 1842, 2 al 1843 i 4 al 1844. L'altra rabassa prové del RPSFLL -és de 1849 però registrada el 25 de maig de 1864.

32. LL.FERRER a "Els grups socials a la Catalunya Central" , p.337, col.laboració a Terra, treball i propietat C.T.D.i Ed.Crítica, Barcelona, 1986, descriu així el procés "Tota la legislació de transformació del règim de la propietat intenta desvirtuar el caràcter emfitèutic de la rabassa i així es recollí al codi de 1889, i en la pràctica quotidiana canvià de mica en mica la formulació emfitèutica per esdevenir una parceria"

33. COLOME FERRER ,J. "L'expansió vinícola , la fil.loxera i el

problema rabassaire a l'Alt Penedès ", Tesis de llicenciatura, Universitat de Barcelona , setembre 1896 . En aquests interessant treball J.COLOME pensen que posa de relleu desproporcionadament els aspectes positius de la rabassa com a quasi-propietat autònoma contraposant-los com elements diferencials als petits propietaris i arrendataris viticultors de Màlaga . Si bé és cert que aquests foren abandonats pel capital comercial , recordem que els grans propietaris catalans aprofitaren la conjuntura creada per la fil·loxera per restituir al domini directe el domini útil a través dels desnonaments i que el mercat colonial, on s'exportava bona part dels vins catalans, ja no es recuperarà mai més.

34. El punt 4art. de la rabassa de 1862 explica que l'any 1862 la contribució serà tota a càrrec del rabassaire, durant els anys 1863 i 1864 pagarà únicament 2/3 de les terres noves encara no plantades de vinya, però com que la plantació s'ha d'efectuar amb tres anys, a partir de 1865 tota la contribució passarà a ser responsabilitat del rabassaire renunciant aquest a les lleis que vaguin en sentit contrari.

35. RPSFLL-1815 . Rabassa registrada l'any 1867.

36. Veure al respecte GIRALT RAVENTOS, E. "La propietat i l'explotació de la terra durant el segle XIX" , a Història de Catalunya, Ed Salvat, Barcelona, 1978, Vol.V, p.57 . Entre els anys 1905-1910 la polèmica entre els juristes catalans que amb el títol "La qüestió de la parceria" apareix a les pàgines de la "Revista Jurídica de Catalunya" , era oberta. Quina era la naturalesa jurídica de la parceria? Era un contracte de societat? Era un contracte d'arrendament? Es podien deshauciar els parcers ?

37 .Revista Jurídica de Catalunya , 1904, Any I, gener, p.47 , Secció notícies , comentari a la sentència de 29 de juliol de 1902 del tribunal Suprem , que fundat en l'article 1579 del Codi Civil "declararà no ser aplicable el judici de deshauci al contracte d'aparceria"

38. Les dades de Gavà i Castelldefels , tant per la petita proporció de terra afectada com pel fet que la informació sobre parceria en la documentació fiscal era molt fragmentària, hem optat per no utilitzar-les globalment en forma de quadres , tot i que confirmen les tendències existents a les dues ribes.

39. La majoria de les parceries a 2/7 i a 2/11 pertanyen a Pallejà, hi han estat incloses en l'apartat de parceries perquè així s'especificava però semblen veritables emfiteusis .

40.F.DURAN CAÑAMERAS , Manual práctico de arrendamientos rústicos , Bosch, Barcelona, 1951, p.48. diu al respecte "El tercio és casi lo más común en las viñas de Cataluña y en las pomaradas de Asturias y el cuarto es también muy común en las viñas de Cataluña y en Navarra .El quinto ya no es tan común".

41.AHMC-CM, 1838-1868

42. En Leonci Sanmartí y Busquets, apoderat dels Barons de l'Eramprunyà , arrenda per cinc anys a Pere Vendrell Milà (a) Carxol de Begas "El derecho de percibir y cobrar de todos los parceros, vulgo xermataires , que cultivan tierras en las montañas que poseen los arrendadores en el término de Begas a razon de seis una de todos los frutos que se recogen en dichas tierras" , ACA-Fons Procols Comptaduria d'Hipoteques , Llo.115, fol.93, Not. C.Gibert, 1-agost-1862)

43. Aquests quadres que relacionen cultius i tipus d'exploració per municipi els hem elaborat gracies al programa E10 del procés de dades que sobre la informació extreta dels "amillaraments" de 1861-1863 ens va servir de base de dades per reconstruir l'estructura de la propietat i de l'exploració. També tenim quadres de Gavà i Castelldefels per aquests conceptes però són molt fragmentaris i hem preferit prescindir-ne tot i que les dades apunten cap a tendències similars a les dels quadres comentats.

44. AMC-CM. En la parceria de 1838 l'obligació de femar queda a més explicitada així "Sempre que l'amo vulgui femar una porció de vinya serà a càrrec dels Arrendataris obrir i colgar los valls ,però la compra dels fems y carretejarlo serà a carrech del Amo".

45. A quasi totes les parceries únicament es pot utilitzar el camí que passa aprop de l'heretat quan es va amb carro.

46. Les parceries de 1838, 1847 i 1850 estan realitzades sobre la mateixa vinya ,d'unes cinc mujades i que es denomina vinya d'en Llopis, el que ens permet fer comparacions sobre la mateixa finca : al 1838 durant els tres primers anys no s'exigeixen garbons i durant els dos darrers 300, al contracte de 1848 350 garbons i al de 1850 únicament 312, però en aquest la vinya ha disminuït en 1/2 mujada que es dedica a garrofers. Això ens fa pensar que el contracte de 1838 era un contracte que va servir per plantar vinya tot i que en document no se'n fa esment.

47. En la primera parceria analitzada la construcció de rases i marges era una despesa finançada a mitjes entre parcer i amo , en canvi en les posteriors l'únic que queda clar es que el parcer tindria cura de conservar-les i de tenir-les netes.

48. AHMC-CM, El mateix es pactà en la parceria de 1847 en que no es mencionen el delme i la primícia, càrregues que ja no sortiran esmentades a cap document posterior.

49. L'autor de la tant citada Ressenya en defensa de les vinyes tingudes a rabassa morta , Barcelona, 1861, exposa clarament que aquesta normativa tributària s'incomplia arreu .D'altra banda hem comprovat en nombroses ocasions, en els "amillaramientos de mitjan XIX, com els parcers sovint són els responsables de tota la tributació o bé paguen més part de contribució de la que els hi pertoca en relació a la part de fruits.

50. AHMC-CM, Parceria de 1850.

51. En les dues primeres parceries analitzades , les de 1838 i 1847, s'ha d'avisar tres dies abans i quatre dies abans a partir de 1850 .

52. F. DURAN CAÑAMERAS, op.cit., p.11 i 12 i també 46 , explica que a Catalunya a començaments d'aquest segle molts propietaris denominaven arrendaments a les parceries i a les rabasses perseguin dos objectius alhora: pagar menys drets reals i evitar que per la via de la redempció els parcers o rabassaires esdevinguessin plens propietaris de la terra que cultivaven , però segons sembla "en buena tècnica jurídica, nada conseguian con canviar el nombre" (p.12). Pensem que aquesta estratègia de confusionisme jurídic que com a mecanisme de protecció utilitzaven els propietaris venia de més lluny , perquè les parceries analitzades per nosaltres cronològicament són de mitjans del segle XIX.

- 53.E.GIRALT "La propietat i l'explotació de la terra :l'emfiteusi" a *Història de Catalunya* , Ed.Salvat, Barcelona, 198., p.39-60.
- 54.En aquest sentit la consulta de la catalogació feta per LOPEZ GUALLAR M. i TATJER MIR M. "Inventari dels oficis i comptadores d'Hipoteques de Catalunya" , Ed.Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya ,Barcelona, 1936, ens ha estat molt útil. La distribució territorial d'aquests arrendaments , que es pot seguir millor en l'annex al capítol, és com segueix : 5 de Cornellà, 9 de Sant Joan, 11 de Sant Feliu, 16 de Molins de Rei, 1 el Papiol, 7 Pallejà, 2 Sant Vicenç ,9 Santa Coloma, 29 Sant Boi, 20 el Prat, 7 Viladecans, 4 Gavà i 3 Castelldefels .
- 55.ACSFLL-Protocols i el RPSFLL curiosament tenen poca informació d'arrendaments. Al fons de protocols la majoria d'arrendaments que existeixen són d'urbana ,el que fa pensar que, malgrat els localitzats a la Comptadoria d'Hipoteques una bona part dels arrendaments de rústica eren privats ,tanmateix n'hem localitzat 5 .
- 56.La cronologia d'aquests arrendaments és com segueix: 1754,1759 i 1765 correponen a tota la finca Sadurní. , 1770,1775,1780 i 1805 a l'heretat de Cornellà, i 1770,1775,1780,1784 i 1820 a l'Oriol de l'Empedrat.
- 57.J.FONTANA LAZARO , *La crisi del Antiguo Régimen en España*, Guías de Historia Contemporánea de España, Ed.Crítica ,Barcelona,1979, p.46
- 58.Contracte de 1754 : l'arrendatari pot obtenir llenya de onze mujades de la finca i les altres 43 restants se les reserva el propietari, malgrat que les despeses de tallar-la corrin al seu càrrec.
- 59.AMC-AM ,els pactes de jardineria analitzats , que podem considerar propiament masoveries, corresponen als anys : 1835 ,1847, 1850, 1853, 1854 ,1859 i 1864.
- 60.En realitat els que havien de pagar palla eren petits arrendataris de parcel·les de regadiu i els qui portaven raïm o vi eren petits parcers de trossos de muntanya.
- 61.ACA-Fons de Protocols,Comptaduria d'Hipoteques, Sant Feliu de Llobregat ,llibres 16,17,46,47,115 i 116, anys 1845-1865.
- 62.El valor corresponent a la riba dreta del quinqueni 1855-59 es tant elevat per què de 9 arrendaments 8 són terres molt productives de Sant Boi .El del darrer quinqueni del delta no l'hem posat per que es tracta d'un únic arrendament de terres de regadiu del Prat i donaria una visió falsejada dels valors dels arrendaments.
- 63.Aquests quadres de quinquenis, inclosos als annexos, estan elaborats a partir de buidatge dels llibres d'Arrendaments i subarrendaments, ACA, Comptaduria d'Hipoteques Fons de Procòls de Sant Feliu de Llobregat números 16 i 17 (1845-1849) ; números 46 i 47, (1850-1854) i (1855-1859);números 115 i 116 (1860-64).
- 64.Dels 51 a cinc anys n'existeixen 28 desconeguts però que pel valor mig de la terra podem considerar de terra campà .
- 65.Les dades de Sant Feliu són de resums d'arrendaments de les dues finques esmentades que com documentació annexe als amillaments hem

localitzat pels anys corresponents al AHC-SFLL. La informació de Sant Boi la facilita I.AGUILO CORTES a La tierra labrancia y el trabajo agrícola en la provincia de Barcelona, Madrid 1897, p.108.

66.El fons de la Comptaduria d'Hipoteques, que hem utilitzat per elaborar els quadres sobre arrendaments, és molt pobre qualitativament ja que només registre les dades bàsiques del document notarial: nom de les dues parts, durada, extensió, cultiu -no sempre- i valor. Però quan l'especificitat del document és tal que difereix de la majoria dels arrendaments s'inclou el document sencer, com és el cas dels arrendaments que comentem. ACA-FPCHSFLL, Ramon de Ponsich arrenda a Pere i Pau Martí Parés del Prat, 23-V-1862, 11.115, fol.83 :Ramon de Ponsich arrenda a Gabriel Busquets del Prat, 22-VI-1861, 11.115, fol.167 :Agustí i Josepa Saforcada i Samuntà arrenden a Maria Pagés Vda.Pi, 23-III-1862, 11.115, fol.109, A.iJ.Saforcada i Samuntà arrenden a Josep Piguillem, 4-V-1862, 11.115, fol.80.

67.Arrendament de Ramón de Ponsich a Pere i Pau Martí Parés del Prat, 23-V-1862 "Corresponde a cada uno de los arrendatarios el dominio (...) de utilizar por turno o del modo que compete del agua del Canal, para regar la parte que sea posible de las tierras arrendadas, quedando a su cargo los dichos gastos que por este se ocasionasen, siendo igualmente de su obligación el aplanar la mitad de las tierras que ni lo esten a fin de poder regar, debiendo efectuar la nivelación una quinta parte cada año, haciendo la primera el primer año que las tierras disfruten del beneficio del riego con las aguas de dicho Canal y así sucesivamente; en el concepto de que concluido este arriendo no tendrán obligación de aplanar las quintas partes que no lo hayan sido por retardo del Canal y si los dos o uno de ellos faltan a dicha obligación el arrendador podrá desde luego despedirle, haciendole pagar en precio la diferencia de valor valorado por peritos, de las tierras niveladas para el riego al secoano"

68.AMC-Can Mercader, 1835-1870 .Els contractes d'arrendament varien segons l'objectiu i per això hem cregut convenient de afegir-ne algun com annexe, un destinat a convertir terres de secà en regadiu del Prat i l'altre un arrendament de terres de secà a vint-i-cinc anys de Pallejà.

69.R.GARRABOU-J.SANZ, eds. Historia agraria de la España contemporánea, 2.Expansión y crisis (1850-1900), Ed.Crítica, Barcelona, 1985, a la Introducció, s'assenyala com el preu del blat al mercat barceloní baixava durant aquells anys "Señalemos, además, que hasta los años cincuenta la reducción de las diferencias es el resultado de un doble fenómeno :tendencia a la baja de los precios de Barcelona y movimiento de signo contrario en Valladolid" p.37 i 38.

70.Arxiu Ginebreda- Molins de Rei, 1857-1920

71.Al 1905 sembla que les zones afectades tardanament per la fil·loxera, i aquest va ser el cas d'alguns pobles estudiats, el valor de les terres s'havia depreciat molt i aquest fet forçosament deuria incidir en una disminució del preu dels arrendaments. El Registrador de Vilafranca fa una reflexió que bé podria aplicar-se a les terres de secà del Baix Llobregat " La tierras han sufrido gran depresión por esta causa, pues muchos terrenos han quedado yermos " p.29 de Estado de la propiedad inmueble en España (Cataluña). Extracto-resumen de las Memorias de la Audiencia de Barcelona, Madrid,1906. Aquesta publicació, semblant a la que ja hem citat de 1886, dona una visió bastant negativa de la propietat al partit judicial de Sant Feliu de Llobregat. Entre

1886 i 1905 les finques rústiques inscrites han passat del 40 al 50 %, en ambdós casos els valors més baixos de tot Catalunya. Al Baix Llobregat el pes dels antics títols de domini, l'abundància de títols de possessió sobre una mateixa peça -cadena de subestabliments-, així els nombrosos censos, censals i hipoteques dificultaven les transaccions. Els registradors demanaven la cancel·lació "de todos los gravámenes figurados que constan por arrastre de inscripción en inscripción y que carecen de eficacia real " i que la possessió serveixi com a base per concedir la titularitat de les terres ,però el de Sant Feliu sol·licitava que únicament pogués aplicar-se una vegada a la mateixa finca .A més la tendència a la disgregació de la propietat que al 1905 observa el registrador de Sant Feliu de Llobregat i la existència de moltes petites propietats que no acudien al Registre a causa de les despeses que comportava expliquen que la titularitat de la propietat rústica fos confosa i complicada al iniciar-se al segle XX

72.El percentatge de 46,75% d'explotació directa de 1859 de Sant Feliu correspon a la riquesa rústica imposable no a la terra , el percentatge de terres era més baix però no creiem que arribés al 25% de 1886, que el trobem un xic baix i exagerat.

73.Memòria dels registradors de la propietat. Audiència de Barcelona, 1886, p. 87, 98 i 99.

74.Datos para el estudio de la propiedad inmueble en España (Cataluña). Extracto-Resumen de las Memorias de la Audiència de Barcelona, 1904, p.22 i 23.

75.Mancomunitat de Catalunya, Acció Social Agrària ,1919 Qüestionari. Respostes del Sindicat Agrícola de Sant Boi .

76.Càlculs propis a partir de ASASB-any 1936,Mutualitat d'Accidents de la Unió de Rabassaires

77."Aquesta diferència de remuneració que aconseguix el treball agrícola dintre del mateix poble segons sigui aplicat a una o altra part del terme, ens explica el perquè tothom s'aboca a les terres de regadiu, mentre que les altres queden sovint incultes, i ens explica encara el perquè en el secà els pagesos han procurat suprimir la vinya i l'olivera i estendre fins on els ha estat possible les plantacions de presseguers i pruneres, mentre les dificultats que s'han anat posant a l'exportació de la fruita fresca no ho han impedit" a J.LLOVET MONT-ROS i J.M.RIU VULART, El conreu de la terra com a ocupació secundària dels no agricultors, p.72, Arxius, Barcelona, 1936.

78.ASA-SB, Hermandad Sindical de Labradores y Ganaderos, 1942, fulls solts i també la informació citada més amunt de Sant Boi-1942.

79.Quadre elaborat amb les dades dels "Resumen de las Cédulas de inscripción" , del cens de 1862, dels diferents municipis. ACSFLL

80.La xifra dels contribuents de rústica per l'elaboració del quadre 9.21 està extreta dels amillaraments més propers cronològicament al 1862 (Cornellà-1862, Sant Joan 1862, Sant Feliu-1861 ,Molins de Rei-1863 i El Papiol-1863) ,localitzats al Fons d'Hisenda del ACA. Les dades demogràfiques i socioprofessionals corresponen als diversos "Resumenes .." citats a la nota anterior.

ANNEXOS CAPITOL 9

Annex 9.1.

Arrendaments Baix Llobregat (1845-1864). Valor en rals mujada/any i per cultiu , ordenats per quinquenis.

ACA-Comptaduria d'Hipoteques-Fons de Protocols, Sant Feliu de Llobregat, llibres d'arrendaments i subarrendaments 16, 17, 46, 47, 115 i 116.

<u>Arrendaments Baix Llobregat (1845-1849).</u>										
Durada	3a	4a	5a	9a	10a	Valor muj.				
C	4	(435.5)	3	(241)		402.8				
CE			1	(42.3)	2	(104)	104			
F			1	(1600)		3	(588)	935		
FC	2	(378)					384			
AR	1	(120)					120			
Terres amb casa										
D		1	(260)	12	(275.6)	1	(131)	131		
<hr/>										
Totals	6	(374.3)	1	(260)	14	(370)	3	(113)	2	(603)

<u>Arrendaments Baix Llobregat (1850-1854).</u>												
Durada	3a	4a	5a	6a	10a	>10a	Valor muj.					
C	1	(106)	8	(264)	3	(329)	1	(223)	263.69			
CE			1	(73)					73			
F	1	(1280)							1280			
FC			1	(315)	1	(160)	1	(520)	2	(590)	435	
V					1	(47)				47		
AR						1	(400)			400		
Terres amb casa												
H		*2	(1021)	2	(60)					60		
D				4	(185)	#1	(640)			894		
<hr/>												
Totals	2	(693)	2	(1021)	16	(179)	6	(294)	2	(460)	3	(406)

* En els dos casos s'inclou una casa. # Té una part de vinya.

<u>Arrendaments Baix Llobregat (1855-1859).</u>												
Valor en rals mujada/any i per cultiu												
Durada	1a	2a	3a	5a	10a	>10a	Valor muj.					
C				2	(478)	2	(544)	1	(613)	531.2		
CV				2	(258)			1	(140)	218.93		
F		1	(213)							213		
FC				2	(800)	8	(750)			680		
V	1	(800)				*1	(107)	1	(160)	355.5		
AR				1	(73)					73		
Terres amb casa												
CR						2	(540)			540		
D			1	(228)	9	(220)				220.6		
<hr/>												
Totals	1	(800)	1	(213)	1	(228)	16	(320)	11	(460)	5	(398)

* Té una part d'olivera.

Arrendaments Baix Llobregat (1860-1864).
Valor en rals mujada/any i per cultiu

Durada	3a	4a	5a	10a	>10a	25a	Valor muj.
C					2(552)	6 (40)	168.12
F			1(1280)		1(160)		720
FC	1 (695)	1(1152)		2(770)			846.75
V						1 (40)	40
D		1 (87)	3 (593)		2(406)		446.73
<hr/>							
Totals	1 (695)	2 (619)	4 (765)	2(770)	5(415)	7 (40)	

Annex 9.2.

Arxiu Municipal de Cornellà, Fons Mercader.

Facte de Jardineria de la Torre Mercader, Cornellà, juny de 1854.

Factes fets y firmats lo
dia 5 de Juny del any del naixament del S. de 1854.
entre
Lo Noble Sr. D. Joaquim de Navarra de Bellach
y
José Camprecios Regá del Poble del Magistat de la Llobregat.

En Nom de Deu sia a l'ofici públic y notori com Jo. D. Jaume de Alvarades Bellot, de Bellot, Alvarades y de Soldevina Caballer Majoranta de la Real y Real Maestranza de Cavalleria de Morada, Senyor del Castell y Comte de Bellot en lo Vall de Arribat, del de Soldevina y de la Baronia de Pinyol, Gairola, Madrona Mlés y Bors del C. D. D. Concedeich la Massa de Jardines de la Torre de Alvarades en lo Caser de Cornella antiguament anomenada lo caser d'Alta a Felix Camporecio Pages del Poble del Puigrital en lo Glogoc, als les pactes y condicions següents:

1.^a Este Contracte se fa per la durada de cinch anys que comensaran del vinticatre de Juny del present any y finishen als vinticatre Juny de mil vinticins cincuenta nou deuen avisar lo un al altre d'atras de no voler continuar ab un any de anticipacio.

2.ª Desde el dia vinticatre de Juny del present any deuen del Felix Camporecio venir a fer una habitacio en dita Torre de Alvarades y per aixó li concedeich tota aquella habitacio que sempre han tingut los d'Alvarades y Jardines de dita Casa.

3.ª Sera obligacio del dit Jardines desde el dia que entrara, tenir los d'Alvarades y tot lo corresponent a nouo consent. ben arreglat y conforme a las gestions de bon Jardines y fer tot lo corresponent que se li manar a fer o de altra persona de anversu de la. Li mania sobre dita obligacio lo honor de Canas d'Alta, d'Alta, de d'Alta, d'Alta de

de París, Brussel, Egipt y cualquier otro caso se necesitan por la conservación y
salud de los Jardines.

A.^o ¿Habrán de la obligación de los Jardineros trabajar diariamente en los Jar-
dines, no poderse ocupar en otra cosa, ni en jugar o á otra persona de su
independencia dignidad de él.

B.^o De por otra de los Jardineros la entrada en los Jardines á persona algu-
na que no goza ya de la posesión, y de su acompañamiento por
dentro que visiten los Jardines el mismo ó be una persona de la ma-
yor confianza y esta de su ser un hombre y no los deseará sino á haber
sido del reino lo que durante se firma por el Placado de la de París y
sobre el Cami de los Jardines habent entrat por lo del Cortes de las Encom-
das de los Placados de los Jardineros que entraran al Cerro, Encoplas,
en cualquier caso y siempre de una de 15 personas juntas ni más
deix temps que no a malicia de los de los Jardineros. Siempre que juro
algun de sus familia se trabaje en la noche de la Torre y ninguna algu-
na persona visitante. De su de los Jardineros advertirlos que pujan al
primero, sea á demandar lo permitidos por visitar los Jardines. Y en esta
esta de los de los de los de los de los de los de los de los de los de los de los
personas que las visiten con el fin de las de las de las de las de las de las
acostumbran á tener eloch sobre gant de, yoca aduccion de modo que
tan luego como obrenia la más pequeña indelicencia, y en personas
que en feto entre aquellas, las advertirán y en caso de no moderar
las será visitado inmediatamente de los de los de los de los de los de los de los de los de los

metria' dans lo recinto de ell' especie alguna de joch, corrodinas ni ta-
la de un xip de tot to qual lo far responsable.

6.º Serà de sa obligació cuidar las Gallinas y demés animals que quia
en uns Jardins donantli ja tot to qu'è necessària per la manan-
tenció de ell'.

7.º Tendrà la obligació lo expressat Jardiner de començar tota
x las vegades que ja emiaré a buscar vendura dos rams de flors del
tempus acondicionats del millor modo, perquè nos maluguiant
gens en lo casu'.

8.º Se desch al dit Jardiner las dos mojadas una a por part en lo
x Casu' dels Sarriyas cont de la suba obligació pagar totas las Contri-
bucions corresponents a ditas terras igualment se desach una mo-
jada també de regadur situada en lo Camp de las cuarenta i
mojadas a la part de baix de la Carrètera de Saniboy del qual to-
bé deura pagar las contribucions corresponents a dita mojada que
dant del dit Campu' ab la obligació de pagar per cuidar los
Jardins un Jardiner de profesió, al qual ja manaré y disposaré
all' podent lo pagar si me acomoda, y en el últim cas deura ja
parmi un altre ab iguals condicions que lo anterior.

9.º Se desch al dalt dit tot to l'hor lo de dit comle baix ab
la obligació de pagar totas las Contribucions corresponents a ell'
i sia al mateix reservantse tota la fruita hi hagia comytam-
bé la vendura que necessitia per lo gatu de ma Casa tenin que do-
re.

numeralsi Ocells, ocells y demés animals los convinguda.

1.º Podrá dit Compromís sembrar totes las tierras campas que est
son entre la Cua y las Cortas advertint que lo que esta plantat de
Truyfens no ha podrá sembrar grà de espiga. Deurà cuidar be los frui
tos con yfensi rechs por regarlos si es menester y li donar totes las
fruits si cultiran en ditas terras que ell sembrara ab la obliga
ció de pagar totes las Contribucions que se exiggescan cony conuenen a
ditas terras cony també las que se exiggescan per la Casa y Plati
de ella lo que deure tenir net y desembarat enterament. De to
ta la fruita se cultivar en las matorras terras ni donar la meytad
son de la una obligació totes las gattos de la recolecció y venda de ella
de modo que pagats los drets del Hostal y plaza y vendida si se ven
para de la Heretat se partira por igual parts pero si se ven al traves
dir en la Heretat lo Jurdiner solamente y tendrá la tercera part de son
valor por bro teneri cap treball ni gatto.

2.º Podrá dit Compromís tener la obligació de vender lo de la
Almo si lo vol vender a la menuda a Casa y donar compte a mío
de mor apoderat del resultat y por aixó se li donara una peseta
por campegar y sempre no quedara perjudicat de poder desparchar lo
lo del dit per vender se farà del regient molo començará a vender
una botar del Almo y les ymes una de una y aixó conuenturament.

3.º Será també obligació del mateix visitar a lo menos dos veg
das cada mes tota la Heretat y donar coneixement a mío d'on

dejar los de todos los perjuicios que originan ocasionarse del mal estado
de la magnificencia de las Colonias de Arrendatarios con y también para los recados
de las manías, pasar a los Obreros. También será de su obligación por lo de
pagar los ramos, embolar los puros y en fin todo lo que se requiera
en por del objeto.

13.º --- Con tinguin propiedad a vender la finca de los Chapultepec y plantar
la de frutales será prohibido de las Compras a cualquier otro e iguales
y otros.

14.º --- Si prohibiremos expresamente donar menaje dentro de una Casa y
Hereditaria.

15.º --- Derrá del Felix la dia que se ve vagia de la ditta Hereditaria de las
las Indias y demás se encargan tinguin arrendar ben arreglado con
el Regio.

Al ditta Hereditaria y no son ellos Conceder a D. Joaquin de Chercader
el ditta de la ciudad de ditta Casa de recibo al ditta Felix Comprocion
al ditta matrices que ella las acepta y promete en la una parte a la otra
puntualmente cumplir, y por son cumplimiento obligan lo un al otro
toda los ditta de ditta y por haber al comuna de ditta costas y por
judicial, renunciando a cualquier ditta que se favorece los ditta. Y por
ser aixis o firmari al primer de ditta de ditta ditta ditta
en y en ditta.

Parras, 1 Juny de 1857.

Joaquin de Chercader Belloch
Felix Comprocion

Annex 9.3.

Sant Feliu de Ll. 1855, arrendaments i cultiu per administració.

AHC-SFLL , amillaraments 1855.

Resum inclòs a l'amillarament de Sant Feliu de Llobregat, de les terres arrendades, que eren finques de rústica mitjanes i propietats urbanes, i de les terres cultivades per administració directa, "por su cuenta", que eren majoritariament grans propietats i tenien un encarregat d'organitzar el treball agrícola i/o un administrador.

Amillarament para 1855.

Finques confinadas arrendadas

1	3	Abemany	D. Mariano	Baiona	6	240	"
2	15	Abusma	D. Fran ^{co}	Ull	6	300	"
3	177	Bonpasell	Boson de	Ull	8	3380	"
4	25	Borras	D. Joaquin	Ull	8	2372	"
5	26	Borras	Menors	Ull	6	750	"
6	31	Calia	D. Antonio	Calella	8	2512	"
					6	1650	"
7	47	Camporion	D. Fran ^{co}	Baiona	6	270	"
8	68	Castello	D. Joaquin	Ull	8	108	"
9	77	Coll D. Mariano	D. Vicen ^{te} del Host	6	290	"	
10	100	Coma	D. Jaques	Baiona	6	2990	"
11	211	Corras	D. Soler	Ull	6	750	"
12	132	Corras	D. Fran ^{co}	Ull	6	960	"
13	159	Corras	D. Ramon	Ull	6	676	"
14	134	Corrasella	Maquena de	Ull	8	368	"
15	148	Corras	D. Maria	Ull	6	650	"
16	126	Corras	D. Pedro	Ordal	6	750	"
17	172	Corras Abusma	D. Ant ^{oni}	Baiona	6	720	"
18	176	Corras	D. Felisa	Ull	6	225	"
19	184	Corras	D. Jose	Ull	6	240	"
20	185	Corras	D. Josefa	Ull	6	250	"
21	183	Corras	D. Jose	Ull	8	250	"
					6	225	"
22	128	Corras	D. Jaques	Ull	6	360	"
23	199	Corras	D. Jaques	S. Llorens	6	420	"
24	223	Corras	D. Maria	S. Llorens	6	320	"
25	225	Corras	D. Juan	Baiona	6	840	"
26	235	Corras y Cuyas	D. Jaime	S. Llorens	8	1339	"
27	239	Corras	D. Ant ^{oni}	Baiona	6	260	"
28	{256}	Corras	D. Antonio	Ull	8	1378	"
					6	2250	"
29	263	Corras	D. Maria	Ull	6	720	"
30	282	Corras	D. Maria S. Andreu Vascu	6	225	"	
31	262	Corras	D. Lorenzo	Ull	6	328	"

		Anterior				31024
32	266 Sairoli	D. Joaquin	Baena	4	2275	"
				6	600	"
33	275 Sesay Masugat	D. Jose	46	6		2675 "
34	277 Subias	D. Buenav	46	6		7080 "
35	280 Fabola y Dipoll	D. Pablo	46	6		150 "
36	312 Ventrell	D. Jose	46	6		90 "
37	302 Verges	D. Sagrat	46	6		450 "
				6		180 "
						45630

<u>Forasteros con fincas de su cuenta</u>						
38	17 Bernadas	D. Magro	Baena	4	10570	"
39	25 Blomels	D. Mariano		6	200	"
39	28 Blanch	D. Mariano	46	4	189	"
				6	275	"
40	20 Capmany	D. Pedro	46	4	1480	"
				6	300	"
41	63 Casoma	D. Jose	S. Justo	4		2080 "
42	67 Casanova	D. Baltasar	Baena	4	9255	"
40	"			6	325	"
43	110 Jalquera	D. Josefa	D	4	21160	"
				6	1650	"
44	110 Junt y del Sol	D. Ant	40	4	2220	"
				6	2225	"
45	128 Gelabert	D. Juan	S. Justo	4		5254 "
46	140 Gues	D. Juan	Baena	4	967	"
				6	705	"
47	147 Gues	D. Evimo	46	4	16802	"
				6	2250	"
48	169 Luyzotti	D. Domingo	Mella	4	9151	"
				6	720	"
49	152 Madonell	D. Jose	S. Justo	4		3871 "
50	170 Martin	D. Miguel	Baena	4	2313	"
				6	1860	"
51	177 Monistrol	Marques de	46	4		15771 "
52	159 Noya	Heredero de	46	4	918	"
				6	5283	"
						6901
						113027

Anterior - - - - - 11,3027

53	131	Nadal	Secundia D. Antoni	Barrina	9	100	}	590
						6 480		
54	192	Segre	Jabiel	S. Juan	8		}	878
55	227	Castells	D. Carroal	Barrina	6			
56	232	Portell	D. Fiquera	Id	6		}	480
57	238	Picat	D. Cedro	Id	6			
58	267	Samprou	D. Marnon	Id	6	477	}	4165
59	274	Sisat	D. Marnon	Id	6	3690		
60	285	Hintore	D. Pablo	Id	6	275	}	620
						6 510		

Total de positivos con fincas de regentia - - - - - 12,0613

REGENTIA

61	1	Argente	Juan		6		}	160
62	2	Alfonsa	Matallana		6	5824		
63		Alfonse	Diego		6	1635	}	7509
64	4	Amat	Maria Teresa		6			
65	6	Amigo	Jaimie		6		}	520
66	7	Amigo	Miguel		6			
67	8	Amigo	Terena		6		}	240
68	9	Amigo	José		6			
69	9	Arnavath	Coladonio		6		}	290
70	11	Arnavath	Tricente		6			
71	12	Andreu	Memores de l'Alba		6		}	350
72	14	Aragay	José		6			
73	16	Balta	Peluy		6		}	160
74	18	Patllori	Juan		6			
75	19	Batrin	Jaimie		6		}	135
						6 1815		
76	20	Berenguer	José		6		}	1822
77	21	Bofell	José		6	1360		
						6 86	}	1560
						6 375		
78	22	Bonansa	Udida de Jaimie		6	715	}	461
						6 780		
79	23	Bonansa	Juan		6		}	895
						6 375		

Total - - - - - 16,429

Annex 9.4.

Arrendaments de la finca Falguera de Sant Feliu de LL. 1855.

AHC-SFLL, amillaraments, 1855.

Es interessant observar com fins i tot les vinyes de secà estaven explotades en arrendament, la diferent valoració del regadiu i el secà i la importància de la propietat urbana.

Declaració de las fincas, rendas, y arrendos anuales que se y poseen de Maria Josefa de Falguera en el Poble de Sant Feliu de Llobregat es del modo seguen.

Noms de las pesas

Colo de Falguera	3 mojadars	a 24 denrs la mojada	72 denrs = 24
Idem	3 mojs y 2 mundarars	a 20 denrs son	60 " 10 "
Idem Seca	2 y 3 mundarars	a 8 denrs son	5 " 10 "
Pesa de la Vega	6 mojs $\frac{1}{2}$	a 20 denrs la mojada son	325 " = "
Idem	4 mojs $\frac{3}{4}$ y 2 mundarars	a 22 denrs	107 " 5 "
Pesa de la Granja	2 mojs	a 8 denrs la mojs son	16 " = "
Idem	1 mojs	a 18 denrs son	18 " = "
Idem	1 mojs	a 20 denrs son	20 " = "
Idem	11 mojs $\frac{1}{4}$	a 22 denrs la mojada	247 " 10 "
Pesa del Sanjaus	1 mojs $\frac{1}{2}$	a 6 denrs la mojada	9 " = "
Pesa vora la Carreteria	1 mojada	a 6 denrs son	6 " = "
Pesa del Olivera	2 mojs $\frac{3}{4}$	a 8 denrs la mojada son	22 " = "
Pesa Campdenas	2 mojs $\frac{3}{4}$	a 12 denrs la mojs son	33 " = "
Pesa del Arceny	4 mojs	a 24 denrs la mojs son	96 " = "
Idem	3 mojs $\frac{1}{2}$	a 20 denrs son	60 " = "
<u>Vinas</u>			
Arrendament Matasens	6 mojs	a 7 denrs la mojada son	42 " = "
Vina Bullido	2 m ^l $\frac{3}{4}$	a 7 denrs son	17 " 10 "
<u>Casas</u>			
Carreteria	6 casas	a 16 denrs cada una son	96 " = "
Carro de Armenteras	1 casa	a 16 denrs son	16 " = "
			5076 denrs 5 $\frac{1}{2}$

Suma Anterior	- - - - -	1076 duros 5/8
Carrer de Falguera	- 2 cases junt - - - - -	- 15 " 10 "
idem	- 1 casa son - - - - -	- 16 " = "
idem casa Gran	- 1. son - - - - -	- 96 " = "
Censos que cobra	- - - - -	- 79 " 8 "
Total del que cobra lo any	- - - - -	<u>- 1283 duros 3/8</u>

Annex 9.5.

Arrendament Sant Boi, 23 maig 1862.

ACA-Comptaduria d'Hipoteques-Fons de Protocols, Sant Feliu de Llobregat, llibres d'arrendaments 115 , fol 109, Not. Barberà.

Agustin y Josefa SAFORCADA y SAMUNTA de Barcelona a Maria PAGES Vda. d'EL Prat.

Arriendo de la sobreinscrita pieza de tierra (4 muj. 2,5 cuartas) por 4 años, 4 meses y 6 días contaderos desde el 24 de junio próximo venidero por el precio de 1618 r. año en oro y plata por semestres anticipados y en los días 24-VI i 1-XI de cada año, verificando la 1ª paga en 24 de junio próximo y haciendo la entrega en la habitación de los arrendadores en Barcelona. Se estipulan los pactos siguientes:

1º La arrendataria conserve y cultive la tierra a uso y costumbre de buen labrador, haciendo en ella cuanto se practica en las tierras de igual calidad y cuide de la conservación de los árboles denominados vulgarmente de gavia, parras, caminos, márgenes y valles.

2º que no siembre barrilla en la misma.

3º que sean de su cargo los bagajes, paja y forrajes que pide el Gobierno, y de cargos de los arrendadores todas las contribuciones de la pieza de tierra con la condición de que aumentado estas deberá aquella abonarlas la mitad del exceso sobre el tipo actual.

4º que sea también a cargo de la arrendataria el canon para el riego.

5º que los arrendadores puedan pasearse por la pieza, coger y comer las uvas que gusten.

6º que la arrendataria, finido el arriendo, no pueda reclamar barbechos ni mejoras .

7º que tampoco pueda rostollar las tierras del último año.

8º que haya de plantar a sus expensas cinco plansons cada año, pudiendo los arrendadores plantar otros árboles mientras la tierra ni se halle sembrada de trigo debiendo ellos en tal caso de abonar su importe y aquella hacerlos plantar.

9º que la arrendataria deba arrancar los árboles que mueran (a sus costas) y avisar a los arrendadores para recogerlos.

10º que no puedan subarrendar la pieza.

11º que cuando los arrendadores quieran pasar de Barcelona a El Prat, deba la arrendataria hacerlos conducir ida y vuelta con su carro,

12º que los arrendadores no esten de evicción por casos fortuitos.

13º que no cumpliendo la arrendataria algunos de los pactos se entienda finido el arriendo.

14º que los gastos por razón de la escritura sean pagados por mitad.

15º que sea obligación de la arrendataria entregar todos los años a los arrendadores en su casa de Barcelona una gallina buena, un cesto grande de uvas de la pieza arrendada y medio barrilón de vino de la misma.

Annex 9.6.

Arrendament, El Prat 4 maig 1862.

ACA-Comptaduria d'Hipoteques-Fons de Protocols, Sant Feliu de Llobregat, llibres d'arrendaments 115, fol 80, Not. Barberà.

Agustin y Josefa SAFORCADA y SAMUNTA de Barcelona a José FIGUILLEM d'El Prat.

Arriendo la pieza sobreisnrita y de las de los dos folios siguientes por el término de 3 años, 4 meses y ocho días, que empezarán a correr en 24 del próximo junio por el precio de 14594 r. 13 md. o sean cuatro mil doscientos cincuenta reales cuatro maravedies al año (4250 r. 4 md/año) que deberá satisfacer el arrendatario por semestres anticipados en los días 24 de junio y primero de noviembre, haciendo la 1ª paga en 24 de junio próximo en la habitación de los arrendadores en Barcelona y bajo los pactos siguientes:

- que deberá el arrendatario cultivar las tierras, cuydar los árboles y las parras a uso de buen labrador, así como la conservación de los caminos, terraplenes, y valles en el mismo estado en que se hallan.

- que finido el término se entenderá por un año más forzoso para los arrendadores y voluntario para el arrendatario, cual deberá avisar dos meses antes si quiere o no continuar.

- que plante el arrendatario cada año diez planzones a sus costas pudiendo los arrendadores plantar otros árboles a sus costas con tal que las tierras no se hallen sembradas de trigo.

- que le será prohibido al arrendatario hacer más obras en la casa que las de conservación y necesitará el consentimiento de los arrendadores para hacer otras con las que si bariare (sic) la distribución del edificio deberá reponerlo al finir el arriendo.

- que puedan los arrendadores pasearse por las piezas arrendadas ahun que sea en compañía de otras persoans, cojer y comer las uvas que gusten, así com ospedarse en la casa Manso a cuyo efecto se reservan la sala con alcoba, la pieza de detras de la misma y la cocina que le sigue.

- que queriendo los arrendadores pasar a la referida casa, deba el arrendatario conducirlos desde Barcelona con su carro, ida y vuelta.

- que no pueda el arrendatario sembrar barilla en las tierras arrendadas.

- que sean de su cargo los bagajes que pida el Gobierno, con la

paja y forrajes, y será de cargo de los arrendadores el pago de las demás contribuciones, so condición de que si tubieran auento, deberá aquel abonarles la mitad del exceso del tipo actual.

que en el caso de poder segar las referidas tierras deberá el arrendatario pagarles nuevos ? anuales de aumento del precio.

- que finido el arriendo no pueda reclamar barbechos, mejoras ni otras bonificaciones.

- que tampoco pueda rostrollar las tierras del año último.

- que muriendo alguno de los árboles plantados, deberá hacerlo arrancar, avisando a los arrendadores para que manden recogerlo.

- que no pueda colocar la paja dentro ni muy cerca las paredes de la casa.

- que deberá recibir y presentar a los arrendadores las papeletas de las contribuciones.

- que estos no estaran de evicción por casos fortuitos.

- que el arrendatario deberá entregar anualmente a aquello en su casa de Barcelona un part de capones por Navidad, otro de gallinas en 26 de agosto, y medio barrilon de vino en la vendimia.

- que finido el arriendo deberá desocuparlo todo sin dilación.

- que dejando el arrendatario de satisfacer el precio o de cumplir alguno de los pactos se entenderá finido el arriendo.

- y que serán de su cargo y el de los arrendadores por mitad los gastos de la escritura.

Los arrendadores prometen la evicción bajo obligación de sus bienes en general.

15 mayo 1862

Annex 9.7.

Arrendament Pallejà, 14 desembre 1862.

ACA-Comptaduria d'Hipoteques-Fons de Protocols, Sant Feliu de Llobregat, llibre d'arrendaments 116, fol 92, Not.R. de Miquelesena.

Pablo JANES y VIA, apoderado de Joaquin Mª de SENTMENAT y de VILLARROYA a Baudilio ROVIRA y CASAS de Pallejà

Arriendo de la tierra sobreinscrita (2 mujadas de tierra campa) por el término de veinte y cinco años uqe empezaran en primero de Enero próximo bajo los pactos siguientes:

- Que deberá el arrendatario dejar el terreno necesario para caminos de entrada a las piezas inmediatas, y para la condición que hará de su ? de las aguas pluviales que discurran de los terrenos más elevados.

- Que sin autorización del M. no podrá hacer desaparecer los mojones, caminos ni cañadas.

- Que éste se reserva la facultad de hacer pacer la pieza en época que no pueda causar daño, y si lo ocasionan deberá resarcirlo a juicio de juritos.

- Que el arrendatario deberá satisfacer todas las contribuciones.

- Que el mismo podrá hacer las mejoras que mejor le parezcan que quedaran de propiedad del arrendador sin abono alguno.

- El precio son 2 DUROS ANUALES POR CADA MUJADA que deberán satisfacerse en buena moneda de oro y plata antes de primer de septiembre de cada año, y no habiendo verificado en dicho día, de su reserva la facultad el arrendador de recoger de otra pieza treinta arrobas de uvas por mojada.

- Que este se reserva también la facultad de quedarse con todas o parte de las plantas existentes en la pieza, previa estimación e indemnización, y mediante aviso al arrendatario antes del mes de noviembre de 1888.

- Que no usando el Marqués de esta facultad deberá el arrendatario arrancar las cepas y árboles que hubiera plantado en la pieza, que habrá una cuarta parte para el arrendador, no pudiendo el arrendatario diez años antes de concluir el arriendo cortar árbol alguno sin permiso por escrito del Marqués.

Los gastos de esta escritura y demás costos y de una copia escrita y registrada en hipotecas para el arrendador vendrán a cargo del arrendatario. Ambas obligan la generalidad de sus bienes.

29 diciembre 1862

Annex 9.8.

Arrendament del Frat, juny 1862.

ACA-Comptaduria d'Hipoteques-Fons de Protocols, Sant Feliu de Llobregat, llibre d'arrendaments 115, fol.83 i 167.

Ramon de PONSICH a Pau i Pere MARTI PARES

Arriendo de la casa y tierras sobreinscritas por el término de cinco años que principiaron en 24 de junio último bajo los pactos siguientes:

- Los arrendatarios aun cuando concluirá este arriendo de 23-V-1867 podrán continuar habitando cada uno la casa comprendida en la parte arrendada hasta 31-VIII-1867 quedando obligados a habitar o hacer habitar con sus familias y ganando? las indicadas casas haciendo en ellas continua residencia, limpiando las chimeneas 2 veces al año, quedando responsables de cualquier daño que por su culpa ó omisión hubiesen ocasionado valorado por dos peritos uno por parte y un tercero en discordia.

- El arrendador se reserva para si, su familia y su provecho la facultad de entrar y salir de dichas casas y tierras.

- Los arrendatarios tendrán la obligación de cultivar las tierras que respectivamente tienen a su cargo y estercolarlas a uso de buen labrador, labrandolas cuatro veces inclusa la preparatoria para la siembra, no pudiendo plantar sosa, ni otra planta salada, sino en la parte de las tierras que designe el arrendador, debiendo dejar las citadas tierras en el último año, bien arregladas al estilo de buen labrador.

- El arrendador se reserva la facultad de hacerla reconocer dichas tierras siempre que le acomode para averiguar si se da exacto cumplimiento por los arrendatario a lo que sea de su cargo, y si se encontrase alguna falta se nombraran peritos y tercero en su caso al efecto de que se subsane.

- Quedan obligados los arrendatarios al pago de las contribuciones que se exijan a cada uno de ellos por la casa y tierras a cada uno de los mismos arrendados, debiendo entregar a final de cada año al arrendador el recibo de las indicadas contribuciones sin descuento alguno del precio de este arriendo.

- Corresponde a cada uno de los arrendatarios el "dominio" (sic) de utilizarse por turno o del modo que competa, del agua del Canal para regar la parte que sea posible de las tierras arrendadas, quedando a su cargo los dichos gastos que por este se ocasionen, siendo igualmente de

su obligación el aplanar la mitad de las tierras que no lo estén a fin de poder regar, debiendo efectuar la nivelación una quinta parte cada año, haciendo la primera el primer año que las tierras disfruten del beneficio del riego con las aguas de dicho Canal y así sucesivamente; en el concepto de que concluido este arriendo no tendrán obligación de aplanar las quintas partes que no lo hayan sido por retardo del Canal y si los dos o uno de ellos faltan a dicha obligación el arrendador podrá desde luego despedirle, haciéndole pagar en precio (?) la diferencia de valor valorado por peritos, de las tierras niveladas para el riego de secano.

- El arrendador se reserva la facultad de hacer plantar árboles, viniendo a su cargo la compra de los planzones y a los arrendatarios el plantarlos, pudiendo aquél disponer de ellos y de los que en el día existen, y estos solo podran podarlos y si cortasen más ramas de las necesarias deberán pagar el daño a juicio de peritos. Al concluir este arriendo los arrendatarios deberán dejar bien limpias las acequias, arreglados los márgenes, terraplenes y tancas, y conservar íntegros los límites de dicha heredad, cada uno su parte bajo su responsabilidad.

- Serà también obligación de los arrendatarios la construcción y conservación de los terraplenes que convenga formarse en el paraje que cada trozo señale el arrendador, quién cederá el terreno que necesite para la formación del Canal, acequias y demás que sea necesario, igualmente que para la formación de los caminos que sean convenientes.

- El precio de este arriendo es de 625 duros cada año, pagadero por anualidades adelantadas en manos del arrendador en su casa de Barcelona o Sarrià, efectuando el pago en el día de hoy, los demás años en igual día, habiendo recibido la corriente anualidad antes de ahora en efectivo el arrendador.

- Dicho arrendador no estará de evicción en los casos de piedra, inundaciones ni otras calamidades.

Los gastos de esta escritura cuya primera copia será para el arrendador los pagaran los arrendatarios. A su cumplimiento todos obligan sus bienes, en general.

4 octubre 1862

10. ELS SISTEMES DE CULTIUS, TECNiques I RENDIMENTS.

10. ELS SISTEMES DE CULTIU, TÈCNiques I RENDIMENTS

En aquest capítol s'intenta resumir des de mitjan segle XIX fins a les primeres dècades del segle XX els aspectes tècnics dels diferents cultius: els treballs de la terra, les eines emprades, els sistemes de plantació o de sembra, els rendiments, i tots aquells aspectes que configuren els diferents sistemes de cultiu. Al capítol tretze, s'analitzarà l'evolució del sòl conreat i dels diferents conreus, sintetitzant els aspectes quantitius de la resposta baixllobregatina a la crisi agrícola finisecular com ara el creixement de l'especialització en fruites i hortalisses, la desaparició de conreus característics de les rotacions intensives baixllobregatines com el cànem, o bé la persistència de conreus com la vinya i els cereals fins ben entrat el segle XX.

10.1. L'estructura de l'explotació : parcel·lació i qualitat del sòl.

Abans però d'abordar els aspectes propiament tècnics i qualitius, que ens ajudaran a comprendre els elevats costos i els bons rendiments de l'agricultura baixllobregatina, analitzarem dos aspectes quantitius referits a l'estructura de l'explotació: la parcel·lació i la qualitat del sòl segons cultiu. Una visió global d'aquests aspectes, sobretot de la parcel·lació mitjana, ens farà qüestionar si la disgregació de la propietat territorial que es donà durant la crisi anava acompanyada d'una fragmentació de les parcel·les de cultiu o si, al contrari, existia un procés de concentració parcel·lària que neutralitzava en part el procés de fragmentació de la propietat que hem observat, al menys quant a tècniques de cultiu.

10.1.1. La parcel·lació.

La comparació de les parcel·les mitjanes de 1861-1864 amb les dels anys 1923-1931 ens fa formular la hipòtesi següent: l'increment del nombre de propietats en relació al segle XIX, observat a la majoria dels pobles, posa en evidència una tendència a la disgregació de la propietat territorial, paral·lelament el nombre de parcel·les tendeix a disminuir (1). La resultant d'aquest doble procés contradictori són unes parcel·les mitjanes més grans al segle XX a la majoria de pobles, el que indica que, malgrat la inexistència de concentració de la propietat, en el transcurs del canvi de segle s'havia avançat en la racionalització dels cultius pel camí d'una certa concentració parcel·lària.

Quadre 10.1.

Propietats i parcel·les i índexs de subdivisió - Baix Llobregat.

Pobles	SEGLE XIX					SEGLE XX				
	A	A'	B	B'	Is	A	A'	B	B'	Is
SJ	217	2.29	1000	0.49	4.6	234	2.10	467	1.05	2
SF	112	3.05	456	0.75	4.1	221	4.82	612	1.74	2.7
P	248	3.25	1193	0.67	4.8	240	2.98	409	1.75	1.7
Pj	202	3.25	713	0.92	3.5	110	6.17	358	1.89	3.2
EP	93	27.12	416	6.06	4.4	196	10.55	504	4.10	2.5
V	493	3.49	2524	0.68	5.1	650	2.75	2527	0.70	3.9
Cf	167	5.26	1213	0.72	7.2	322	3.7	700	1.70	2.1

Total	1532		7533		1973			5577		

El nombre d'explotacions-propietats correspon a la columna A, el de parcel·les a la B, la propietat mitjana és A', la parcel·la mitjana és B' i l'índex de subdivisió és Is (2). A Sant Feliu la incorporació de

terres de Sant Creu d'Olorda desvirtua la comparació. Dels altres pobles únicament al Prat i a Viladecans s'observa un augment del nombre de parcel·les paral·lel a increment elevat del nombre d'explotacions-propietats. A Viladecans l'augment de parcel·les va ser quasi imperceptible de manera que la parcel·la mitjana fins i tot va augmentar, però a més a Viladecans al segle XX es conreava més terra que a a mitjan segle XIX. El Prat era l'únic poble que al segle XX la parcel·la mitjana havia disminuït i era el que havia sofert la disminució més dràstica de l'explotació mitjana. Al delta, a mitjan segle XIX, existien les explotacions i les parcel·les mitjanes més grans. El Prat serà també el poble que detentarà la parcel·la i l'explotació mitjana més gran del segle XX. El canvi de dimensions de les explotacions mitjanes i les parcel·les mitjanes a més d'estar relacionat amb l'increment o disminució del seu nombre, també ho està amb la superfície conreada total per municipi, que tendí a mantenir-se o a augmentar lleument a la majoria del municipis comparats, però que en alguns casos disminuï (3).

Pallejà és l'únic poble dels comparats on es va donar un procés de concentració de la propietat que va anar acompanyat d'una reducció elevada del nombre de parcel·les, això explica que sigui l'únic cas on l'índex de subdivisió del segle XIX sigui similar al del segle XX, tot i que també disminueix una mica.

De l'observació del quadre 10.1 es desprén que l'augment del nombre de propietats va acompanyat generalment d'una elevada reducció del nombre de parcel·les. Així doncs, malgrat que la propietat es fragmenti l'explotació es racionalitza, poc o molt, restant però dins els límits del que hom ha denominat explotació liliputença de la terra. Aquesta racionalització sembla més evident a la riba esquerra on Sant Joan Despí passa de 0.49 a 1.05 de parcel·la mitjana i el Papiol de 0.67 a 1.75. Els altres salts cap una parcel·la mitjana més gran són

més discrets, i fins i tot al Prat disminueix. A Castelldefels la presència de parcel·lació urbana, comptabilitzada com agrícola i l'amplitud del reboscament fan que el creixement de la parcel·la mitjana no la poguem relacionar exclusivament amb el sistema de cultius. De fet la existència de sòls urbans registrats com agrícoles era un fet constatable a pobles en vies de creixement com el mateix Sant Feliu, però habitualment feia disminuir la parcel·la mitjana, perquè els solars urbans eren de petites dimensions. A Castelldefels, durant les primeres dècades del segle XX, s'iniciava el procés de construcció de segones residències, d'amplis solars i generosos jardins, diferents de la construcció d'habitages obrers o de petites cases pageses de casc urbà.

A les dues ribes la tendència a la fragmentació de la propietat rústica, observada durant la crisi finisecular, es dona paral·lelament a un procés de creixement de les parcel·les en explotació. La desaparició de 1956 parcel·les, de les que 1317 es perden únicament entre els termes de Sant Joan i el Papiol, a l'ensens que la creació de 441 noves propietats expliquen el procés. Procés que no es pot generalitzar al delta on els dos pobles més significatius agricolament no el segueixen: l'increment de la parcel·la mitjana de Viladecans és molt petit i, al Prat, la parcel·la mitjana del segle XX ha disminuït, tot i que és el poble que té les mitjanes més elevades.

Aquest conjunt de fets permet defensar la hipòtesi que malgrat l'absència de procés de concentració de la propietat s'obrí parcialment el camí cap una major racionalització de la producció agrícola. Cal recordar altres elements que l'ajuden a explicar com la desaparició de nombroses hectàrees de vinya, conreu fortament parcel·lat, fet que esperonà sens dubte el creixement de la parcel·la mitjana. Finalment, malgrat el creixement de la parcel·la mitjana factors com la persistència d'una gran parcel·lació la fragmentació de

la propietat, l'especialització frutícola de les dues ribes on era molt important la petita propietat familiar i la manca de recursos d'aquesta frenaren la mecanització de l'agricultura baixllobregatina fins ben entrat el segle XX.

El quadre 10.2 reflecteix les variacions de les parcel·les mitjanes dels principals cultius entre mitjans del segle XIX i les primeres dècades del XX.

Quadre 10.2.

Parcel·les mitjanes per cultiu - Baix Llobregat, XIX-XX.

	(1861-8164)	(1923-31)
Bosc	2.99	9.03
Cereals	1.31	1.22
Cereals-Vinya		2.19
Desconegut		3.48
Erm	1.26	2.53
Fruiters	0.55	1.8
Fruiters-Cereals		2.45
Fruiters-Garrofers	0.12	
Garrofers	0.23	1.29
Hort	0.29	0.82
Oliveres	0.21	3.81
Salzes	0.73	1.04
Vinya	0.59	1.1
Vinya-fruiters	0.18	2.66
Vinya-Garrofers		5.78

La columna del segle XX denota un augment de totes les parcel·les mitjanes, excepte la de cereals, i una major presència de conreus associats al secà, amb parcel·les molt grans en comparació als altres usos agrícoles.

El bosc va ser l'aprofitament productiu que elevà més espectacularment la seva parcel·la mitjana, fet lògic si tenim present que el reboscament fou un dels camins alternatius a la vinya fil·loxada: la parcel·la mitjana de 1861-1864 era de 2,99 hectàrees i la dels anys 1923-1931 és de 9.03 hectàrees (4).

Al segle XX les parcel·les de garrofers, d'oliveres, d'erm, de fruiters, de conreus associats ofereixen uns valors més elevats que al segle XIX. Per contra els cereals han disminuït la seva parcel·la mitjana, en part a causa de l'utilització intensiva de la mà d'obra familiar en cultius més remuneradors com ara les hortalisses i en terrenys que a mitjans del XIX eren cerealícoles, com succeí durant el canvi de segle a les zones de regadiu del delta i com havia succeït anteriorment a les dues ribes, especialment a l'esquerra. Tanmateix, si a la columna del segle XX haguéssim pogut identificar els conreus desconeguts la reducció de la parcel·la mitjana de cereals no hauria estat tant elevada, ja que possiblement la majoria d'aquests conreus desconeguts era terra campa. A més, la parcel·la mitjana de cereals del XIX era de majoritariament de secà, en canvi al segle XX un bona part eren de regadiu. I els cereals de regadiu es cultivaven amb rotacions complexes el que explica que la tendència a la reducció de la parcel·la mitjana, a causa de la forta inversió de mà d'obra que aquests cultius exigien. Elements com aquest ens porten a defensar la hipòtesi que la intensificació agrícola a la comarca escollí la via d'una forta inversió en el factor treball, preferentment mà d'obra familiar, davant de la descapitalització de la qual partia la petita propietat -que es compensà gràcies als sindicats agrícoles-. Bona part dels conreus intensius baixllobregatins de les dues ribes es recolzaven en la petita explotació familiar especialitzada en fruites i hortalisses. L'extensió de les hortalisses al delta explicaria en part l'increment del nombre de parcel·les del Part i Viladecans, i la disminució de la parcel·la

mitjana al Prat. A aquests pobles el regadiu s'hi estengué tardanament, a finals dels segle XIX i amb discontinuitats territorials, gràcies al millor funcionament del Canal de la Dreta, a sínies i, ja entrat el segle XX, als pous artesiàns.

En resum, però, excepte la matisació que hem fet sobre els conreus desconeguts, podem afirmar que entre mitjans del segle XIX i les primeres dècades del XX s'observa un augment general de la parcel·la mitjana a quasi tots els conreus.

10.1.2. La qualitat dels sòls.

Als amillaraments buidats els sòls tenen tres categories primera, segona i tercera, segons la fertilitat, l'orientació o la proximitat al casc urbà. Als anys 1850-1855 a vegades hi trobem quatre o més categories (5). Als documents de 1860 n'hi ha únicament tres. En fer el buidatge de la documentació atorgarem un 1, un 2 o un 3 a cada parcel·la i així fent una mitjana ponderada podem conèixer la categoria mitjana de les terres dedicades a cada conreu.

Quadre 10.3.

Categoria de les terres, regadiu / secà (6 pobles), Baix LL. (XIX-XX).

	1a	%	2a	%	3a	%	TOTAL
1861-64	1753.67	26.43	1752.53	26.41	3128.97	47.16	6635.17
1923-31	997.71	21.49	1083.46	23.33	2562.15	55.18	4643.32
	R	%	S	%			TOTAL
1861-64	372.11	5.61	6263.06	94.39			6635.17
1923-31	324.28	6.99	4319.04	93.01			4643.32

D'aquest quadre el que interessa són els percentatges, ja que els valors absoluts són de sis pobles (6). Hem de tenir present la

tendència a la minusvaloració de les terres de primera i de regadiu, ja que la informació està extreta de documentació fiscal.

El percentatge de terres regades era ben escàs: al segle XIX un 5.61 i al XX un 6.99 %, percentatges que desdiuen de la imatge que hom té del Baix Llobregat com a zona d'agricultura de regadiu. El percentatge sortiria més elevat si comptabilitzessim els tretze pobles, però això només ho podem fer per mitjans del segle XIX i dóna un 6,42%. Les causes eren que els municipis amb més extensió superficial com Viladecans i Gavà, eren tots de secà, i a Sant Boi i al Prat, pobles també molt grans, les terres regades pel Canal de la Dreta no estaven reflectides a la documentació fiscal. A més cal recordar, que en el present estudi està exclòs l'Hospitalet, poble que irrigava moltes hectàrees del seu terme amb les aigües del Canal de la Infanta. Recordem a més que la pràctica de declarar secà enlloc de regadiu estava molt estesa i per tant les dades estan falsejades.

Fent una distribució territorial del regadiu per àrees sabem que, a mitjans del segle XIX, a la riba esquerra el 32,72 % de les terres eren de regadiu, en canvi la riba dreta i el delta tenien uns percentatges molt petits, 1.38 i 0.13 respectivament (7).

El quadre també indica que els documents fiscals dels anys 1923-31 eren menys de fiar que els dels anys 1861-64: la davallada del percentatge de les terres de primera i de segona, i l'augment del de les de tercera en són una mostra. A més, aquest fet també posa de relleu que l'ocultació fiscal no era únicament un fet d'origen estàtic, sinó que la crisi finisecular i sobretot la perdua dels vinyars van servir per recalificar fiscalment les terres.

Fixem-nos ara amb les qualitats mitjanes per cultiu:

Quadre 10.4.

Qualitat mitjana per cultiu = Baix Llobregat (XIX-XX).

	(1861-1864)	(1923-1931)
Bosc	2.64	2.59
Cereals	2.09	2.36
Cereals-Vinya		3
Desconegut		2.46
Erm	2.25	2.62
Fruiters	2.13	2.53
Fruiters-Garrofers	3.00	
Garrofers	2.56	2.96
Hort	1.40	1.76
Oliveres	2.38	2.80
Salzes	2.09	2.82
Vinya	2.25	2.69
Vinya-Fruiters	2.00	

La comparació de les qualitats mitjanes per cultiu serveix per ratificar realitats que ja coneixiem: en ambdós casos les millors terres eren les dedicades a hortalisses. Al segle XIX els camps de cereals i les salzaredes ocupaven també bones terres seguits dels fruiters i, finalment, la vinya. Al XX s'observen també les mateixes constants, amb la diferència que les salzaredes ocupaven terres més dolentes i que, en general, tots els cultius havien baixat la categoria mitjana de les seves terres, en donar uns valors més propers a 3 o límit inferior. Aquest desplaçament de la categoria tributària de les terres respon a un mecanisme de protecció fiscal practicat pels pagesos, però també és un reflexe de la degradació que l'aparell fiscal va viure durant els anys de la Restauració. Gràcies a la millor confecció de la documentació fiscal d'algun poble hem confirmat les tendències generals que queden reflectides en el quadre 10.4.(8).

10.2.Els sistemes de conreu.

A les terres del samuntà de les vessants de Collcerola i del Garraf els conreus de secà s'hi extengueren al llarg dels segles XVIII i XIX fent recular el bosc. La proximitat a la ciutat feia que l'agricultura baixllobregatina pogués aprofitar com adobs les seves deixalles i les letrines, trencat així la dependència ramadera que algunes comarques catalanes, com la Plana de Vic i l'Empordà, havien establert per intensificar els conreus. A la Torassa, barri de l'Hospitalet, hi havia carrers sencers de femeters, especialitzats en carregar els carros dels pagesos baixllobregatins quan aquets, de retorn del Born o de la Boqueria, tornaven a casa. El desenvolupament d'una agricultura intensiva, que s'aprofitava de la proximitat de la ciutat per tenir fems, era ja una realitat el segle XVIII tal i com hem comprovat en descifrar els sistemes agraris set-centistes i com han assenyalat alguns estudis recents (9). Aquests adobs urbans, utilitzats intensivament a les terres de regadiu, també eren emprats al secà.

A més de la trilogia mediterrània de vinya, cereals i olivera al secà hom conreava fruiters, garrofers i conreus associats. Al secà el treball humà s'aplicava amb menys intensitat que al regadiu les llaurades eren més superficials, però la productivitat era menor. A les terres de regadiu un millor treball de la terra sobretot a les rotacions complexes feia que s'obtinguessin rendiments cerealícoles elevats a més de la producció complementària de llegums i cànem o blat de moro, o bé altres conreus associats com fruiters. Així doncs, els sistemes de cultiu en les terres campes de secà diferien bastant dels sistemes de cultiu de les terres cerealícoles de regadiu. Intentarem concretar les diferències entre ambdues àrees quant a eines, llaurades, aplicació d'adobs i rendiments. Així al estudiar els treballs que es feien als cereals de secà subratllarem les analogies i les diferències en relació al regadiu.

Cap a les darreries del segle XIX ,segons les dades de la Junta Consultiva Agronòmica, els rendiments mitjans dels cereals del partit judicial de Sant Feliu de Llobregat estaven quasi tots per sobre de la mitjana provincial quan a rendiments del blat, de la civada, del blat de moro i de les lleguminoses, fet lògic si tenim present que el blat i el blat de moro eren conreus que sovint creixeien a les millors terres de regadiu. En canvi, els rendiments mitjans del sègol i de l'ordi estaven per sota. Aquestes dades ens fan pensar en una agricultura baixllobregatina més avançada que la mitjana catalana. Aquesta mitjana de tot el Partit Judicial encobreix la realitat d'algunes zones agrícoles de rendiments molt elevats i d'altres amb rendiments normals i baixos (10).

Les fonts bàsiques que hem utilitzat per reconstruir els sistemes de conreu entre 1850 i principis del nostre segle han estat les catorze "Cartillas Evaluatorias" municipals que hem localitzat , datades entre 1850 i 1888 (11). Per les dues últimes dècades del segle XIX ens ha estat útil el llibre de Isidoro Aguiló Cortés, *La tierra labrantia y el trabajo agrícola en la provincia de Barcelona*, que dona informació dels anys 1890-95 (12) i l'avang de la Junta Consultiva Agronòmica de 1891, que dona quasi la mateixa informació. Aquestes tres fonts són més interessants quan a informació qualitativa que quan a referències quantitatives, ja que el caràcter fiscal de les cartilles tendeix a fer disminuir els rendiments i augmentar les despeses, i, per contra la informació numérica d'Aguiló i les dades de 1891 han de qüestionar-se perquè són, sovint, exagerades. També hem utilitzat les contestacions d'una enquesta que l'Institut Agricole International de Beauvais envià al 1913 al Sindicat Agrícola de Sant Boi i que adjuntem com annex del present capítol, l'escassa informació que ofereix la Junta Consultiva Agronòmica de 1922 i altres fonts, com ara entrevistes a pagesos i dades d'arxius privats.

10.2.1. Els cereals al secà.

A les darreries del segle XIX al partit judicial de Sant Feliu de Llobregat, igual que succeïa als partits d'Arenys, Mataró, Barcelona i Vilanova i la Geltrú, quasi no existien terres dedicades al cultiu de cereals de secà i lleguminoses (13). Al Baix Llobregat la desaparició de vinyes a causa de la fil·loxera ajudà al creixement de la superfície cerealícola de secà. A alguns indrets de la comarca quan s'arrabassava un tros de bosc sembla que es practicava la xarmada o conreu ininterroput de cereals-lleguminoses durant quatre o cinc anys abans de replantar la vinya de nou, al menys la denominació de xermataires com a sinònim de parcens a Gavà així sembla indicar-ho.

Un tert sembla general: la quasi total desaparició del guaret, que encara persisteix en alguns camps de secà. A mitjan segle XIX l'explotació continuada del sòl cerealícola era una realitat bastant generalitzada. Hem trobat guaret citat explícitament únicament al Papiol i a Molins de Rei. Al Papiol al 1880, es tracte d'un guaret de dos anys als cereals secà. I pels mateixos anys a Molins de Rei un guaret d'un any. Les quatre llaurades que es fan a les terres de Molins de Rei, pels mateixos anys, ens fan pensar en la inexistència d'un aprofitament continuat, ja que quan aquest es dona no hi ha espai per quatre llaurades (14). Als altres pobles els treballs que s'efectuaven a les terres de cereals de secà eren tres com a màxim.

A quasi tots els pobles dels que tenim dades concretes per mitjà de les cartilles al secà es practicaven rotacions de cereals i llegums, com Sant Feliu o Sant Boi (SF1850, SB1852). A Castelldefels, al 1888, s'ens descriu una rotació de dos anys, faves-ordi el primer any i blat-civada el segon, sembrant la civada i l'ordi a les terres més dolentes i les faves i el blat a les millors, però de combinacions

llegums-cereals n'hi ha diverses i algunes són, fins i tot, de tres anys

a) Treballs de preparació de la terra i eines

Els treballs al secà comportaven una inversió en força de treball inferior i una menor quantitat d'adob que als cereals regadiu. Les eines emprades també variaven. Quan hom preparava un terreny de cereals de regadiu per iniciar una rotació es feia un treball de profunditat amb la palafanga o fanga, feina que resultava molt cara per la quantitat de ma d'obra que absorbia (15). Al Baix Llobregat l'excessiva parcel·lació del terreny dificultava la utilització de grans arades. A les cartilles i al llibre d'Aguiló quan es parla de llaurades quasi sempre es fa menció al "horcajo" o arada petita que està unida a la mula amb un forcall, i únicament a les terres de regadiu es mencionen jornals de fangar. A aquestes terres es fangava cada quatre anys per tal remoure amb profunditat la terra i barrejar-hi correctament els fems, objectiu que s'aconseguia amb les tres puntes de ferro de la fanga. A vegades hem trobat menció explícita a "una junta mayor" que deurien ser bous (Papiol -1880), però l'habitual era el treball d'un forcall d'una mula o d'un jou de mules. Els altres treballs de la terra es feien amb la xapolina, nom que rep l'aixada de fulla ampla a la comarca del Baix Llobregat, o amb cèvecs de diverses mides.

A Sant Feliu de Llobregat, al voltant de 1890, eren necessaris 5 jornals de forcall per solcar i sembrar una hectàrea de cereals de regadiu, 3,5 per una hectàrea de cereals de secà i només tres per preparar una hectàrea de llegums (16). Les terres argiloses i humides dificultaven els treballs i els mateixos treballs exigien menys hores al mateix pla de Barcelona.

Els treballs de preparació de la terra cerealícola de secà es feien amb el forcat o forcall, que tirava d'una arada romana un xic

perfeccionada gràcies a la força d'una sola mula. Un jornal de forcat, home i mula conjuntament, costava al 1890 unes 8 pessetes i removia unes 25 àrees aixecant rostoll de blat, i unes 28 ó 30 àrees a la segona llaurada o "binar" a les terres argiloses de la vall(17).

J. Codina del anàlisis de 76 inventaris dèltics del XVI n'extreu la conclusió que a la zona dèltica s'utilitzava una arada de dent de fusta amb dos orellons fixes de ferro que persistí fins a finals del segle XIX. La fanga com a tal no estava citada en aquests inventaris però si pales de ferro i forques amb tres puntes de ferro, semblant a arpies, que bé podien fer la funció de fangar. Tampoc s'esmentava cap xapolina, en canvi hi surtien càvecs i aixades. La inexistència de xapolines o aixades de fulla ample, utilitzades sobretot per treballar els vinyars, fa pensar que possiblement la difusió de l'eina i del mot xapolina es degué a la gran extensió de la vinya dels segles posteriors. De jous n'hi havia pocs i tant eren per mules com per bous. Excepte el carro de dues rodes, estés al XVIII i finalment difós sota la forma de carro català al XIX, poques inovacions hi hagué en les eines del pagés baixllobregatí. L'arada de nella de fusta i orellons de fusta o de ferro, o arada romana un xic perfeccionada, no va començar a ser substituïda per una arada pesada d'orellons giratoris i tota de ferro fins a finals del XIX (18).

Al 1913 els santboians deien que l'arada que s'utilitzava a la zona era la Valverdú (19). Un ferrer de Sant Joan Despí, que es deia Joan Vallverdú, adaptà i perfeccionà les pesades arades giratories a les necessitats de l'agricultura baixllobregatina, tant a secà com de regadiu. La seva habilitat era coneguda per tota la comarca. Feia arades giratories totes d'acer, d'entre 10 i 40 quilos, i també estava especialitzat en arades de cama alta per llaurar vinyes (20), realitat que va començar a generalitzar-se després de la fil·loxera, en que l'antiga vinya espessa va començar a ser substituïda per la vinya campa

o clara.

Aproximadament pels mateixos anys a Molins de Rei s'utilitzava una arada de fusta amb orelleres amb forma d'ales, però amb la cama i timó curt de dos braços (21). Aquesta arada de Molins de Rei, difosa per tot el Baix Llobregat, era quasi idèntica a la descrita per Townsend al segle XVIII per l'Hospitalet. Era una arada de post, o d'orellons de fusta, fabricada d'una sola peça de fusta, amb una dent asimètrica i era semblant a l'arada mussa empordanesa i a una arada molt estesa a Vilafranca del Penedès. Existia també una arada tradicional de timó curt adaptada al forcat denominada, segons un pagès de Sant Andreu de la Barca, arada d'oreions al Pla del Llobregat, per les orelleres de ferro que portava al costat de la dent -que abans eren de fusta-, en contraposició amb l'arada de post nom amb que es coneixia l'arada de vertedera fixa (22). Possiblement aquesta arada de Sant Andreu de la Barca era el resultat d'un perfeccionament de la que hem descrit per Molins de Rei. De fet el Baix Llobregat es troba en l'àrea d'influència del que Violant i Simorra denomina "mixtificación de los arados mediterráneos, por una parte, y de los nórdicos por otra" (23). Encara al 1974 un pagès de Gavà deia que fins feia poc per llaurar els camps utilitzava una arada romana amb orellons que no voltejava la terra, que era tota de fusta amb la rella i els orellons de ferro (24).

El gran impuls roturador del XVIII i el predomini de la vinya feren recular ben aviat el bestiar boví a la nostra comarca, sobretot a les dues ribes, ja que no podia pasturar lliurament a causa dels possibles danys a l'agricultura i per la manca de pastures (25). A més, el major esforç econòmic que exigia el boví i les reduïdes dimensions de les explotacions feren que els bous fossin progressivament substituïts per les mules. Segons sembla al 1890 era general al Partit Judicial de Sant Feliu de Llobregat la costum de llaurar amb un sol animal, habitualment una mula, el que va fer que es difongués el nom de

forcat o treball conjunt d'un home i una mula. Però des dels segles XVI i XVII llaurar amb mules era habitual a la comarca (26). Quan hom parla de "yuntas" a mitjan segle XIX es dona per suposat que es tracta d'un parell de mules, la menció més corrent és el "horcate" o forcat, arada tirada per una sola mula. A vegades es citen a les cartilles "una yunta mayor", més ben pagades que els jous de mules i que el treball de forcat, el que ens fa pensar que encara existien algunes parelles de bous per fer llaurons profundes, alternatives a la fanga. Al delta, amb terres planes i grans propietats, els bous eren encara utilitzats com animals de tracció.

Els animals preferits pels treballs agrícoles eren els de raça catalana barreja d'andorrana ja que en ser baixos hom podia treballar la terra passant per sota dels arbres fruiters sense fer-se mal. En canvi, les grans mules franceses s'utilitzaven pel transport d'adob (27).

El nombre de treballs que s'efectuaven a les terres cerealícoles entre collita i nova sembrada variaven. Si la propera sembrada era de cereals es feien més llaurades, nombre que oscil.lava entre dues a Castellfelfels i quatre a Molins de Rei. Si hom volia sembrar-hi llegums es feian dos treballs i era habitual femar. Existien diferències entre municipi els municipis. En general hi havia més inversió en treball i en adobs a la riba esquerra, que a la riba dreta o al delta, fet que estava compensat per uns millors rendiments.

A Sant Feliu al 1850 consta que es feien tres llaurades "obrar, binar i terciar" abans de fer-hi créixer ordi, dues pel mestall i una per les vesses, farratge al que s'hi barrejaven 6 carretades de fens, es a dir es femava cada tres anys. Al 1859 al mateix Sant Feliu en una rotació de quatre anys blat-ordi-faves i vesses es menciona només la feina de "alzar", però creiem que se'n deuriem fer més. Excepte l'any en que es sembrava blat, tots els altres tres anys

s'adobava la terra amb dues carretades de fems per mujada. A la dècada dels vuitanta era habitual a Molins de Rei fer quatre llaurades abans de sembrar-hi blat i esparpallar 4 carretades de fems per mujada el mateix any, això ajuda a entendre els elevats rendiments bladers d'aquest municipi.

A l'altra riba les rotacions al secà eren semblants. A Pallejà el sistema de cultiu era quasi com el de Molins, però amb menys fems per unitat de superfície i amb menys llaurades. A Sant Boi al 1852 es feia una rotació de tres anys llegum-blat-ordi. El primer any es realitzaven dues llaurades i s'aplicaven 8 carretades de fems per mujada, quantitat molt elevada. L'any de sembrar blat no es femava i es passava tres vegades l'arada. L'any de l'ordi es llaurava dues vegades i s'escampaven quatre carretades de fems. Al 1859 hi hem localitzat una rotació de deu anys, però que a partir del tercer és quasi idèntica: llegum-blat-ordi, sempre es fan tres llaurades a les terres bladeres, a l'ordi oscil·len entre dos i tres i als llegums sempre dos. També variava la quantitat de fems a aplicar.

Al delta els treballs preparatoris eren semblants a Sant Boi, pel blat es feien tres llaurades, per l'ordi dos o tres, i dos pels llegums. A Castelldefels es femava l'any de sembrar llegums fent formiguers, única menció d'aquest tipus d'adob que hem trobat a mitjan segle XIX al Baix Llobregat. És curiós que un adob que a finals del XVIII era habitual a la zona del delta de ponent i que encara es practicava al Papiol set-centista, i que pensavem que, a mitjan segle XIX, al Baix Llobregat havia desaparegut, encara es practiqués. En una mujada de terra de cereals, en la qual s'hi havia de sembrar llegums s'en feien 500. Aquest fet ens indica que als pobles més allunyats de Barcelona, on el transport dels fems barcelonins encaria molt el cost, els formiguers no havien desaparegut i menys durant els anys d'expansió de la vinya ja que la poda dels ceps abastia materia per la seva

pràctica.

Les rotacions de secà que hem localitzat al delta són les següents: Viladecans-1850 tres anys llegums-blat-ordi, Castelldefels 1852 llegum-blat i Castelldefels 1888 primer any faves-ordi i segon any blat-civada.

Seguint el model Von Thünen be podríem dir que Castelldefels, últim poble del delta de ponent abans de les costes de Garraf, allunyat de Barcelona més que cap altre i mal comunicat amb la capital per camins que s'entollaven constanment, queia fora de l'àmbit on la intensificació del conreu resultava rendible causa de la proximitat de la ciutat. Perquè la intensificació estigui compensada econòmicament haurem d'esperar a les primeres dècades del segle XX amb la construcció d'una bona xarxa de comunicacions, que apropà el mercat barceloní als pobles més allunyats del delta de ponent

bla sembra

Un cop preparat el terreny es procedia a sembrar la llavor. No s'en realitzava una tria acurada, però sí una certa selecció: era habitual que el preu de la llavor fos més elevat que el preu del gra pel consum. Per tant sembra que el procés de selecció que es practicava des d'antic, procés que al 1913 s'havia perfeccionat (28).

Al partit judicial de Sant Feliu, segons Aguiló, la sembra s'efectuava a finals de gener i es realitzava a raig, es a dir seguint els solcs de l'arada i tapant la llavor posteriorment, ja sigui passant el rascle o taulejant. A Sant Boi al 1913 se'ns descriu l'operació de sembrar: un cop la terra treballada s'obrien solcs de 7 a 10 centímetres molt propers (3 pams) en els quals a raig seguint el solc es sembrava la llavor de mongeta o de faves tapant-la a continuació amb un altre solc obert al costat. El blat de moro es sembrava de la mateixa manera amb l'única diferència que els solcs solien estar més

separats, uns 4 pams. En canvi els cereals, majoritàriament blat i ordi es sembraven al vol colgant després els solcs amb un rascle de pues de ferro.

Als pobles més allunyats de Barcelona, com Castelldefels al 1888, hi trobem dones sembrant faves. Però als pobles de la riba esquerra sempre eren homes els que sembraven -tant cereals com llegums- possiblement perquè les dones treballaven de filadores i teixidores a les fàbriques i no existia, com a Castelldefels, disponibilitat de mà d'obra femenina, molt més barata. Si la terra estava ben preparada amb un jornal de forcat i un de tornar les vores a continuació es podia sembrar una mujada. A vegades amb 1,5 jornal de forcat es feia tota la feina de sembrar i colgar la llavor, en aquest aspecte les dades d'Aguiló coincideixen amb els càlculs de les Cartilles (29).

La mesura més habitual de llavor invertida per hectàrea al secà oscil·lava al voltant dels dos hectolitres de blat, però en alguns casos se'n sembrava molt més, per exemple, mentre al 1888 a Molins de Rei s'en sembraven 2,10 a Castelldefels el mateix any s'en sembraven 3,47, però aquesta era una quantitat excepcional, ja que habitualment no es superaven els dos hectolitres per hectàrea. Al 1913 la llavor emprada per hectàrea era de 200 quilos pel blat, 300 per les faves i 250 per les mongetes, al menys en terrenys d'aprofitament intensiu de regadiu.

c) Treballs de manteniment.

Mentre les llavors germinaven exposades a les inclemències del temps, a una excessiva sequedat o a inadequades pluges que feien minvar la collita, al secà poques coses podia fer el pagès per millorar la collita. Al regadiu l'eixut podia assuajar-se amb regades, però si la sequera era forta fins i tot escassejava l'aigua al Canal de la Infanta. Els cereals però no en sortien gaire afectats per què el punt

màxim de l'estiatge era a mitjans d'agost, i el blat i els altres cereals ja feia quasi dos mesos que s'havien collit.

Als llegums es feien una o dues cavades, treballs realitzats habitualment per homes, feina que s'incrementà en arribar el segle XX: a Sant Boi al 1913 se'n feien tres. Als cereals, al blat dos mesos després d'haver sembrat, es a dir cap a finals de maig, les dones eren les encarregades de "escarpar o escadar", com diuen les cartilles, que era birbar o excolar sinònim d'herbejar o arrencar les males herbes amb l'ajut d'un petit cavaguet. La quantitat de jornals invertits en aquesta feina era molt elevada, però justament les feien dones i a finals d'hivern quan l'activitat agrícola era molt baixa i barata.

d) La sega i la batuda

Al Baix Llobregat a finals de maig o a començaments de juny s'iniciava la collita de blat, ordi i civada (30). Els llegums també es collien la segona quinzena de maig, excepte les mongetes que es recol·lectaven a mitjans d'octubre.

Com es feien la sega i la batuda del blat al Baix Llobregat comarca? Habitualment la sega era a peu fet i l'eina que s'emprava el volant, o flag de majors dimensions. Sembla que no s'utilitzava la dalla, difosa a finals del segle XIX a algunes zones de Catalunya. Així, quan el blat era madur a la mà dreta el volant i a l'esquerra l'esclopet el segador treballava de sol a sol tallant les espigues. Dones i nens apilotaven les garbes de 21 en 21 i quan en tenien 15 ja estava apunt una batuda, que per tant al Baix Llobregat era composta de 315 garbes (31). Calia aleshores trasporta-la a l'era, allà una caballeria -de mules o d'egues- que arrossegava un trill o un rodet de pedra separava el gra de la palla.

Els llegums es batien de la mateixa manera o a cops de bastó. Un cop el gra fora de l'espiga i separat de les tiges calia destriar-lo

de la palla i per aixó era necessari que fes vent i millor si era un vent sec. El treball de ventejar sovint s'incloïa dins les feines de la batuda, però a vegades es pagava a part. Així es construïen grans pallers al costat de les masies, o les eres aprop del poble, i els cereals passaven a omplir les sitges dels graners.

Abans de posar el gra al graner s'havia de netejar, operació que rebia el nom de garbellar, aquesta feina a vegades estava també inclosa dins les feines de la batuda, però a vegades la trobem pagada i mencionada a part. El mateix succeïa amb el transport del gra i la palla.

Uns anys després d'aquesta descripció, que amb matisacions correspon majoritàriament a la dècada de 1890-1900, al 1913, la manera de fer la collita i de batre havien canviat molt poc. Les faves i les mongetes continuaven batent-se amb un rodet de pedra arrossegat per un mul o un cavall i a continuació es separava el llegum de la palla. El blat de moro es despallofava i es posava a secar. En canvi el blat i l'ordi ja començaven a batre's amb màquines de vapor.

els rendiments dels cereals de secà.

El conjunt de cartilles que hem localitzat ens ofereixen informació per analitzar la producció, per unitat de superfície i en relació a la llavor sembrada, però a nivell municipal i sense poder comptar amb series cronològicament contínues. Als apèndixs d'aquest capítol hem inclòs els quadres municipals que ens serveixen de suport a les dades que sintèticament oferim. Pel període, 1850-1888, pel qual tenim dades globals de rendiments sembla que la tendència era a decaure.

Quadre 10.5.

Blat, mitjanes de producció d'hect./ hect. (1850-1888), secà.

SF MR P PJ SB V CF

1850	11,34		14,87
1852			12,19
1859	9,92		17,54
			17,7
1880		14,64	
1881	8,34	14,64	11,66
1888		10	

Com és pot observar, a mitjan segle XIX, a les terres de secà la producció de blat per unitat de superfície era superior a la dels anys posteriors. El valor màxim correspon a Sant Boi al 1859, el mínim a Sant Feliu al 1881. Tinguem present que a la riba esquerra les fèrtils terres de la plana regada no són incloses en el present càlcul, en canvi, a la riba dreta, hi entren totes les terres. Això explica que a la riba dreta i al delta es trobin els rendiments més elevats. Aquesta capacitat productiva variava segons la qualitat del sòl. Així es pot observar en la comparació de les dades de Sant Feliu corresponents a 1859 i 1888.

Quadre 10.6.

Sant Feliu, 1859, terra camps secà, hectl./ hect.

		1a	2a	3a
1er any	blat	12.76	9.92	7.09
2on any	ordi	19.85	18.43	17.01
3er any	favons	14.18	12.76	11.34
4art any	vesses	15.59	12.76	9.92
5è any	blat	11.34	9.92	8.5
6è any	ordi	19.85	18.43	17.01
7è any	favons	14.18	12.76	9.92
8è any	vesses	15.59	11.34	9.92
9è any	blat	11.34	9.92	8.5
10è any	vesses	14.18	11.34	9.92

Rendiments (hectl. collits / hectl.sembrats)				Rendiment mig
1er any blat	6	4.66	3.33	4.66
2on any ordi	9.33	8.66	8	8.66
3er any favons	6.66	6	5.33	5.99
4art any vesses	11	9	7	9

En aquesta rotació de secà de deu anys la major capacitat productiva per hectàrea correspon a l'ordi, en canvi la productivitat més elevada correspon a les vesses. El blat té els menors valors en ambdós conceptes i uns rendiments molt baixos. Al mateix any 1859 a Navarcles, poble del Bages, la cartilla avaluatòria definitiva donava uns rendiments pel blat de 6,2 a terres de 1ª, 4,9 a terres de 2ª i un 4 a terres de 3ª, amb un rendiment mig de 5,03 (32).

Els rendiments del blat al secà eren els habituals a les terres cerealícoles de secà de la Catalunya decimonònica. E.Giralt ens explica que els rendiments eren molt escassos i que si es tractava de blat era freqüent que fos de quatre vegades la llavor, si eren altres cereals oscil.laven entre sis i vuit (33), valors que a mitjans del segle XIX eren depassats a les terres de secà del Baix Llobregat, però molt timidament.

Quadre 10.7.

Sant Feliu, 1881, terra camps secà, hectl./ hect.

	1ª	2ª	3ª	
1er any: blat	9.73	8.34	6.95	
palla*	1.16	0.99	0.83	*(tones/hect)

Rendiments (hectl. collits / hectl.sembrats)				Rendiment mig
Blat	4.82	4.13	3.44	4.13

La comparació entre les dades de Sant Feliu de 1859 i 1888 ens indica un retrocés en el sistema cereal al secà, explicat per una major

simplicitat en les tècniques de cultiu, terres menys adobades i menys treballades que a mitjan segle XIX, amb tendència a la desaparició de les rotacions de secà, i, com a conseqüència menys productivitat i menys producció per unitat de superfície.

A Molins de Rei, al 1881, la terra campa de secà de primera produïa 16,29 hectolitres per hectàrea i oferïa un rendiment de 7,71. Pocs anys després, al 1888, al mateix poble a la terra campa de primera únicament produïa 12 hectl/ hect i tenia un rendiment de 5,71. Recordem que a Molins de Rei, al 1888, els cereals de secà rebien quatre llaurades i es practicava guaret, per contra la pràctica del guaret no s'esmentava a la cartilla de mitjan segle XIX. Per tant, malgrat oferir valors més elevats que Sant Feliu, durant la segona meitat del segle XIX, a Molins de Rei, també es confirma la tendència a la disminució dels rendiments cerealícoles. A Sant Feliu comparant les ratios llavor sembrada / gra collit de dos moments cronològics bastant separats, 1859 i 1881, comprovem que decreïxen de 4,66 a 4,13. A Molins de Rei al 1881 el rendiment era de 6,93 i al 1888 de 4,75. En general, hom pot afirmar que els rendiments cerealícoles de la dècada dels cinquanta eren més elevats que els de finals dels vuitanta .

A quin pagés baixllobregatí podia resultar estimulants a finals de segle el conreu de cereals si al mercat de grans barceloní anaven baratíssims a causa de l'entrada de grans estrangers? Sigui quina sigui la causa, a la dècada dels vuitanta, els rendiments dels cereals de secà havien disminuït en relació a mitjan segle i el sistema d'explotació s'havia degradat. En concret el blat, de que se'n obtenien bons rendiments al delta i a alguns indrets de les dues ribes, va minvar la seva producció a causa d'uns rendiments cada cop més magres. Tinguem present però, que aquesta tendència a uns rendiments decreïxents l'hem constatat a través de cartilles avaluatòries i potser caldria qüestionar-se quina part d'aquesta disminució era simplement un

mecanisme de defensa fiscal emprat pels pobles en uns moments de crisi agrària, especialment cerealícola, i en els que l'Estat incrementava la pressió tributària sobre la riquesa rústica.

Les tècniques de conreu, durant la segona meitat del segle XIX, variaren poc als cereals de secà. L'únic canvi fou una menor inversió amb fens, no substituïts encara per altres adobs. Per tant, el que succeí fou possiblement un progressiu desplaçament dels cereals cap a terres dolentes que juntament amb un cert estagnament tècnic féu que al 1888 els rendiments per llavor sembrada i la producció de cereals per unitat de superfície decaiguessin .

L'arribada de la fil·loxera a la comarca, al 1890, incrementà o mantingué la superfície cerealícola de secà als anys posteriors, així ho hem comprovat per Sant Feliu de Llobregat. Això, juntament amb una nova política aranzelària de caràcter proteccionista, ajudà a vèncer el desànim produït per la competència estrangera. Proteccionisme que no fou suficient per evitar que els cereals esdevinguessin un conreu antieconòmic, que es revifà quan esclatà la primera guerra mundial a causa de la impossibilitat d'importar-ne i els bons preus que assoliren. La conjuntura creada al 1914-1919 serví d'esperó pel cultiu dels cereals i ajudà a mecanitzar el procés: la màquina de batre comprada pel Sindicat Agrícola de Sant Boi n'és una mostra.

10.2.2. La vinya.

A mitjans i a finals del segle XIX la vinya fou el conreu més important del Baix Llobregat en relació a la superfície ocupada. Abans de l'arribada de la fil·loxera la vinya baixllobregatina, dels tretze pobles estudiats, ocupava més d'un terç del sòl agrícola total. La vinya s'extengué fins ben amunt del samuntà de Collcerola o per les vessants del Garraf. Així, malgrat la importància de la comarca com a

zona d'agricultura intensiva, a finals del segle XIX el Baix Llobregat era una de les primeres comarques vitivinícoles de la província de Barcelona. La quarta quant a hectàrees ocupades i la cinquena quant a productivitat (34).

La part alta de la comarca, que hem deixat fora del nostre estudi, comptava amb pobles de monocultiu vitícola, com succeïa al Penedès o a l'Anoia, comarques amb les que limitaven. Però també a la zona baixa -exceptuant el Prat que al no tenir terres muntanyoses al secà hi dedicà poques hectàrees- la vinya cresqué desmesuradament fent recular el bosc i desplaçant altres conreus de secà, sobretot en vigílies de la fil·loxera, anys en que els guanys produïts pel vi feren créixer encara més l'extensió dels vinyars.

Al Baix Llobregat els sistemes de cultiu de la vinya eren bastant semblants als de la província. Gràcies a les cartilles avaluatòries, a les notícies que ens dona Aguiló i a les informacions extretes de la "Memoria acompanyadora del Mapa Regional Vinícola de la província de Barcelona" de R.Roig i Armengol, hem reconstruït el conreu de la vinya a la comarca.

a) Treballs de preparació, plantació i eines.

Si la vinya s'havia de plantar en terrenys ocupats pel bosc es donava permís al xarmataire, o parcer, perquè sembrés cereals als primers anys, collites que per fer-se en terrenys verges eren molt fèrtils. Així, el pracer amortitzava les despeses de la plantació que eren molt elevades. Al cap de quatre o cinc anys es procedia a la plantació dels ceps. La xarmada, es a dir aquest cultiu continuat de cereals i llegums durant 4 ó 5 anys, no s'efectuava si el terreny ocupat per la nova vinya estava previament conreat. A vegades els ceps es plantaven clars i, aleshores, mentre la vinya era mallola, s'hi cultivaven cereals.

Els treballs de preparació del terreny per plantar exigien llaurades amb profunditat o bé es regirava la terra amb la fanga, operació que s'aprofitava per adobar la terra, ja fos amb fems o amb cremadís dels formiguers.

La manera de plantar la vinya variava. La majoria de vinyes eren a muntanya on dominava la plantació a parpal que consistia en fer forats a terra de bastanta profunditat amb un pal especial o parpal, que si la terra era flonja els podien realitzar dones o nens i plantar a continuació els ceps que els jornalers assentaven i entonegaven amb l'ajut dels peus (35). Al pla hom plantava pel procediment de vall-obert, es a dir obrint rases dins les quals, a la distància adequada segons el marc tipus que es seguís, si col·locaven els plangons. Es solia plantar durant l'hivern, però el període s'allargava de novembre a abril, segons l'orientació del terreny i si era un lloc més o menys fred.

La majoria de vinyes que hem localitzat a les cartilles avaluatòries eren espesses, per tant eren vinyes a les que hom no hi podia treballar amb arada i calia fer tots els treballs a mà. A la dècada dels vuitant hem trobat alguna vinya campa, però sense cap menció de llaurades de tracció animal ni cap esment de l'utilització d'una arada vinyatera que poc abans de la fil·loxera començà a extrendre's per les comarques vitivinícoles de Catalunya. Hom diria que al Baix Llobregat el salt cap una racionalització del conreu de la vinya, que hauria alleugerit la inversió de força de treball humana gracies a l'utilització del forcat o altres arades, no s'havia realitzat. Aquest fet ens presenta la vinya com un conreu que servia per absorbir els creixement demogràfic de la zona a causa de la gran quantitat de mà d'obra que exigia.

Cap al 1885, al partit judicial de Sant Feliu de Llobregat es practicava un marc de plantació de 1,36x 1,36 metres. Hom calculava que

amb aquest marc un jornal·ler en plantava 30 al dia, el que significava que pels 5405 que es podien plantar a una hectàrea calia fer una inversió en força de treball de 180 jornals a tres pessetes (36). Aquesta elevada quantitat de ceps per hectàrea que correspon a marc descrit, més aviat petit, ens ratifica el que deiem més amunt: la vinya baixllobregatina era majoritàriament espessa, tal i com l'hem trobat descrita a la majoria de les cartilles avaluatòries. A la província de Barcelona els marcs de plantació oscil·laven entre 1,30 i 1,80, per tant el de Sant Feliu podem considerar-lo dels més estrets (37). El nombre de ceps per hectàrea de Sant Just al 1890, entre 5300 i 5500, confirma aquesta apreciació. Aquest marc baixllobregati és proper al marc real i té aproximadament 7 pams. A vegades és rectangular de 6 pams x 8 pams. La poca vinya campa que existia deixava 12 pams entre rengles i 7 entre els ceps, el que també donava una vinya bastant espessa. Aquest tipus de vinya era la que es plantava a vall-obert, amb rases de fondo uns 0,60 metres i d'ample 0,50, posant d'adob de mitga senalla de fens per cada malloí (38).

Els treballs de preparació per la plantada eren profunds i hom utilitzava sovint la fanga. Un cop la vinya era plantada si es tractava d'una vinya campa i clara es passava l'arada o bé de post giratoria o l'antiga romana d'orellons un xic evolucionada, fent-les tirar per un forcat o per timoner segons el treball fos més profund o superficial. La gran extensió dels vinyars comportà l'aparició d'arades petites adaptades a aquest conreu. A la província de Barcelona, a la dècada dels vuitanta, es difonia la denominada arada vinyatera, del sistema Vernette perfeccionat, amb la cama i l'esteva d'una sola peça, i la nova arada Bisoc per vinyes, més petita i amb dues reixes. Però, malgrat aquests avenços tècnics, al Baix llobregat la majoria de treballs de la vinya eren realitzats a partir de força de treball humana. Excepte els treballs de preparació per la plantació, que podien

ser realitzats parcialment amb tracció animal, com que la majoria de les vinyes eren espesses els treballs tenien que ser realitzats forçosament per l'home. Les eines emprades eren diversos tipus de càvecs segons el tipus de cavada a fer, però el més utilitzat era la xapulina, o aixada de fulla ampla molt difosa al Baix Llobregat per remoure la terra de les vinyes i l'arpiot. Als anys que arribà la fil·loxera a la comarca hom calculava que els treballs realitzats a la vinya baixllobregatina amb tracció animal no arribaven al 10% (39), es a dir únicament una desena part dels treballs de remoure la terra eren llaurades la resta eren cavades.

b) treballs i adobs.

Les poques vinyes que podien ser llaurades rebien el benefici de tres treballs. A les altres s'hi efectuaven habitualment dues cavades. Cavar i esmagencar eren les dues feines citades de manera general a les cartilles. La vinya novella o mallola rebia habitualment més cavades. Els dos primers treballs és realitzaven durant l'hivern i, el tercer, quan es realitzava, es feia a la primavera.

Al partit judicial de Sant Feliu de Llobregat la primera cava a la vinya solia fer-se al febrer o març amb arpiot, amb un jornal de treball es removien unes cinc àrees. La segona cavadura o magencar, es feia al maig o juny amb xapulina, amb un jornal es treballaven 7 àrees. Quan existia una tercera cavada, es realitzava amb xapulina i es treballaven unes deu àrees amb un jornal (40). Aquest tercer treball, més que una cavada a fons solia ser el que els agraristes anomenen xercolar, feina reservada a les dones que amb un petit cavaguet resseguien les males herbes.

Al 1852 a Sant Boi cavar una mujada de vinya comportava una inversió de 8 jornals a 2 pessetes, per tant cavar una hectàrea de vinya dues vegades era una despesa de 64 pessetes. A Sant Feliu la

inversió en treball per les cavades era superior: 14 jornals per mujada al 1850 i 16 al 1859. No hem trobat citada en cap cas una tercera cavada o remangengar, habitual a comarques vitícoles, i fins i tot, una quarta com es realitzava a les vinyes clares arables del Camp de Tarragona (41). Podem doncs afirmar que la vinya baixllobregatina, al menys la de la vall baixa i la dels pobles dèltics, no rebia tants treballs com les de les primeres comarques vitícoles de Catalunya, el que explicaria que la productivitat fos més baixa. Al Baix Llobregat quan hom remagencava al Penedés o al Camp de Tarragona o quan hom realitzava un quart treball, el petit parcer o el jornalier estava ocupat en altres feines agrícoles a les millors terres de regadiu i per tant la vinya no rebia tantes atencions.

Les vinyes s'adobaven poc. L'aplicació del cremadís dels formiguers del bosc arrabassat en iniciar-se la plantada era habitual. A la vinya adulta els mateixos ceps podats eren la base dels formiguers posteriors, que molt de tant en tant es feien. La llenya, però, escassejava i els fems també i, malgrat que hom disposava de les deixalles i lletrines barcelonines, aquest fems s'utilitzaven preferentment pels conreus de regadiu. Tanmateix, periodicament les vinyes baixllobregatines eren femades. Segons ens diu Roig i Armengol a la província de Barcelona l'adob total del terreny plantat de vinya es feia entre 6 i 18 anys, però a la zona de Sant Feliu de Llobregat era habitual fer-ho entre 10 i 12 anys, per tant mentres a alguns indrets de la província tota la vinya era adobada cada 6 anys al Baix Llobregat ho era cada 10 o 12. Així doncs, la vinya baixllobregatina rebia menys adobs que les vinyes més ben cuidades de les zones vitivinícoles.

La pràctica de vallejar es coneixia i s'aplicava. A algunes parceries de Can Mercader el parcer tenia obligació de vallejar la vinya. La cartilla de Sant Feliu de 1859 parla d'aquesta pràctica, per vallejar una mujada calia 8 jornals. Aquesta feina consistia en obrir

valls o rases de dos pams d'ample i uns quans de profunditat entremig de les files dels ceps, quan la vinya era espessa(42). Al fons d'aquestes valls hom hi llençava serments, fulles, tota mena de brossa i herbes, i tot el material orgànic que pogués podrir-se i, a continuació, es colgava.

També s'observa en la vinya una menor aplicació d'adobs a la dècada dels vuitanta en relació a mitjans segle. Al 1850 a Sant Feliu s'aplicaven 4 carretades de fems per mujada, en canvi al 1881 per una hectàrea s'aplicava la mateixa quantitat, es a dir la quantitat de fems s'havia reduït a la meitat.

ella poda

S'efectuava a l'hivern amb les finalitats de tallar els serments sobrers i donar al cep la forma adequada i vigoritzar la producció amb una certa regularitat. Al Baix Llobregat la poda no seguia el criteri de la qualitat sinó de la quantitat. En principi la poda deixava el cep baix, respectant de un a tres borrons. Aquesta poda generosa que deixava tres nusos, anomenada poda de botó o braguer, potser era una de les raons que podrien explicar el per què de la baixa graduació del vi baixllobregatí. A la collita de 1888, mentre que a totes les comarques barcelonines el vi excedeix el 14 graus, el del Baix Llobregat no hi arriba. Recordem però que una part dels raïms dels emparrats es vinificava i aixó feia baixar la graduació. Els emparrats, l'objectiu fonamental dels quals era produir fruita fresca pel mercat barceloní i per aixó els tractem en l'apartat dedicat a la fruita, eren objecte d'una poda molt generosa que deixava vius molts borrons i com que es cultivaven al regadiu donaven una collita abundant però amb uns raïms amb menys glucosa, a causa de menor exposició solar dels fruits.

La poda en sec, o quan el cep despullat estava en repòs al bell mig de l'hivern, s'efectuava entre desembre i gener. Hom

utilitzava la podadora o petita falç amb un mànec supletori. Les estisores de podar començaven a difondre's a la dècada dels vuitanta, no feien un tall perfecta com la podadora o podall però no donaven cap estrabada al cep. El podall era, però, l'eina més emprada. A les cartilles dels anys cinquanta no es parla propiament de poda s'utilitza el mot "escañotar": a Sant Boi, 1852 i 1859, i a Viladecans, 1850. La poda, però, era una pràctica generalitzada, que s'esmenta explícitament a totes les cartilles dels anys vuitanta i que ens ha descrit Roig i Armengol.

A més de la poda en sec, o propiament poda, també existeixen les podes en verd o esporgades. L'esporgada es cita a les cartilles de mitjans de segle i a les dels anys vuitanta, però a més era habitual espampolar, o segona poda en verd que consistia en arrancar l'excés de fulles que privaven al raïm de la llum del sol. A vegades trobem l'expressió "espampolar i netejar" que pensem que era equivalent a "espampolar i escavallar". Aquestes podes en verd les feien generalment dones, així com també l'eixarcolar o herbejar quan surt citat.

Aquests treballs es realitzaven des de l'arribada de la primavera fins collita del fruit o verema. Al Baix Llobregat la brotada era a finals de març i la florida al juny. Espampolar i escavallar o netejar eren treballs que es feien a partir del juny, quan el procés de maduració del fruit s'havia iniciat.

d) la verema i l'elaboració del vi

La verema o recollida de raïm es feia a jornal, que entre els anys cinquanta i els anys vuitanta van incrementar-se bastant, els jornals d'home passaren de 2,5 a 3,5 pessetes. A la verema hi participava tothom: homes, dones i nens. Qui no collia omplia cistells o portadores, i els homes les transportaven a les mules o cavalls i, quan els camins ho permetien, als carros. Per collir s'utilitzava

l'estisora i el falsó, o ganivet corbat de mànec fixo.

Quan la verema arribava al celler es col·locava al cup per tal de ser trepitjada i obtenir-ne el preciat most. El trepitjat del raïm era insuficient i per aprofitar millor la brisa calia premsar-la. Per tant, habitualment, al costat de la tina o cup hi havia una premsa que a finals del segle XIX podia ser de diferents tipus: de biga, o d'origen romà, o més moderna de ferro.

Del resultat d'aquest procés en sortia el most o suc de raïm de la fermentació del qual hom n'obté el vi. De la primera trepitjada el most sortia barrejat amb les pells, la rapa i els pinjols, que formen la brisa. Aquest most estava compost de sucres, àcids i aigua. Al Baix Llobregat, segons Roig i Armengol, el procés de fermentació es feia sense la rapa (43).

Com ja hem dit els vins del Baix Llobregat eren de baixa graduació, es a dir el seu raïm tenia menys sucre producte que en el procés de fermentació determina el grau del vi. L'explicació climàtica d'una major humitat no és satisfactòria. La causa de la baixa graduació s'ha de cercar en que quan el preu del vi era elevat es vinificava raïm produït per ser consumit com a fruit fresc. I això degué succeir possiblement l'any 1888, any en què es mediren les graduacions, dos anys abans de l'arribada de la fil·loxera a la comarca i un dels darrers anys en que el vi obtingué elevades cotitzacions. Pel que sembla els emparrats no rebien tantes podes en verd com les vinyes. A més, sembla general que tant a les vinyes i com als emparrats les podes en verd eren menys intenses que a altres comarques barcelonines. Recordem que es realitzaven a partir de juny, moment en que la mà d'obra jornalera baixllobregatina tenia moltes altres feines per realitzar com ara collir fruita -peres, préssecs i prunes-, cavar hortalisses o llegums, batre i segar cereals, feines totes elles més pagades que espampolar. La diversitat i l'especialització de

l'agricultura baixllobregatina absorbia a principis d'estiu molta mà d'obra jornalera, que a altres comarques es podia dedicar a les podes en verd de la vinya, és potser una explicació més satisfactòria que la climàtica.

Les varietats que es cultivaven a la comarca eren quan a raïm negre, sumoll, garnatxa i bonasvalls, i quan a raïm blanc, xarel.lo, moscatell, jonenchs, macabeu i picapoll (44).

Els vins més coneguts de la comarca eren els clarets, fruit de la barreja de diferents qualitats (xarel.lo, trobat i pansa). Les misteles també eren famoses. Es feien vins de color cirera. A la part alta de comarca, a la zona més vitivinícola, s'elaboraven bons vins de taula, però també tenien renom els de Sant Vicenç del Horts (45).

A la dècada dels vuitanta bona part dels vins baixllobregatins s'exportaven majoritàriament al mercat francès. A Gelida es feien vins que servien per preparar els que s'exportaven a Amèrica. A Sant Just Desvern, Cervelló, Sant Esteve de Sasroviras i Esparraguera s'elaboraven vins blancs per l'exportació.

Finalment volem recordar, que le vi aigualit, obtingut exclusivament dels raïms dels emparrats, s'elaborava amb finalitats medicinals i es prenia per enfortir la vista i rebia el nom de vi de grecs. Al 1891 encara se'n venia "en la tant coneguda o típica taberna del carrer de la Lleona ,anomenada la Catedral" (46).

e)els rendiments

Els rendiments variaven segons la tipologia dels sols i els treballs i adobs aplicats. Les dades de les cartilles ens ofereixen uns rendiments molt variats i amb una oscil.lació, a vegades, bastant aguda. Amb elles hem construït aquest quadre de rendiments (47).

Quadre 10.8.

Rendiments de la vinya, Baix Llobregat (1850-1888), hectl./ hect.

clara/espesa	1a	3a	oscil.lació
Sant Feliu-1850,e	24,76	14,85	9,91
Sant Feliu-1859,c	24,76	17,33	7,43
Sant Feliu-1859,e *	24,76	22,28	2,48
Sant Feliu-1881,c	24,28	14,56	9,72
Molins de Rei-1881,e	34,14	17,33	19,81
Molins de Rei-1888,e	21,85	9,71	12,14
Papiol-1880,e	24,76	16,09	8,67
Pallejà-1888,e	19	11	8
Sant Boi-1852 *	24,76	12,38	12,38
Sant Boi-1859	24,76	12,38	12,38
Viladecans-1850	29,71	7,42	22,29
Castelldefels-1852,e	24,76	14,85	9,91
Castelldefels-1888,e	24,76	12,14	12,62

Aquests rendiments corresponen a vinyes adultes, no hem fet la mitjana amb rendiments decreixents dels quals a vegades ens donen informació les cartilles -casos senyalats amb asterisc-, perquè a la majoria dels casos només comptem amb el valor mitjà d'hectolitres per hectàrea d'una any normal d'una vinya adulta. Si féssim la mitjana dels deu anys, excloent els màxims i mínims per de tal de compensar les dades, tindriem els valors màxims següents: a les terres de primera 8,35 (SF-1859) i 11,44 (SB-1859) i a les de tercera 6,64 i 4,71 respectivament.

L'existència de rendiments tant baixos explica en part que el partit judicial de Sant Feliu de Llobregat, que, al 1890, ocupava el quart lloc de la província quan a nombre d'hectàrees dedicades a vinya, es situï al desè lloc provincial quan a mitjana de productivitat, que

segons Roig Armengol era de 13,8, i en cinquè lloc quan a producció. Seguint el mateix autor els màxims i els mínims oscil.laven entre 25 i 8, i justament 8 era el sostre de productivitat mínima de la província, el que indica que a la vinya al baixllobregatina ocupava sovint terres dolentes, però tanmateix 25 hectolitres per hectàrea que correspon al valor màxim és un dels rendiments més elevats (el tercer). Per tant, hem de concloure que algunes de les licorel.les de Collcerola orientades a migdia eren molt productives. Fixem-nos com en el quadre els màxims rendiments de les terres de tercera corresponen a pobles de la riba esquerra Sant Feliu i Molins de Rei, en canvi el rendiments mínims a tercera corresponen a la riba dreta (Pallejà) i al delta (Viladecans).

Els baixos rendiments vitícoles indiquen a més de l'ocupació de terres dolentes de secà per la vinya una opció preferent dels altres cultius -fruiters- a les terres de secà de més qualitat. En aquest sentit el quadre 10.4 ens situa davant de la relació entre categoria de la terra i conreu, indicant-nos clarament que la vinya ocupava preferenment terres de tercera categoria, fet que ajuda a entendre que malgrat existència d'elevats rendiments a les terres de primera la mitjana de productivitat per unitat de superfície fos tan baixa.

10.2.3. Els altres conreus de secà.

Al secà de les terres del samuntà baixllobregatines, a més dels cereals i les vinyes també s'hi cultivaven oliveres, garrofers, fruiters i, arrant de la crisi postfil.loxèrica, adquiren importància els ametllers, així com conreus associats com ara cereals-fruiters, fruiters-vinya, fruiters-ametllers.

Els treballs que rebien els fruiters al secà eren semblants als que els descrivim en parlar dels fruiters de regadiu. Al secà la

terra rebia menys treballs i, obviament, només comptava amb l'aigua de la pluga, però les altres feines com ara cavar troncs, esporgar o collir eren semblants. Tinguem present únicament que alguns fruiters eren propis del secà, com ara les cireres de vella tradició a la muntanya de Sant Boi anant cap a Sant Climent, i que alguns eren quasi exclusius del regadiu com les pomeres i pereres. En canvi, les pruneres i els presseguers, arrelaren tant al regadiu com al secà segons la classe.

Durant les primeres dècades del segle XX s'anaren dedicant les millors terres de secà a fruiters. A Sant Feliu de Llobregat als anys trenta la proporció d'una hectàrea de secà de primera ocupada per fruiters era com segueix: 50% de presseguers, 30% de pruneres i el 20% restant a altres fruiters com albercoquers i cirerers (48).

Les varietats que es conreaven al secà eren de presseguers amsden, may-flower i belgues, i de pruneres golden japan, beauty, methley, i del país la falsa claudia .

Algunes antigues vinyes, plantades d'ametllers arran de les crisis de malvenda del vi, es convertiren en camps de fruiters aprofitant els peus d'ametllers per empeltar-hi fruiters com presseguers i pruneres. Procés que va difondre's quan l'exportació de fruita a Europa començà a tenir bona acollida, sobretot les pruneres japoneses, que era un conreu rendible i tenien molta sortida (49).

El secà de primera es dedicava a fruiters, mentre que els altres aprofitaments arborescents es plantaven a terres de secà de més dolentes. Les terres dedicades a ametllers, garrofers, oliveres i vinya, no eren tan bones com les dedicades a fruiters (50).

El garrofer, present a les muntanyes dels pobles dèltics a mitjans segle XIX, incrementà la seva presència a mesura que creixia el nombre de mules ja que era un farratge idòni per aquesta classe de bestiar. A mitjans de segle, a Viladecans, s'hi feien tres llaurades.

Desconeixem però si el nombre de treballs disminuï en relació a la dècada dels vuitanta, per què la única descripció que tenim del conreu -Castelldefels, 1888- no determina el nombre de llaurades. L'any 1850 (Viladecans) a més de les tres llaurades sabem que és cavaven els troncs i que la feina de recol·lecció la feien les dones. Al 1859, a Sant Boi, esmenten a més la feina de "netejar arbres" que possiblement signifiqui esporgar-los. Les dades de 1888, relatives a Castelldefels, mencionen explícitament la poda i donen el nombre 64 garrofers per hectàrea.

El conreu de les oliveres estava més estés, és citat a tres cartilles de mitjans de segle i a cinc de la dècada dels vuitanta. En dos casos que coneixem el nombre d'arbres per hectàrea aquest estava per sota del que era habitual a la província de Barcelona. Mentre que al Papiol al 1880 hi havia 80 oliveres per hectàrea i a Castelldefels 82, la Junta Consultiva Agronòmica de la província de Barcelona donava la xifra 124, pel voltant de 1895 (51). Tanmateix a Pallejà, al 1888, l'oliverar no era llaurable el que ens fa pensar en una major densitat d'arbres per hectàrea. A les cartilles no s'esmenta el sistema de plantació, però possiblement fos el que estava més difós a tota la província que era el planter o viver. El quadre de plantació, seguint les dades apuntades de Castelldefels i el Papiol, era aproximadament de 10,89m per 10,89.

A finals de segle, a la província de Barcelona, era habitual fer tres llaurades als oliverars. Aquesta pràctica la trobem generalitzada al Baix Llobregat a les cartilles d'entre 1850 i 1859, en canvi a les cartilles de la dècada dels vuitanta únicament es feien dos treballs a la terra. Pallejà és també una excepció, ja que tractar-se d'un oliverar no arable hi trobem dues cavades dels peus dels troncs, pràctica que als altres pobles es realitzava una sola vegada.

A mitjans del segle XIX la poda no és citada cap vegada, en

canvi surt a tots els documents de la dècada dels vuitanta. Aixó, si bé no demostra que als anys cinquanta no és podés, si que indica que la seva pràctica era rudimentària i que no era anual. En canvi, a finals de segle, sembla clar que la seva pràctica s'intensificà (52).

L'aplicació d'adobs era escassa o quasi nul·la. Tots els treballs dels oliverars eren realitzats per homes, però a mitjans de segle XIX la collita de l'oliva era feina reservada a les dones, sobretot als pobles dèltics. En canvi, a la dècada dels vuitanta, no s'esmenta cap jornal femení.

La producció mitjana de la província de Barcelona era de 15,75 hectolitres per hectàrea cap al 1885. Aquests rendiments s'assemblen molt als de Castelldefels de 1888 que oscil·len entre 18.99 a les terres de primera i 9.49 a les de tercera. Bona part de les terres dedicades a oliveres eren classificades de secà de segona en els amillaraments. En aquestes terres el rendiment en hectolitres per hectàrea era de 14,25, éssent la mitjana del partit judicial de Sant Feliu de Llobregat 14,4 (53). L'oli obtingut era de qualitat, el seu preu de venda era el més elevat de la província de Barcelona juntament amb els d'Igualada i el de Manresa (80 pessetes hectolitre el 1885).

Les varietats cultivades al Partit Judicial de Sant Feliu de Llobregat eren, a la dècada dels vuitanta, les següents: arbequina, vera, palomas i verdal (54).

10.3. Els sistemes de conreu al regadiu.

Al segle XIX de ben segur que les terres regades del Baix Llobregat, dedicades a hortalisses, tenien sempre dues collites en perspectiva: una destinada a la venda diària als mercats barcelonins i l'altra la que hom havia transplantat abans d'arrencar la primera. A LLauradó així ho explicava en parlar d'un experiment que va realitzar

al 1875 per de calcular les necessitats d'aigua, a una hectàrea que la seva família tenia al peu de la muntanya de Montjuic (55).

Les terres d'aquesta hectàrea de regadiu eren semblants a les dedicades als conreus de regadiu del pla del Llobregat i les dues ribes irrigades del riu: argiloses corretgides per efectes de l'aplicació continuada d'adobs orgànics. Els càlculs hídrics per aquesta hectàrea regada per una sèria foren els següents: de gener a maig, regant quatre vegades per mes es feia una despesa de 0,66 lit./segon i hectàrea; durant els mesos d'estiu es feien onze regades mensuals amb una despesa continua de 1,81 litres per segon i hectàrea. Fels altres mesos de l'any (setembre, octubre, novembre i desembre) amb 5 regades al mes, la despesa era de 0,82 litres, segon i hectàrea. La despesa mitjana que resultava per any i per hectàrea era de 1,09 litres per segon. Aquesta era la quantitat mitjana que també es gastaven a les hectàrees irrigades per les aigües dels dos canals del Llobregat (56).

En aquestes terres de regadiu, especialment les dedicades a hortalisses, el conreu depenia de les "exigències del consum" i això feia que s'arrenquessin les plantes abans de que haguessin madurat del tot, fent que la varietat de cultius que es succeïen en un any fos molt gran. El conreu de les hortalisses es barrejava, sovint, amb les rotacions de cereals de regadiu, el que dificulta l'estudi per separat. Així, sota el nom de cereals de regadiu en realitat s'amagava el conreu d'hortalisses, conreu que als amillaraments quasi no es declarava malgrat l'evidència del seu cultiu.

Al segle XIX, els conreus associats de regadiu eren una realitat a moltes terres, a més de dues collites d'hortalisses se'n treia també una bona collita de fruita. El cas de Sant Feliu de Llobregat, de l'any 1936, descrit per Llovet Montros no era aïllat (57) i, als amillaraments de mitjan segle XIX, ja havíem localitzat combinacions cereals-fruïters, que bé podrien encobrir la triple

associació cereals-fruïters-hortalisses.

Les terres de regadiu de la comarca, que representaven una riquesa agrícola importantíssima a causa de la proximitat del mercat barceloní, estaven explotades intensivament, molt adobades i dedicades majoritàriament a fruïters, cereals, hortalisses i plantes farratgeres.

10.3.1. Els cereals de regadiu : les rotacions complexes.

Als cultius propis de les rotacions de terra campa de secà: llegums -majoritàriament faves i mongetes- i cereals, que al secà eren ordi, civada i blat, amb una clara preponderància d'aquest darrer, hem d'afegir-hi en les rotacions de regadiu el cànem i el balt de moro. Les rotacions eren més complexes que les de secà i en general exigien un nivell superior d'inversió, tant en treball com en adobs.

El cànem, cultiu que trobem citat per darrera vegada a Sant Joan Despí al 1879 i al Papiol al 1880, iniciava habitualment les rotacions al regadiu, el que exigia treballs de preparació de la terra molt costosos. Abans de cultivar cànem la fanga era l'eina que s'utilitzava per remoure la terra amb profunditat. Al 1859 per fangar una mujada a Sant Feliu eren necessaris 30 jornals d'home a 3,75 pessetes. Els altres treballs de la terra eren llaurades amb un jou de mules que els documents citen com "arada de apar", possiblement amb arada pesada, o bé llaurades més superficials que es feien amb una arada tirada per una sola mula o forcat.

Habitualment les rotacions al regadiu recomençaven cada quatre anys el que significa que cada quatre anys hom procedia a fangar tot el terreny. Posem per exemple el cicle de Sant Feliu de 1859: primer any cànem-mongetes, segon any blat-moresc, tercer any ordi-moresc i quart any faves-mongetes. La cartilla allarga la rotació fins a deu anys i existeixen algunes variacions quant a treball invertit i

adobs, però els cultius recomencen el cicle als quatre anys amb el mateix ordre, iniciant-lo sempre un treball de fanga. El cost del treball invertit el primer any per remoure la terra i femar era molt més elevat que els següents.

Quadre 10.9.

Sant Feliu 1859- treballs per mujada en rotació de quatre anys.

1er any	jornals	cost jor.	total
cànem - fangada	30	3,75	112,5
- "arada de apar"	1	8	8
mongetes - frocat "alzar"	3	8	24
2on any			
blat - jou "alzar"	1,5	12	18
- forcat sembrar	2	8	16
moresc - forcat rasclejar	2,5	8	20
3er any			
ordi - forcat	2	8	16
moresc - "arada de apar"	5	8	40
- forcat rasclejar	1,5	12	18
4art any			
faves - forcat llaurar	1,5	8	12
- forcat sembrar	1,5	8	12
mongetes - "arada apar"	5	8	40

Si observem els treballs preparatoris, veiem com el primer any es gasten 144,5 pessetes per mujada, en canvi els tres anys posteriors el cost és inferior a la meitat: 54 el segon any, 74 el tercer i 64 el darrer. La sembrada de blat després del cànem era molt fèrtil i aquesta fou una pràctica que ja es feia al segle divuit, segons diu l'interrogatori de Zamora, i que no es perdé fins que el cànem italià feu entrar definitivament en crisi el conreu a la comarca malgrat la

bona qualitat del cànem baixllobregatí.

Quant a adobs era també el cànem, juntament amb el moresc, els conreus que exigien una major quantitat en fems i letrines. Observem l'aplicació de carretades de fems i bots de letrina a diverses rotacions de Molins de Rei i de Sant Feliu entre 1850 i 1888.

Quadre 10.10.

Adobs per mujada a les rotacions complexes de regadiu (1850-1888).

	SF1850	SF1859	SF1881	MR18881	MR1888
LETRINES	6 cànem 2 moresc	5 cànem 2 ordi	10 moresc	moresc	moresc
FEMS	10 cànem	6 cànem	12 blat	moresc faves mongetes	blat

La letrina, que era un adob fort, s'aplicava preferentment al cànem i al moresc, conreus que es regaven més sovint que els altres. Hom diria que l'abundor d'aigua ajudava a diluir la fortó de la letrina i a repartir-la homogeniament. Els fems, adobs més fets, s'aplicaven a més del cànem i el moresc a les faves i les mongetes. I, fins i tot, s'aplicaven fems al blat, conreu que normalment no rebia adob directe. Els altres treballs que exigien els cereals de regadiu un cop feta la sembra eren semblants als descrits pels cereals de secà. Primerament calia tapar la llavor passant el rascle o entaulant.

El blat no es regava gaire i sempre s'exarcolava. El moresc i el llegum es cavaven dues vegades. El blat de moro i el cànem s'havien de regar sovint. Aixó exigia jornals supletoris de regatge i de compondre regadores, el cost del quals oscil.lava segons les condicions del treball. El blat de moro a vegades s'aclaria i s'exarcolava, el cànem en canvi no es tenia que exarcolar ni cavar ni entrecavar, però exigia més jornals per regar-lo i a vegades s'"espolsava". Els llegums

s'havien de cavar i regar. Aquests darrers treballs habitualment els feien homes, mentre que exarcolar i collir el llegum eren un treballs realitzats per dones.

La recol·lecció i la batuda dels cereals i els llegums es feien com ja s'ha descrit pels cereals de secà.

Els treballs de recol·lecció del cànem i del moresc, cultius propis de les rotacions de regadiu baixllobregatines, mereixen menció apart. El blat de moro s'arrencava, es transportava al lloc on tenia que guardar-se. Allí les dones solien desfullar-lo (SF,1979, Cartilla Avalutòria) i, quan ja estava una mica sec, els homes el degranaven passant per la panotxa el full d'un aixada (58).

El cànem exigia un procés més llarg. Un cop recollit es transportava a una bassa i s'enriuava, es dir es deixava dins la bassa durant uns dies. Després es treia de la bassa i s'estenia i, finalment es treballava -bregava - per tal de podrer-lo vendre. Aquest llarg procés encaria la producció, però el cànem del Baix Llobregat era de molta qualitat i es pagava molt bé. El lliuracanisme decimonònic que va permetre l'entrada de cànem italià va colpir de mort aquest cultiu, característic de les rotacions de regadiu, que va acabar desapareixent.

als rendiments als cereals de regadiu

Dels cereals de regadiu solament hem pogut estudiar els rendiments de les terres de la riba esquerra, ja que a les altres zones els cereals de regadiu no estan clarament diferenciats del cereals de secà. La producció en hectolitres per hectàrea queda resumida en el quadre següent:

Quadre 10.11.

Producció hectl./hect.Mitjanes blat, terra camps regadiu.(1950-1999).

SF

MR

P

1850	14,8	
1859	12,49	
1880		16,54
1881	13,9	22,22
1888		18

Obviament la producció per hectàrea, així com el rendiment per llavor sembrada, assoleixen uns valors més elevats al regadiu que al secà. Alguns valors són propers però ja hem advertit que a la riba dreta i al delta alguns cereals de regadiu consten com a secà i aquesta és una limitació que cal tenir present al comparar els valors (veure quadre 10.5). Tanmateix, tots els valors de producció del quadre 10.11 són superiors a 10 hectl./hect., situació que no es dona als cereals de secà.

Quan a la relació llavor sembrada / gra recollit també s'observa una disminució del rendiments entre mitjan segle i els anys vuitanta. El blat de regadiu a Molins de Rei passa d'una ratio de 10,43 al 1881 a 8,56 al 1888, i els valors corresponents a Sant Feliu pels anys 1850, 1859 i 1881 són respectivament 6,63, 8,66 i 4,13. En resum, podem afirmar globalment que, a les darreres dècades del segle XIX, als cereals de regadiu també s'observa una tendència a la disminució de la productivitat per unitat de superfície i per llavor sembrada. Però, aquesta tendència no és tant aguda com als cereals de secà, on el desplaçament del cultiu cap a terres marginals va fer disminuir dràsticament la productivitat a les darreries de segle.

Les dades de producció i productivitat per categoria de la terra i per classe de conreu de diferents rotacions habituals al Baix Llobregat a les terres campes de regadiu, durant l'interval 1850 -1888, corresponents a Sant Feliu i a Molins de Rei, ens reforcen les hipòtesis que acabem d'exposar (Vegeu apèndixs).

A mitjans segle XIX els rendiments bladers obtinguts al

regadiu de la comarca eren dels més elevats de Catalunya (59). Els rendiments més elevats del blat al 1859 ho confirmen.

Un conjunt de causes difícils d'esbrinar contribuïren a fer minvar els rendiments durant les darreres dècades del segle: la caiguda dels preus del mercat barceloní a causa de la penetració de blats estrangers, amb la consegüent manca d'estímul per l'economia pagesa, i, en el cas de les terres de regadiu del Baix Llobregat, la desaparició del cànem en les rotacions de regadiu, que preparava molt bé el terreny per la propera collita bladera.

Malgrat les adversitats Molins de Rei, al 1881, mantenia uns bons rendiments pel blat de regadiu, que també tendiran a decaure. La tendència a minyar dels rendiments, observada les dues darreres dècades del segle, no es confirma al moresc de Molins de Rei que, al 1888, tenia uns rendiments al regadiu molt elevats. Recordem que aquest conreu, del qual la comarca en produïa un excedent a mitjan del segle dinou, creixia al ritme que augmentava la ramaderia establada i que aquesta s'incrementava a mesura que la demanda de carn i llet barcelonina s'elevava. També són alts els rendiments dels fèsols i de l'ordi, sobretot en relació al blat.

La cartilla avaluatòria de Molins de Rei, de 1888, és la única que indica la utilització d'adobs inorgànics, però sabem que durant aquella dècada els pagesos baixllobregatins incrementaren l'ús d'adobs. L'any 1883 Viladecans va consumir un milió de quilos d'adobs i al mateix any, Sant Boi n'utilitzà 1.900.000, i només la riba dreta en consumí 4.388.600 (60). Però els rendiments cerealícoles continuaven baixant. Dues explicacions s'ens imposen: els esforços dels pagesos es canalitzaven cap altres conreus i, evidentment, la degradació progressiva del sistema fiscal de la Restauració comportà que els càlculs de les cartilles d'avaluació de finals de segle estiguessin molt més lluny de la realitat que els de les cartilles de la dècada

1850-1860.

Dels primers anys del segle XX tenim poca informació quantificable, però la visió de l'agricultura baixllobregatina que es reflecteix les respostes que el Sindicat de Sant Eloi va fer a l'enquesta que li va enviar el Institut Agricole International de Beauvais l'any 1913, corresponen una agricultura pròspera que està lluny dels difícils anys de crisi i que enllaça amb el camí iniciat d'una intensiva aplicació d'adobs. No s'ha de descartar un afany propagandístic en el to de les respostes, però si els rendiments no hagessin estat bons i les dificultats superades hom no podria fer afirmacions com aquesta "De las comarcas de Cataluña la del Llobregat es la que usa mas abonos pero también es la que explota mas las tierras" (61). L'agricultura baixllobregatina havia emprès des de feia bastantes dècades el camí de la intensificació i, com ho indiquen aquestes paraules que hem transcrit literalment, un any abans de l'esclat de la primera guerra europea estava en condicions òptimes per aprofitar-se de la conjuntura alcista que es desencadenà, al menys quant a sistemes de cultius i desenvolupament tècnic.

10.3.2. Les hortalisses.

A mitjans segle XIX, al Baix Llobregat les hortalisses no ocupaven gaire terreny, segons la documentació fiscal (Vegeu apèndixs capítol 13), però es cultivaven arreu i en realitat constituïen un dels conreus més importants de la comarca. Al llarg dels segles XIX i XX, gràcies a l'extensió del regadiu, la seva presència s'incrementà. A alguns pobles les hortalisses començaven a ser ja un conreu important a les respostes de Zamora de finals del XVIII.

Als pobles de la riba esquerra, més propers a Barcelona, les hortalisses eren un conreu característic a mitjans del segle XIX.

Aquesta àrea regada des de principis de segle per les aigües del Canal de la Infanta i amb més facilitats d'accedir al mercat barceloní s'especialitzà en hortalisses. Hom diria que l'horticultura intensiva que es practicava fora murs de la gran ciutat, a les anomenades hortes de San Bertran al peu de la muntanya de Montjuic, serví de model a seguir als pobles de la riba esquerra primer i, més endavant, als de l'altra riba i el delta, a mesura que s'extengué el regadiu (52).

La conservació d'una cartilla-esborrany de Sant Joan Despí del 1879 i de tres cartilles de Sant Feliu de 1850, 1859 i 1881 ens confirmen aquesta especialització baixllobregatina a la riba esquerra. Aquestes cartilles fan una descripció del conreu de les hortalisses, més o menys acurat, amb una relació de despeses en treball i adobs i dels productes obtinguts, on les patates i les mongetes jugaven un paper protagonista juntament amb verdura de tota mena (cols, bròquils, etc). Per contra a les cartilles de Molins de Rei, de 1881 i 1889, i a la del Papiol de 1880 les hortalisses no es mencionen. Hom diria que la dependència de la producció agrícola de la riba esquerra del mercat barceloní canviava de signe a l'alçada de Molins de Rei, poble en que a les terres de regadiu de primera de les cartilles avaluatòries hi consten fruiters o bé el conreu mixt fruiters-cereals, però no hortalisses, el que no significa que no se'n cultivessin, sinó que possiblement el seu conreu deuria menys important i estava encobert dins els altres conreus de regadiu. Aquest fet ens permet parlar d'una certa frontera d'especialització en l'àmbit de la geografia agrària baixllobregatina situada aproximadament als municipis de Santa Creu d'Olorda-Molins de Rei, a partir d'aquests pobles, a mitjan segle XIX, a les millors terres de regadiu de la riba esquerra l'especialització frutícola, també amb l'objectiu del mercat barceloní, semblava imposar-se a l'hortícola.

J.Llovet Mont-ros i J.M.Riu Vulart, en un interessant

article de l'any 1936 sobre l'agricultura com ocupació secundària a Sant Feliu de Llobregat, explicaven com al regadiu s'hi feien tres collites una de fruita i dos de conreus herbacis associats. La totalitat de la terra de regadiu, fossin baixos de camps de fruiters com a conreus associats o bé terres dedicades exclusivament a hortalisses, estava ocupada constantment pels següents conreus ordenats de major a menor: moresc, enciam "trocadero", maduixeres, mongetes d'aspre o de ganxet, tomàquets de tardor, mongetes nanes, faves, farratges pel bestiar, cols, bròquils, pèsols i altres hortalisses (63). Per tant, a la riba esquerra, es fa difícil pensar en camps exclusivament de fruiters o bé en camps dedicats exclusivament a hortalisses. La preponderància d'un conreu sobre l'altre és potser el que reflecteixen els documents fiscals de mitjan segle XIX, dibuixant lleument una geografia de l'especialització hortícola a les zones més properes a Barcelona i de la frutícola a les més allunyades. D'altra banda l'existència de conreus associats com els fruiters-cereals ens indica la impossibilitat d'estudiar dissociadament els diferents cultius de regadiu i també ens assenyala la dificultat d'establir fronteres entre l'especialització frutícola i la hortícola.

L'absència d'hortalisses a algunes cartilles de la dècada 1850-1860 pot indicar una menor importància del conreu, com torna a succeir a les cartilles de Sant Boi i de Viladecans localitzades. Però, a pobles que els conreus horticòles no eren gaire importants, com Pallejà-1888 i Castelldefels-1852, les cartilles inclouen hortalisses. Per tant, les hortalisses eren un conreu difós a tota la zona estudiada i important, no per la superfície declarada o ocupada, sinó per l'elevat valor dels seus productes i la facilitat de comercialització.

A la riba dreta també existia una frontera o límit entre l'especialització frutícola i hortícola. A començaments de segle els pagesos de Sant Boi se'n reien dels del Prat per que sempre anaven cap

cots i els del Prat feien burla dels de Sant Boi per què sempre miraven enlaire (64). Hom pot afirmar que la zona propiament dèltica acabà sent una zona de camps i horts, especialització que es combinava amb la frutícola a mesura que ens endinsàvem per les dues ribes.

Amb l'extensió del regadiu a la riba dreta, gràcies al nou Canal, procés lent i ple d'obstacles que finalment acabà irrigant una quantitat d'hectàrees semblant a les que regava el Canal de La Infanta -al voltant d'unes 3000 -, i a la proliferació de sínies a les marines de Viladecans, el Prat i Sant Boi, i ja entrat el segle XX els pous artesianes, la riba dreta i el delta intensificaren la producció d'hortalisses, seguint a la riba esquerra i depassant-la en extensió durant les primeres dècades del present segle.

En entrar al segle XX el Baix Llobregat, juntament amb el Maresme, eren les dues comarques d'agricultura intensiva properes a Barcelona dedicades a abastir de fruites, verdures i hortalisses a la ciutat. L'àrea del Llobregat, malgrat que gaudia de l'avantage del regadiu dels dos Canals, disposava de terres més dolentes que exigien molts adobs o bé terres salitroses que s'havien de dessalar. En alguns casos era impossible fins i tot el conreu de la canxofa i hom tenia que limitar el conreu a cereals i farratges resitents a la sal (remolatxa, blat de moro, civada,...), restant totalment incultes les zones més properes a la mar. Així doncs, el Baix Llobregat no assolí els elevats nivells productius d'algunes zones del Maresme, comarca que tenia que regar amb sínies els seus camps però que disposava d'un sòl menys compacte que el baixllobregatí que afavoria la majoria de conreus hortícoles.

Quan després de l'any trenta nou es reemprengué la producció agrícola, la manca d'adobs féu que algunes zones d'hortalisses del Baix Llobregat s'abandonessin o bé que es situessin al límit dels més baixos rendiments, fet que no succeí al Maresme (65). Això ens serveix per

esbossar una hipòtesi: només la proximitat del gran mercat barceloní, i, més endavant, els guanys de l'exportació feren possible l'extensió de les hortalisses a alguns sòls bastant dolents, zones salitroses o bé massa argiloses del delta, que necessitaven una gran inversió en adobs minerals i orgànics per tal d'obtenir rendiments acceptables. Quan l'estímul del mercat internacional cessà o bé, quan a causa de la conjuntura de la postguerra civil i la subsegüent carestia d'adobs, es féu difícil el conreu d'hortalisses a causa dels baixos rendiments, algunes zones passaren a altres aprofitaments agrícoles, bàsicament cereals.

Algunes plantes hortícoles de vella tradició baixllobregatina que havien quedat reduïdes al clos de l'hort familiar, passaren a protagonitzar el boom exportador provocat per la conjuntura creada per la primera guerra europea, però iniciat anys abans per les fruites de la riba esquerra. Les carxofes, els enciams i les escaroles del Prat, Sant Boi i Viladecans, començaren a penetrar als mercats europeus, així com els segles anteriors ho havien fet les hortalisses i les fruites al mercat barceloní. Als pobles més allunyats del delta de ponent, en terres de Castelldefels i Gavà, però també a tota la zona propiament dèltica, els melons i les síndries, així com determinats tipus de carbasses per fer confitura i cabell d'àngel per les confiteries barcelonines, ocupaven bastantes mujades, i en concret les carbasses assoliren en alguns pobles una elevada productivitat (66). A les terres sorrenques de Gavà la producció d'espàrrec convertí al poble en el primer productor de l'estat espanyol, de manera que l'espàrrec gavanenc a inicis de segle era conegut al mercat londinenc (67).

El tren que uní Barcelona amb Vilanova, a partir de l'any 1881, féu possible la comercialització de les mongetes tendres del delta de ponent al mercat barceloní (68) i, en general, facilità la comercialització de les hortalisses. Més endavant, l'any 1892, el

ferrocarril uní també la riba dreta amb la ciutat estimulant la producció agrícola. La riba esquerra, al 1855, ja estava unida a Barcelona per ferrocarril.

L'exportació de patates primerenques abans de la primera guerra mundial, juntament amb la comarca del Maresme, era una realitat a principis de segle, doncs a la dècada 1900-1910 ja s'en feien expedicions regulars a París (69).

Les plantes més clarament hortícoles com cebes, alls, cols, bròquils, albergínies, pebrots i tomàquets guanyaren terreny al delta central. Sabem per exemple que al voltant de 1905, a Viladecans, un sol propietari tenia destinades al conreu del tomàquet més de tres hectàrees, amb hivernacle i una estufa per precipitar-ne la maduració (70). També es desenvoluparen plantes hortícoles amb finalitats farratgeres com ara les pastenagues i la remolatxa, que es venien a les vaqueries (71).

altreballs (sebra, reg.) i despeses

Les hortalisses era el conreu que exigia la inversió més elevada en força de treball: una sola hectàrea d'hortalisses requeria entre 250 i 300 jornals anuals, segons la cura que hom tingués del cultiu i el tipus d'hortalisses que si plantés. La cartilla de 1850 de Sant Feliu, calcula que per cultivar una mujada d'hortalisses són necessaris 350 jornals, xifra que considerem exagerada. Els jornals per hectàrea que és necessiten a Sant Joan Despí al 1879 són 300, a Sant Feliu, al 1881, 292 i a Pallejà, al 1888, 230, sempre en terres de primera. Aquestes xifres creiem que s'ajusten més a la realitat.

A la dècada dels trenta Llovet Montros calcula una inversió en jornals per hectàrea únicament d'hortalisses de 239,97 jornals d'home i 70,35 de dona, el que dona una xifra equivalent als 300 jornals de la cartilla de Sant Joan Despí de 1879 (72).

Les despeses per hectàrea eren elevades, tant en treball com en adobs, i augmentaven a les zones de fàcil comercialització com la riba esquerra on els productes s'encarien menys per transport. Comparem les d'una mujada d'hortalisses de primera de Sant Feliu, al 1859, i l'altra a Castelldefels al 1852 (73)

Quadre 10.12.

Despeses per mujada, hortalisses - Sant Feliu, 1859.

50 jornals de cavar i plantar a 3 p.	150 pessetes
Cost del planter	100 "
Fems, 18 carretades a 10 p.	180
28 jornals arrencar a 1,5 p.	39
1 mul per la sinia i transport	300
18 jornals de regar a 3p.	54
Conservació sinia	117

Total	940
-------	-----

Quadre 10.13.

Despeses per mujada, hortalisses - Castelldefels, 1852.

25 jornals de fanga a 2p.	50 pessetes
Fems	100
Planters i plantació	50
20 jornals d'home per cavar i regar 2p.	40
12 jornals de dona recollir verdura 1.25p	15
Transport al mercat	27.5

Total	282.5
-------	-------

A la dècada dels trenta el cost de producció d'una hectàrea

d'hortalisses, deduït el treball, les amortitzacions i el servei de capital, era el següent (74),

Quadre 10.14.

Despeses anuals per hectàrea = hortalisses, Sant Feliu de LL., 1936.

LLavors i planters	210.5
Adobs	400
Aigua	200
Canyes	90
Aliments i jagos per al bestiar	540
Insecticides i anticriptogàmics	71.9
Conservació mobiliari	85.6
Assegurances i riscos	111.3
Contribució i consums	175
Generals i administració	250

Total	2134.3
-------	--------

Algunes d'aquestes despeses eren aplicades també als fruiters que compartien l'hectàrea amb les hortalisses. Els càlculs dels anys trenta són molt més precisos i inclouen conceptes nous. El pes percentual de la contribució territorial i de consums era menor que al segle XIX, però els costos augmentaven amb conceptes quasi inexistent el XIX com insecticides, anticriptogàmics, assegurances i administració. A partir de la comparació de costos podriem intentar descriure els treballs que es realitzaven. Però l'explotació continuada del sòl, amb rotacions difícils de descriure per la multiplicitat de conreus que hi entraven i la diversitat de treballs que exigien, que era una realitat estesa a tots els pobles estudiats a inicis de segle, ho fa difícil.

Al 1913 les contestacions a l'enquesta de l'Institut Agricole Internationale eren clares: a les terres camps de regadiu s'obtenien

com a mínim dues collites una d'arrel profunda, de cereals, l'altre d'arrel superficial, es a dir de llegums. No es feien mai dues collites seguides de la mateixa planta, però aquesta era una pràctica implantada ja abans del segle XVIII. Les sèmbrs eren anuals i les hortalisses es replantaven de nou cada any, excepte les carxofes que duraven tres anys i l'alfals cinc. Les collites que es feien en arribar la primavera havien estat de cinc a set mesos plantades, com per exemple les patates, a continuació les plantes d'estiu hi estaven entre 4 i 2, com ara les mongetes del ganxet que hi estaven dos, el que permetia fer una plantada de verdura de cicle curt com ara cebes, tomàquets de tardor, pebrots, carbassons, etc...abans de replantar de nou, però les combinacions eren múltiples.

La resposta cinc de l'enquesta és significativa: no es podien fixar èpoques pels treballs preparatoris de la terra ja que l'explotació de la terra era continuada, de manera que en acabar una collita ja es preparava la sembra de la següent. A vegades entre una planta i l'altra la terra només estava lliure tres dies. Un cop acabada la collita s'escampaven adobs superficialment i es feia una llaurada d'uns 15 centímetres desterrasant la terra i a continuació s'escampava la llavor. Aquesta descripció del treball agrícola era aplicable a les terres de regadiu en general, tant a les dedicades a hortalisses com a les dedicades a rotacions complexes cereals-llegums o als conreus associats de regadiu.

Quan el terreny estava preparat s'obrien els solcs amb l'arada d'una profunditat de set a deu centímetres, que en les mongetes i faves es feien a tres pams de distància i pel blat de moro a quatre. Un cop depositades les llavors es tapaven obrint un nou solc al costat.

La quantitat de llavor gastada per hectàrea al 1913 era de 300 quilos per les faves i de 250 per les mongetes. Les faves que aleshores eren més apreciades eren les d'Alacant. De mongetes n'hi

havia de diferents varietats :pinet valencià, manresanes, ganxet,...Les pastenagues i l'alfals , es sembraven al vol, tapant la llavor amb un rascle de ferro.

El reg s'efectuava per mitjà de bancals de 4 a 6 metres d'ampla, segons les necessitats de cada planta procurant que la planta rebés bé l'aigua, a primera hora del matí o quan el sol es ponia. Habitualment només es regava a l'estiu, però també es feia a l'hivern si no plovia. Així doncs el nombre de regades que les plantes rebien era variable en funció del temps.

Adobs

Des del segle XVIII, o potser abans, el Baix Llobregat era la comarca que aplicava més adobs de tot Catalunya i la que explotava més intensivament les terres segles abans. L'enquesta de 1913 constata aquesta apreciació. La letrina i els fems eren dos adobs que s'empraven profusament i com hem vist eren utilitzats als segles XVIII i XIX. A mitjans del segle XIX l'aplicació d'adobs que es feia als cereals de regadiu era semblant a les hortalisses. Possiblement a la dècada de 1880 el guano ja estava extès a la comarca (75). Al 1913 a les terres explotades més intensivament hom calculava una mitjana de 40 tones d'adobs per hectàrea a l'any, que s'aplicaven entre la tardor i la primavera. Quan hom cultivava exclusivament hortalisses sempre s'adobava la terra. A més dels tradicionals fems i letrina, s'emprava sulfat de ferro, superfosfats, sals de potasa i nitrats. Tots els adobs s'enterraven excepte el nitrat, que únicament s'utilitzava pels cereals i es depositava superficialment. Els superfosfats donaven molt bons resultats pel llegums.

Uns quan anys després, a dècada dels trenta, al regadiu es seguia aplicant molts fems, unes 20 carretades abans de les plantacions d'hivern, complementats amb una mitjana de 400 quilos d'adobs químics

-no s'esmenten en canvi les letrines-. Però per alguns conreus i en determinats casos les xifres eren molt elevades com ara 500 i 800 quilos de sulfat amònic per hortalisses i 1000 i 1500 de superfosfat per les mongetes (76)

c)rendiments

A la dècada dels vuitanta una hectàrea de regadiu de primera dedicada a hortalisses produïa més de cinc mil quilos de patates , de tretze a disset hectolitres de mongetes i de trenta-cinc mil a quaranta mil unitats de verdura (77).

Quadre 10.15.

Hortalisses: producció d'una hectàrea de primera (XIX).

	patates (Kg)	mongetes (heclt)	verdura (unitats)
Sant Joan-1879	5824	13,9	40000
Sant Feliu-1881	5824	13,9	38000
Pallejà-1888	5000	17	35000

Multiplicant pel valor en venda l'hectàrea de Sant Joan és la que donava un producte més elevat per any: 2230 pessetes, seguida de la de Sant Feliu 2170 i, finalment la de Pallejà amb 1997. Les patates anaven a 4 pessetes quintar a Sant Feliu i Sant Joan, i a 0,1 pesseta el quilo a Pallejà. El preu de les mongetes era a 22 pessetes quartera als dos primers pobles i a 24 pessetes l'hectolitres a Pallejà. Les verdures es venien a tres pessetes les cent unitats en els tres casos. Curiosament tant a l'enquesta de 1913 com a la descripció del conreu d'hortalisses de la dècada dels trenta les patates no tornaran a a ser esmentades, haurem d'esperar la fam de la post-guerra civil per trobar de nou el seu cultiu (78), malgrat que sabem que la patata primerenca baixllobregatina , conjuntament amb la del Maresme, s'exportà a Europa molt abans de la primera guerra mundial.

10.3.3. Els fruiters.

Al regadiu els fruiters es conreaven habitualment com aprofitament associat amb cereals o amb hortalisses. La importància d'aquestes combinacions era tal que malgrat la tendència a l'ocultació dels documents fiscals, als amillaraments de mitjan segle XIX del Baix Llobregat trobem conreu mixtes fruiters-cereals al regadiu. Així malgrat que els baixos estaven habitualment cultivats o amb cereals o amb hortalisses, hem intentat sistematitzar els treballs i les feines específiques que rebien els fruiters i esbrinar quins eren els més conreats.

La gran varietat de cultius herbacis associats que podien donar-se a un camp de fruiters i la no-dominància de cap conreu feien que l'ordenació cultural fos molt complexa. La inversió en mà d'obra era tant elevada que, a vegades el propietari es reservava el conreu dels fruiters i donava els baixos a parts, al quart pels grans -majoritàriament faves i moresc- i el tres de les hortalisses (79). A aquestes terres de regadiu, explotades tant intensivament, es practicava el famós "terç boig" pacte per el qual el conreador es quedava únicament una tercera part de la producció.

Les peres i les pomes eren fruites de vella tradició, així com el raim de taula dels emparrats, cultiu encara abundant però en vies de desaparició i que hem descrit a l'apartat 3.1.2.. A Molins de Rei, l'any 1832, les mujades de pereres eren les més valorades de totes les terres de regadiu del pla. Al llarg del segle XIX els presseguers i les pruneres anaren adquirint importància a les terres de regadiu, però també a les de secà.

Les condicions edafològiques afavorien l'especialització. Als indrets de la vall baixa on les terres al·luvials no estan barrejades

amb grava i els sols són profunds les plantacions de pomeres tingueren molta importància: així succeí als voltants de Sant Feliu però sobretot a Sant Boi (80), poble que arribà a ser dels primers productors de pomes de Catalunya (81). Per contra a les zones gravoses de la plana al·luvial el presseguer hi arrelà amb èxit, donant molt bons rendiments a les terres properes a Molins de Rei, poble que assolí prestigi agrícola gràcies al conreu d'aquest fruiter i del que s'ha de recordar que al 1852 creà la primera fira agrícola especialitzada en planter d'arbres fruiters, la coneguda Fira de la Candelera, fet que per si sol es prou significatiu de l'especificitat agrícola de la comarca.

A aquests dos nuclis d'especialització hi havien camps dedicats únicament a pomeres o a presseguers es a dir plantacions regulars, fet força generalitzat en famílies exclusivament pageses benestants. Però l'habitual eren els camps mixtes, que permetien combinar temporalment a l'hora de la collita la força de treball familiar, pròpia de la petita i mitjana propietat, donaven bons rendiments i protegien l'economia pagesa de les irregularitats de la demanda. Un camp tipus d'aquestes característiques podia tenir en una hectàrea 50 perers, 200 presseguers, 20 cirerers, 60 pruners i 20 nisprers (82) i a al mateix temps els baixos estaven ocupats per conreus herbacis, com ara faves.

Alguns pagesos que tenien vaqueries (com a màxim un 5% de les empreses agrícoles) cultivaven els fruiters a les vores dels camps i el dintre el destinaven al conreu de farratges pel bestiar (83).

a) planter i plantació

Els pagesos del Baix Llobregat feien fer ells mateixos planter i controlaven la qualitat de la llavor o del peu. Al 1913 sabem que els peus de les pomeres de Sant Boi venien del nord de França, peus als quals posteriorment hom hi empeltava la classe de poma que es volia

obtenir. Quan es rebien els planters de pomeres es col·locaven en un viver durant dos anys i s'acotaven durant el primer.

El nom de algunes varietats de préssecs indica clarament el seu origen: gavatxos, belgues. Els presseguers es reproduïen amb llavor de la mateixa comarca que era utilitzada pels peus. La llavor era enterrada molt espessa en un planter i quan començava a sortir es traslladava a un altre on hi passava dos anys, sent acotat durant el primer any. Al 1913 es coneixien més de quinze varietats de pressecs pròpies de la comarca (84). Era molt important obtenir un bon peu que resistís en tot tipus de terra i evités la podridura de les arrels i que és pogués empeltar fàcilment. Els peus dels cirerers eren de la comarca -peu Santa Llúcia- i la classe de cireres borlans, que han donat origen a les prestigioses cireres de Sant Climent.

La especialització frutícola de la comarca va fer que, a mitjans del segle XIX, el Baix Llobregat fos la zona pionera en planters de fruiters - aquest era el principal objectiu de la Fira de la Candelera de Molins de Rei - i que jugués el mateix paper fins a mitjans del present segle amb la introducció de peus clonals, que han servit per regularitzar les plantacions frutícoles modernes i accelerar-ne la plena producció: una pomera amb peu clonal als quatre o cinc anys ja està en plena producció, en canvi amb peu tradicional tardava deu anys més (85).

La plantada dels arbres es tenia que fer en temps sec i procurant que la terra no estigués mullada. Per plantar els arbres es feien grans forats de tres o quatre pams de profunditat on es depositaven, tapant l'arrel amb terra molt fina i tenint cura de que no quedessin forats. Quan la terra estava uns deu centímetres per sobre de les arrels si afegien de deu a quinze quilos de fems i es tapava el forat arran de sòl. Habitualment la plantada s'efectuava durant els primers mesos d'hivern.

b) durada i arbres per hectàrea

La plantació amb peu tradicional feia que la plena producció s'assolís en alguns casos, com les pomeres, als 15 anys. Això explica la necessitat de complementar el conreu de fruiters amb conreus associats per tal d'amortitzar les despeses de la plantació. Ara bé, amb el sistema tradicional la vida dels fruiters era més llarga. Alguns arbres de les velles plantacions eren molt grans i de molt llarga vida, com ara les pereres algunes de les quals eren centenàries. Els pomers i els cirerers tenien una durada de 25 a 40 anys i el presseguer de 10 a 12 (86).

El nombre d'arbres per hectàrea variava lògicament en funció del tamany, una hectàrea de presseguers o de pruneres tenia un nombre de fruiters més elevat que si es tractava de pomeres o pereres. La cartilla de 1859 de Sant Feliu en analitzar les despeses de plantació dóna de xifra de 225 que pensem que deuenien ser presseguers o pruneres per què la xifra que resulta per hectàrea és molt elevada: 450 fruiters. Al 1863 a Santa Coloma de Cervelló el nombre d'arbres fruiters per mujada que hem calculat oscil·la entre 160 i 162, es a dir entre 320 i 324 per hectàrea (87). Tot hi que la xifra no és tant elevada com la de Sant Feliu es difícil pensar en altres arbres que els presseguers, per què les pomeres i els perers eren arbres de molt tamany. La disparitat de les xifres ens indueix a pensar que habitualment es tractava de plantacions mixtes, amb predominància d'un o altre fruiter. Al 1888 en una hectàrea de tarongers d'aquesta zona hom acostumava a plantar-hi 163 arbres. Al mateix any a Castelldefels una hectàrea dedicada a fruiters contenia 257 arbres a una distància de 32 pams equivalents a 6,22 metres. A principis de segle, hom calculava que en una mujada de terra si podien plantar 200 presseguers, el que equival a uns 400 arbres per hectàrea (88).

Al 1913 a les plantacions regulars de perers i pomers els nombre d'arbres oscil.lava entre 170 i 200, si es tractava de presseguers la quantitat d'arbres per hectàrea estava entre els 300 i 250. Aquestes xifres s'acosten bastant a les de la postguerra: 400 presseguers per hectàrea i de 156 pomeres per hectàrea en una plantació de pomes camoses de vuit metres en quadre (89). Tinguem present finalment la dificultat existent en quantificar el nombre d'arbres per hectàrea tan pel fet que d'un mateix fruit els arbres podien variar molt de tamany, a causa de les diferents classes existents, com perquè la majoria de les plantacions de fruiters eren mixtes.

ctreballs i adobs.

Segons els documents de mitjans segle XIX es feien tres o quatre llaurades, normalment de forcat. Aixó ens fa pensar en un conreu exclusiu de fruiters que difícilment es donava. A més, hom solia rasclejar un cop, cavar els troncs, herbejar i regar. A la dècada dels vuitanta havien disminuït les llaurades i havien augmentat els jornals de cavar troncs i de regar, canvis atribuïbles en bona part a que els fruiters es conreaven ja sempre associats a altres cultius. Un altre canvi a favor d'aquesta major intensificació és que a les terres dedicades a fruiters de regadiu s'hi dedicaven més adobs que a mitjan segle i que es regaven més. Tot i que només s'esmenten les letrines i els fems sembla que era habitual adobar els camps de fruiters amb "serrin de asta", es a dir amb serradures de banyes d'animals (90). Al 1913 els fruites rebien per hectàrea unes trenta tones de fems, vint de letrina i una de sulfats de ferro. A la dècada dels trenta la presència d'adobs químics s'havia incrementat notablement (91).

A més d'aquest conjunt de treballs aplicats a la terra l'arboricultura exigeix treballs aplicats directament als arbres. Un treball que s'efectuava un any o dos després de la plantada era

l'empelt. Quan hom tenia el peu arrelat s'empeltava la base del fruiter desitjat. Al secà el peu d'ametller serví de base a presseguers i pruneres, al regadiu peus bords de la mateixa espècie eren el suport de les pomeres, pereres, pruneres i presseguers. A aquestes terres més humides a vegades els peus es feien malbé i hom intentà fer servir peus de pomeres i de codonyer, per empeltar perers i pruneres. El problema dels peus adients no és resolgué de manera satisfactòria fins la difusió dels moderns peus clonals que s'introduïren a l'arboricultura catalana pel Baix Llobregat.

La poda o esporga era un dels treballs més importants, que s'efectuava a l'hivern quan l'arbre estava a un mínim d'activitat. Aquest treball creà una veritable especialització entre els pagesos més hàbils i entesos en la feina, fent néixer colles d'esporgadors que eren veritables jardiners (92). Comparant les cartilles de 1850 amb les de 1880 observem que a les primeres la poda no és citada, en canvi als anys vuitanta la poda ocupa una bona part dels jornals el que sembla indicar que, a mitjan segle dinou, aquest treball no es feia o bé es feia de manera bastant rudimentària. La poda era més o menys generosa segons la classe l'arbre que s'esporgués i en alguns fruiters quasi inexistent, com per exemple en els cirerers. Al presseguer no se'l podava gaire: únicament les branques petites de dins l'arbre. Els pomers rebien una poda semblant als presseguers durant els primers anys de vida, però als tres o quatre anys de produir rebien les podes curtes. Als perers totes les esporgades eren curtes.

Quan l'arbre estava carregat de fruits encara verds es realitzava el que es denominava "aclarir fruita en verd" o clarejar la fruita, feina que solia fer-se pels voltants del mes d'abril però que no es realitzava amb la mateixa intensitat a tots els fruiters ja que alguns de manera natural descarregaven l'excés de producció com ara els perers. Els cirerers tampoc es clarejaven. Per aclarir calia deixar

passar els darrers freds ja que les gelades primaverenques estalviaven sovint la feina, però aleshores malmetien la collita. La intensitat de l'aclarida estava doncs vinculada a factors climatològics. L'aclarida, al igual que la poda, es citada únicament a les cartilles de la dècada dels vuitanta.

d)la lluita contra les malures

En dues cartilles de 1888 són explícitament citats mitjans per lluitar contra les malures, en una sota la fórmula de "medicació preventiva" i a l'altre amb jornals de "perseguir la oruga". Per tant els insectes ja començaven a ser combatuts i el pagès començava a emprar sistemàticament productes anticriptogàmics. Cap al 1901 els presseguers, les pereres i les pomeres van ser atacats d'una malura que feia esgrogeir les fulles i no deixava madurar els fruits. Després de quatre anys d'arribada la malura enlloc de remedir l'àrea de fruiters atacats persistia. En anys posteriors, els aiguats i les inundacions, es a dir l'excés d'aigua, malmeteren moltes hectàrees de fruiters baixllobregatins.

e)collita i comercialització

Quan la fruita ja estava madura calia pagar jornals de vigilància, de collita i de transport al mercat. Aquests darrers treballs del conreu de la fruita exigien fortes despeses. El transport es realitzava amb el típic carro de fruita i malgrat l'existència de tren a la riba esquerra des de 1855, a ambdues ribes els carros traguaven la fruita cap al mercat barceloní. No fou fins les darreres dècades de segle que no s'utilitzà el nou mitjà de comunicació i, en aquest sentit, la riba esquerra era una zona privilegiada.

La primera collita de fruita eren les cireres -maig i juny-, seguides de les peres -de maig a agost- i les prunes de totes menes i

alternant amb les diverses varietats de préssecs, des dels primerencs de juny fins els de setembre. Quan aquestes collites acabaven aleshores començava la de la poma d'octubre a novembre (93). Amb cistells, portadores, escales i carro arribaven els pagesos de bon matí al camp i començaven a collir fins al migdia, fent gran piles de fruita. Després de dinar, segons la fruita que es tractés, encara es collia una hora més o dues, i, seguidament, començava la tria (94).

Els carros de fruita eren alts i anaven provistos d'una vela molt gran que protegia la fruita de la pluga. Dins el carro s'hi carregaven les caixes ben apilades, però a més hom podia col·locar uns quants coves horitzontalment sota l'empostissat. De fet els coves substituïren les antigues portadores que havien servit per transportar la fruita al mercat barceloní a peu o amb mules. I, a inicis d'aquest segle els coves, omplerts a curolls, començaven a ser substituïts per les caixes quadrades que han arribat fins a nosaltres i que feren néixer una indústria complementària important: les serradores. Els carros de fruita que sortien de matinada dels diferents pobles de la comarca en direcció Barcelona, s'agrupaven per tal d'autoprotegir-se i formaven, a vegades, veritables caravanes (95).

El cost del transport tendia a ser més elevat pels fruiteraires de la riba dreta que pels de l'esquerra. A mitjans de segle XIX a les despeses de transport s'hi afegien les de comercialització: drets de portes de Barcelona i impost del mercat barceloní. Habitualment la collita, el transport i els burots es comptaven a tant la carga, i de la venda del productes l'hisenda municipal barcelonina se'n quedava un 10%. Tot plegat feia que les despeses d'ambdues ribes per aquests conceptes fossin elevades. Hem calculat que a Sant Boi, al 1852, tots aquestes despeses juntes representaven el 46,27% del cost del conreu d'una mujada de fruita i pel mateix any a Sant Feliu representava un 44%, per tant la diferència

era imperceptible, però al 1852 a Sant Feliu tot el transport es feia encara per carretera.

Uns anys més tard al mateix Sant Feliu al 1881 el transport representava el 16,21% de les despeses totals i, al 1888 a Molins de Rei el 16,28%, mentre que a Fallejà, poble molt proper a Molins de Rei però a l'altra banda del riu, era el disset per cent. El transport a tant la càrrega s'havia abaratit: ara valia sis rals i al 1850 en valia set. Als anys vuitanta, però, el transport s'havia separat de la comercialització. Mentre els percentatges dels anys cinquanta engloben el cost del transport i la comercialització, els dels anys vuitanta són únicament de transport.

Aquest fet ens indica un nou procés de comercialització: alguns pagesos benestants, que disposaven de més d'un carro, s'havien convertit en comercialitzadors de la fruita d'alguns petits pagesos. Aquests preferien vendre la collita a l'arbre a un comerciant, a través d'una judicador. La figura del judicador així com la del esporgador sorgeixen de l'especialització frutícola de la comarca. El judicador era l'encarregat de indicar en una operació de venda de fruita les càrregues de préssecs, cireres, pomes o peres que tenia un camp (96). Tots els camps de fruiters es comptaven en càrregues, excepte les taronges que es comptaven per milers. Aquesta feina comportava molta responsabilitat ja que la compra solia fer-se a l'avangada i el comprador s'arriscava a les inclemències del temps i a les fluctuacions del mercat.

La comercialització de la fruita exigia certes habilitats, fer els cuolls en els coves era un art que no dominava qualsevol i alguns pagesos n'eren veritables mestres. A més calia collir suament el fruit i no colpejar-lo en l'emalatge, el vimet i les herbes dels canyars servien de coixí. A començaments d'aquest segle únicament la poma es guardava durant els mesos d'hivern en "camaras exprofesas" que

eren habitacions amb dos o tres pisos de prestatges on es depositaven les pomes embolicades amb paper vegetal i així d'octubre a abril la poma podia abastir el mercat (97). Les altres fruites calia vendre-les immediatament després de la collita. De cara a la comercialització les classes de pomes més importants eren la manyaga i la camosa. La pera campmanya era la de més qualitat.

f) els rendiments

La producció per hectàrea variava segons els tipus de fruita i segons el cicle productiu de l'arbre. Les pomeres tradicionals assolien el màxim productiu entre els 20 i els 22 anys de plantades, en canvi els presseguers ho feien abans dels deu anys. En els documents del XIX la producció s'indicava per càrregues, que hem convertit en tones per tal de facilitar la comparació.

Habitualment no s'indica quin tipus de fruita era la conreada i només l'hem pogut identificar en el cas de les cireres i el raïm dels emparnats pel Sant Boi de 1859. Els altres casos es tractava de pomeres, presseguers o pruneres, però no es pot desglossar la producció. Sabem que existia algun camp de tarongers, per exemple als Feixars entre Sant Boi i Viladecans (98). Els cítrics van anar desapareixent dels fruiters de la comarca, possiblement a causa de l'empenta de l'agricultura valenciana que podia transportar amb facilitat els seus productes al mercat barceloní, fet del que es queixen constanment els pagesos baixllobregatins durant les primeres dècades del segle XX.

A les terres de primera i expressat en tones per hectàrea hem calculat els rendiments (99). Les dades de 1859, que hem marcat amb un asterisc, corresponen a la mitjana de deu anys. Les altres són càlculs anuals que donen les cartilles d'avaluació. Les dades de producció per hectàrea més elevades possiblement corresponent a camps de presseguers (Molins de Rei 1881) i els valors més baixos a cireres i raïm (Sant Boi

1859).

Quadre 10.16.

Fruters, producció en tones / hect. Baix Llobregat 1850-1888						
	1850	1852	1859	1880	1881	1888
Sant Feliu	5.08		5.2*		6.78	
Molins					7.62	5.76
Papiol				7.11		
Pallejà						5.49
Sant Boi		6.61	6.6 *			
			3.5 cireres			
			2.73 raïm			
Viladecans	7.64					
Castelldef.		6.35				2.08

Durant la segona meitat del segle XIX, els rendiments per unitat de superfície de ben segur que tendiren a augmentar. A principis d'aquest segle, un interessant article ens dóna la producció seqüenciada en vuit anys d'una mujada de preseguers de segona (100).

Quadre 10.17.

Presseguers, producció en tones / hect. Baix Llobregat 1900-1901					
Anys	quant	cinquè	sisè	setè	vuitè
	1,5	5,58	8,12	6,35	5,08

Els presseguers, segons aquest càlcul, començaven a produir el quart any. Aquesta producció, convertida en tones per hectàrea, no s'allunya gaire de la calculada a partir de les cartilles.

Entre 1850 i 1900 també augmentà la superfície dedicada a fruiterars, sinó les dades de producció de fruita que dóna Maspons i Camarasa no tindrien una seqüència lògica (101). Agafem per exemple Sant Feliu que al quinqueni 1905-1910 produïa 756 tones de fruita, si prenem com a referència la capacitat productiva per hectàrea de 1888

representen 111 hectàrees dedicades a fruita. Superfície molt superior a les 16,15 hectàrees de 1861 o a les 56,68 de 1864 dels amillaments, que multiplicada per la producció en tones per unitat de superfície de 1859 donen una producció de 83,98 tones i de 294,73 tones. El salt endavant de les xifres de 1905-1910 és considerable, però no oblidem que les dades de mitjan segle XIX tendien a l'ocultació i, per tant, dónaven xifres més baixes de les reals.

Al 1936 la productivitat en tones per hectàrea s'havia multiplicat per més de set. De les aproximadament 7 tones de fruita per hectàrea que es produïen a mitjan segle XIX s'havia passat a 52, xifra realment elevada i que hem calculat gràcies a les valuoses informacions de l'article de Llovet Mont-ros sobre Roses del Llobregat (102).

g) varietats cultivades i experiments

Les varietats més esteses de cadascun dels fruiters enumerats de major a menor i ordenats proporcionalment a una hectàrea tipus de fruiters de regadiu de la riba esquerra eren les següents: (103)

- 1-presseguers : benvingut, gavatx, barraquer, aspre, santjaumes, genissos,
- 2-pomeres : camosa, manyaga, tias, del ciri.
- 3-perers : peres nanes, castells, campmanya, penyasca.
- 4-pruners : país i japonesa, falsa claudia, reina claudia, royal, mirabolants .
- 5-albercoquers i cirerers borlans.

Aquestes eren les classes que al regadiu es desenvoluparen. A les terres de secà també hi havia presseguers, els famosos préssecs de vinya empeltats a peu d'ametller, cirerers i pruneres. Si l'hectàrea fos de la riba dreta les pomeres haguessin ocupat el primer lloc.

Els Sindicats agrícoles, creats durant la primera dècada del

segle, es preocuparen de trobar les classes de fruites més productives i més resistents a les malures .Es crearen camps d'experimentació on es feien empelts i es provaven productes nous i així s'obtingueren noves varietats de pomes, peres i préssecs. Els noms campanya i castells evocuen els cognoms dels pagesos que les donaren a conèixer. Sabem per exemple que l'agricultor de Molins de Rei en Isidre Castells, amb els seus empelts i experiments va ser qui va donar nom a una nova varietat de pera molt estimada: la "pera castells". Al igual que en I.Castells altres propietaris experimentaren i crearen noves varietats de fruits. Un propietari barceloní que tenia terres a diversos pobles del Baix Llobregat, experimentant ell mateix en la seva finca de Molins de Rei creà una nova varietat de préssecs, sucosos i primerencs, que va tenir molta acceptació el préssec "barraquer", cognom del seu creador, conegut més endavant per la seva dedicació a l'oftalmologia. A Sant Boi l'obtenció , al 1915, d'una nova classe de pomes es batejà amb el nom de "La Mare Llobregatina" (104).

A algunes zones de regadiu del delta per mimetisme amb les dues ribes també es feren plantacions de fruiters, però generalment no tingueren tant èxit, no per la major dificultat de comercialització o problemes de mercat, sinó perquè els sòls eren menys adients. A mitjan segle XIX, als pobles de Viladecans, Gavà i Castelldefels s'assajaren camps de tarongers, tal i com s'intentà al Maresme, però no prosperaren gaire. Tanmateix, la producció de cítrics a la comarca era important en iniciar-se el segle XX. També les pruneres adquiriren importància al regadiu, sobretot a Gavà la Golden Japan, prunells que portagonitzaren el l'exportació de fruita de la zona dèltica, que sempre anà a remolc dels grans centres fruiters de Sant Boi i Molins de Rei.

10.4.L'expansió del regadiu.

Al capítol tercer hem descrit com, durant la primera meitat del segle XIX, el Canal de la Infanta convertí en terres de regadiu més de 3000 hectàrees de la riba esquerra. A partir de mitjan segle el projecte del Canal de la Dreta, que es frustrà durant les primeres dècades del segle, començà a fer-se realitat. Però la conversió al regadiu de les terres de la riba dreta serà un procés plé d'obstacles. Els pous, les cisternes, les sinies, i a finals del segle XIX els pous artesianes ajudaren a estendre el regadiu a les zones on no hi arribaven les aigües dels dos canals. D'aquesta manera el Baix Llobregat que a inicis del segle XIX únicament comptava amb poques hectàrees irrigades en arribar al 1900 prop de 7000 hectàrees s'havien convertit en regadiu. Aquest canvi fou un estímul positiu per la intensificació dels conreus, que hem analitzat en aquest mateix capítol.

10.4.1.El Canal de la Dreta.

El projecte de fer un canal a la riba dreta, que regués el delta de ponent, és cronològica i socialment similar al que dóna origen al Canal de la Infanta. Fou el mateix director del Canal de la Infanta, en Tomas Soler, qui va intentar de realitzar-lo i el General Castañós també li féu de protector. La font de financiació sembla que era la mateixa: els terratinents de la zona beneficiada (105).

En principi, l'objectiu del canal de la dreta era que el reg arribés fins a Castelldefels i que, per tant, cobrés totes les terres dèltiques susceptibles de ser regades: unes 7500 hectàrees. Dificultats de tota mena geològiques, climatològiques i financeres feren que el projecte s'estronqués i que, durant la primera meitat del segle XIX la riba dreta no pogués convertir-se en regadiu.

Entre 1819 i 1820 la construcció del canal avançava en terrenys del delta, però les cabaloses avingudes del riu l'any 1820 derruïren la part que ja estava construïda. Aquest fet deuria desanimar als terratinents de la zona, que ja hi havien esmerçat esforços econòmics, suposem que també va alarmar als propietaris de la riba esquerra on s'estava construint els darrers trams del Canal de la Infanta i existia un clima de desconfiança de molts terratinents vers la Junta Directiva. A la riba dreta els conflictes foren de tal magnitud que el projecte s'abandonà i fins a mitjan de segle XIX no s'en tornà a parlar.

El sis de desembre de 1855, per Reial Decret, s'atorgà la concessió del Canal de la Dreta a Eusebi Soler, qui intentà realitzar el frustat projecte(106). Nous problemes però dificultaren la seva total execució. La qüestió del cabal a captar del riu l'enfrontava amb el Canal de la Infanta ja que al agafar l'aigua a l'alçada de Sant Vicenç dels Horts, aigües avall de les rescloses que alimenten al Canal de la Infanta, durant l'estiatge el canal de la dreta amanegava quedar-se sec. Un altre problema fou el mateix traçat del canal que en cas d'avingudes representava un perill pel cas urbà del Prat. La manca i mala construcció dels desguassos portà a un enfrontament entre els constructors del Canal i l'Ajuntament del Prat, que provocà que el delta visqués una de les pitjors situacions sanitàries de la seva història (107).

Entre 1855 i 1858 es construï el Canal, aquest darrer any els primers camps ja foren regats. La resclosa, el canal principal, la sèquia del Prat i la lateral l'any 1858 ja estaven acabades. Fins al 1861 no s'acabaren les obres més importants i al 1865 s'arribà als menors detalls (108). Però l'extensió de la superfície regada no fou progressiva i lineal, malgrat que la xarxa de corredores estigués acabada. Els primers anys de funcionament del canal els estiatges foren

molt forts i l'aigua no arribà a omplir totes les corredores. Aquest fet unit a la picabaralla jurídica per captar cabal que el Canal de la dreta tenia amb el de l'Infanta i a altres problemes tècnics, com ara els deficitaris desguassos, féu que l'aigua no arribés on s'havia previst i que paulatinament es renunciés a fer arribar les sèquies fins als pobles més allunyats del delta de ponent, de manera que regà els pobles de la riba dreta - Sant Vicenç, Sant Coloma i Sant Boi- i la zona del delta central -El Prat i algunes mujades de Viladecans-. Les aigües no arribaren mai a Gavà i a Castelldefels, pobles que entraven inicialment en el projecte de zona irrigada. Aquest fet no es aliè al sistema de financiació, que estava condicionat per l'estructura liliputença de la propietat veïna que existia a aquesta zona que coexistia amb una gran propietat barcelonina sovint abstencionista.

El Canal acabà regant poc més de 3000 hectàrees, de les 7500 previstes en principi. En realitat, a causa dels problemes esmentats, durant els primers anys se'n regaren moltes menys (quadre 10.18).

L'enginyer hidràulic A. Llauredó, bon conèixer de la problemàtica, féu una anàlisi molt lúcida de les vicissituds i obstacles que el Canal hagué de superar. Segons ell el concessionari del futur Canal de la Dreta, el Sr.Eusebi Soler, era conscient, abans de promoure la construcció del Canal, que a l'estiu no hi hauria aigua suficient per regar les 7500 hectàrees que es proposava, i, menys encara tenint present que tenia que captar les aigües a 2.5 quilòmetres avall del pont de Molins de Rei. Les actives gestions d'Eusebi Soler a Madrid feren que s'intentés limitar la captació d'aigua del canal de la Infanta als 1615 litres per segon, destinats únicament a reg, per una R.O. de 30 de desembre de 1857. El conflicte esclatà: el Canal de la Infanta exigia una explicació al govern ja que a més de l'aigua necessària per regar les 3000 hectàrees i escaig de la riba esquerra, el canal abastia d'energia diverses instal·lacions industrials i el

volum d'aigua que captava era molt superior (4200 l./seg). La resposta de l'Administració fou negativa (R.O., 12 de maig 1859). Aleshores, la Junta del Canal de la Infanta va haver de posar un recurs contra l'Administració. Finalment el Consell d'Estat va reconèixer els drets que reclamaven els usuaris del Canal de la Infanta i les R.O. de 1857 i 1859 foren anulades i el Canal pogué abastir-se amb el volum previst a la concessió de 1817.

Així doncs, el Canal de la Dreta s'hagué de resignar amb el cabal que portés el riu després que el Canal de la Infanta satisfés les seves necessitats. Aleshores E. Soler va demanar fer obres per poder disminuir la secció de les sèquies adaptant-les a un menor volum, però l'Administració li ho negà. En base a aquesta negativa reclamà una indemnització, que es resolgué favorablement el 18 de juny de 1874 incautant-se l'estat de les obres del Canal. El concessionari rebé la quantitat de 819644 pessetes, 485284 en concepte de despeses de construcció i expropiació i 334359 com interessos del 6% per any del capital invertit (109).

L'Estat passà a ser propietari d'una xarxa distributiva completa, però sense aigües per alimentar-la. Anys abans, a causa de les conflictives relacions entre el Canal de la Dreta i el Canal de la Infanta, l'estat havia sol·licitat als seus responsables d'obres públiques de la província un estudi sobre la rendabilitat de la xarxa del Canal de la Dreta. L'estudi, realitzat pel enginyer Miguel Muruve es féu durant l'estiatge dels anys 1863 i 1864. El primer any fou bastant humit, però el segon la sequera fou tant gran que ni el mateix Canal de la Infanta pogué satisfer les seves necessitats. L'enginyer posà de relleu com entre les rescloses del Papiol i el poble de Molins de Rei es perdia el 50 % del volum d'aigua del riu a causa de les filtracions i de l'evaporació. En canvi en el trajecte entre Sant Feliu i Sant Boi el volum del Llobregat augmentava considerablement gracies a

les aigües que retornaven del canal de l'esquerra i a la major impermeabilització del sòl. El Sr. Muruve basant-se en que el cabal del riu era més gran prop de Sant Boi que no pas a Sant Vicenç, lloc on es trobava la resclosa del Canal de la Dreta, proposà a l'Administració agafar les aigües des de Sant Boi i aprofitar amb un col·lector les aigües subterrànies. Aquest projecte però no es realitzà, com tampoc es realitzà el que al mateix any de compra per part de l'Estat, el 1874, un altre enginyer, el Sr. Moragas, va proposar al govern (110).

En resum ,podem dividir la vida del Canal de la dreta en tres períodes:

1-1855-1866. Explotació del canal per la Societat Concessionària. Durant aquest període es creà un sindicat que era l'encarregat de concedir el reg i fixar el canon, que segons sembla es feia bastant arbitràriament i per sota dels tipus marcats per la R.O. del decret de concessió. El sindicat recaptava el dret de "alfardilla" o sequiatge a raó de dues pessetes per mujada any. El dret de reg que el pagès sol·licitava no podia excedir als deu anys. De tota manera sembla que durant aquest primer període tant el sindicat, com l'organització del reg foren nominals i no es varen organitzar el tanteijos, ni es va constituir el jurat o tribunal d'aigües tal i com marcava el reglament.

2-1866-1874. Període de transició durant la possible incautació. L'abandonament i la manca d'organització fou total arribant-se a l'extrem de que algunes séquies s'encegaven per manca de neteja. El funcionament econòmic de la empresa durant aquests anys queda resumit en el quadre següent (111):

Quadre 10.18.

Hectàrees regades pel Canal de la Dreta del Llobregat, (1866-1874).

Any	Hectàrees	Preu mig per Hect.	Producte total
1866	917.51	25.07	25000
1867	887.73	22.98	22315
1868	962.55	23.69	24798
1869	1073.20	22.32	26050
1870	1180.91	21.51	27396
1871	1212.74	23.31	30266
1872	1183.85	23.44	29750
1873	1038.93	25.17	28143
1874	845.99	25.71	23218

El producte total inclou el lloguer d'un molí propietat del canal i l'aprofitament de les pastures, per tant és unes dues mil pessetes superior al resultat del producte entre el nombre d'hectàrees i el preu mig per hectàrea i any.

3- De 1874 en endavant el Canal passà a ser propietat de l'estat. A partir de la incautació l'any 1874 l'administració del Canal s'integrà al servei ordinari d'obres públiques de la província. Quan es procedí a la incautació "reinaba en la administración del Canal la más completa anarquia", segons paraules de A. Llaurodo. Es va haver de refer la xarxa de filloles secundàries, es va establir un ordre en les taules de reg i es reinstaurà el funcionament del Sindicat amb la intervenció, en nom de l'Estat, del responsable d'obres públiques del districte i de l'enginyer encarregat del Canal.

Les despeses de reg eren més elevades que a la riba esquerra. El canon el fixava l'enginyer en cap en funció de la superfície regada, la qualitat del sòl i el cultiu. Les finques superiors a 25 hectàrees rebien un tracte preferent, amb un canon discrecional entre 48 i 120 rals per hectàrea, menor que el canon que pagaven les terres de finques

inferiors a 25 hectàrees i que era el següent al 1874 (112).

Quadre 10.19.

Cànon per hectàrea i categoria 1874, finques inferiors a 25 hect.

1a.	2a.	3a.	4a.	dessalar
31 pest.	25.75.	20.5.	15.25	5.5

Al 1889 aquesta classificació va variar prescindint de la superfície total regada i tenint com a referència únicament la classe de terra i la utilització de l'aigua. Si hom sol·licitava aigua per dessalar, es a dir per embassar terrenys que es tenien de desalinitzar, la quota era més baixa al igual que succeïa a la classificació anterior (113).

Quadre 10.20.

Cànon per hectàrea i categoria 1889, totes les finques.

Superior	1a.	2a.	3a.	4a.	dessalar
50 pest.	31	25.75	20.5	15.25	8

L'establiment del Canal va afavorir la productivitat de conreus que ja existien a la riba dreta: el blat de moro, el blat, les faves, les mongetes i els fruiters. Quan el reg es va organitzar de manera estable a aquesta riba el cànem ja havia antrat en crisi a causa de la competència del cànem italià, i no assolí, dins el conjunt dels conreus de regadiu, la importància que tingué a la riba esquerra.

Les millors terres de regadiu -la classe superior de 1889- es dedicaven a planters i a camps de fruiters regulars i en plena producció. Els camps de fruiters no tant productius i els terrenys compresos entre la resclosa d'alimentació del Canal i el molí de Sant Boi es consideraven de primera classe (114). Els terrenys de bona qualitat però menys productius eren considerats de segona. Els terrenys incults que després de tres anys d'embassament es començaven a cultivar eren els de quarta classe, i, si la qualitat i la producció milloraven es classificaven de tercera. Finalment els terrenys estanyats, eren els

de quota més baixa i rebien la denominació de "marina".

La temporada de reg començava als voltants de juny i acabava a finals de setembre, efectuant-se habitualment un reg cada deu dies.

El preu de les terres de la riba dreta es disparà amb la seva conversió al regadiu calculant-se en uns 20000 rals per mujada el valor en venda - unes 10000 pessetes per hectàrea-. La construcció del Canal de la dreta va triplicar el seu valor, sobre tot a Sant Boi i Santa Coloma on es troben les millors terres (115).

Malgrat les adversitat de tot tipus que hagué de vèncer, els enfrontaments amb els propietaris del Canal de la Infanta i les tenses relacions amb l'Ajuntament del Prat, el Canal de la Dreta intervingut per l'Estat, però organitzat el seu funcionament per mitjà d'un Sindicat, regava al 1896 unes 2300 hectàrees (116). No arribà però mai a regar les 7500 hectàrees que Eusebi Soler s'havia proposat, i, en iniciar-se el segle XX sembla que en regava unes 3000, que és la superfície que aproximadament regava als anys trenta d'aquest segle.

10.4.2. Altres mètodes de regatge.

El regatge per pous i sínies era conegut des d'antic. Les respostes a l'enquesta de Zamora del XVIII indiquen l'existència d'horticultura, estesa en petites proporcions a tots els pobles, gràcies a aquests vells sistemes. L'hort familiar i els petits trossos regats que produïen verdures pel mercat barceloní estaven alimentats per aigua de sínies.

Al segle XIX, a més de les terres regades per ambdós canals el regadiu baixllobregatí s'estengué també gràcies a nombroses sínies que els documents de l'època denominaven "aigua rodada" o bé "regadio de a pie con noria". Fins i tot a pobles que gaudien del pas del Canal de l'esquerra la proliferació de sínies, que encaria el cost del

regatge per comparació a les aigües regades pel Canal, fou una realitat. L'exploració intensiva del sòl a una comarca tant propera a la gran ciutat feia que ben aviat s'amortitzessin les despeses. Sant Feliu de Llobregat, poble regat per les aigües del Canal de la Infanta, de tot el sòl regat als anys trenta un vint per cent ho era per sínies (117). Així doncs, a les zones on no arribava l'aigua dels canals l'expansió del regadiu es féu per mitjà de pous, cisternes, però sobretot de sínies. Aquest fet, general a tota la comarca, fou particularment intens i canvià el paisatge agrari de bona part del delta de ponent (Viladecans, Gavà i Castelldefels), zona a la que no arribà l'aigua del Canal de la Dreta. L'aigua de pou i la de cisterna eren més utilitzades per ús domèstic.

Un altre sistema de regatge fou la captació directa d'aigua del riu per mitjà de petites rescloses que construïren alguns grans propietaris dèltics. A la riba dreta del riu molt sovint les aigües del canal no podien satisfer la demanda creixent d'aigua, si a aquest fet hi afegim les dificultats que hagué de superar el canal entendrem el perquè la iniciativa privada féu efectiva la captació directa de l'aigua del riu, gràcies a l'acció d'alguns grans propietaris barcelonins que tenien terres al Prat. Al 1867 l'emprenedor Ferran Puig, possiblement esperonat pels problemes que semblaven irresolubles del Canal de la Dreta i probablement també per l'actitud passiva de molts grans propietaris barcelonins de la zona, obtingué successives concessions per extreure aigua del riu que féu efectives amb la instal·lació de màquines de vapor amb bombes elevadores de 2 a 4 metres que li permeteren aprofitar fins a 24000 litres d'aigua per minut. Uns quants anys després, al 1882, en Ramón Estruch també elevà l'aigua del riu amb màquines hidràuliques (118).

A finals del segle XIX, l'existència d'aigua subterrània a la zona dèltica va permetre la construcció de pous artesianes. Aquesta capa

d'aigua subterrània s'alimenta de les riuades periòdiques de tardor del Llobregat que coneixem d'ençà el segle XII gràcies a un estudi que en féu l'historiador del Prat J.Codina (119). La tossuderia d'un important ramader, en Jaume Casanoves, que tenia una colònia modèlica als territoris que en l'actualitat ocupa l'aeroport de Barcelona, portaren al descobriment, l'estiu de 1893, de l'aigua artesiana (120). En Jaume Casanoves, a l'igual que altres explotacions agrícoles-ramaderes importants controlades per rics barcelonins, aprofitava com a pastures dels seus ramats la franja litoral on difícilment hi arribava l'aigua del Canal de la Dreta, i menys encara quan els estiatges eren forts com succeïa sovint. A ple estiu el nivell de les aigües superficials disminuïen i, si la proximitat al mar era molt gran, a vegades, es salinitzaven, com a conseqüència els pous s'assecaven i el bestiar no tenia aigua per abeurar. Aquest fou l'estímul que alimentà l'esperança d'en J.Casanoves, que sabedor de l'existència d'aigües subterrànies més profundes, manà fer una perforació en la seva propietat fins a trobar-hi "aigua o foc". Tot i que l'aigua artesiana s'utilitzà ràpidament per l'ús domèstic i per la construcció de fonts públiques a pobles com el Prat, on l'aigua del riu i dels pous superficials feien perillar la salut, no hem d'oblidar que l'aigua artesiana es descobrí gràcies als interessos agrícoles i ramaders, fet que explica que les primeres perforacions es localitzessin majoritàriament a les zones més properes al mar.

Els pous artesianes es propagaren sobretot a les marines dèltiques. Els grans propietaris barcelonins del Prat en feren construir molts. Al 1909 existien 83 pous artesianes entre El Prat, Viladecans i Gavà. En Manuel Bertrand i Sostres, propietari de la finca pratenca de La Ricarda fou el que en feu construí més: a les seves terres en tenia dotze. Però els altres grans propietaris de la zona també en perforaren: en Ferran Puig, en Ramon Estruch, el mateix Jaume

Casanoves al Prat, o a les propietats d'en Rafael Sabadell o de la família Arañó, a Viladecans, o a explotacions agrícoles de Gavà, com Cal Seguí que en tenia quatre (121).

Un fet que incrementà l'explotació de l'aigua artesiana fou les plantacions d'arròs que als anys vint s'efectuaren a les finques més propers a la mar. Els grans propietaris aprofitaren les terres més dolentes de la marina per aquest conreu, ja que gràcies a la quantitat d'aigua dolça que l'arròs exigia hom aconseguia dessalar les terres i aprofitar-les posteriorment per altres conreus. La situació sanitària empitjorà al delta i el paludisme esdevingué malaltia endèmica, de manera que la Mancomunitat de Catalunya hi hagué de posar frè i s'hagué d'abandonar el conreu.

Aquesta proliferació de pous artesianes a les grans propietats barcelonines del delta, la iniciativa d'algun d'aquests grans propietaris d'elevat directament aigua del riu per regar la seva finca i l'abstencionisme d'una bona part dels hisendats barcelonins amb interessos territorials a la zona, potser expliquen parcialment l'envitricollada situació que visqué durant molts anys el Canal de la Dreta. Recordem a més que els grans propietaris barcelonins més actius crearen colònies agrícoles beneficiant-se així d'exempcions tributàries, el que no està tan clar és que de l'acció d'aquests grans propietaris se'n beneficiessin els pagesos de la zona, al menys pel que fa referència a un bé tan preuat per una agricultura intensiva com és l'aigua.

10.7. Conclusions.

Quan a sistemes de cultiu, tècniques i rendiments les diverses reflexions es sintetitzen en una sola conclusió: tot i que existien nuclis d'agricultura intensiva a mitjan segle XIX, que hem

descriu en el capítol dedicat als sistemes agraris baixllobregatins entre finals del segle XVIII i mitjan segle XIX, podem defensar la hipòtesi que entre 1850 i 1930, malgrat els efectes negatius de la crisi finisecular, aquesta agricultura intensiva es va perfeccionar i, el que és més important, es va difondre arreu del Baix Llobregat.

Es difícil de captar aquesta difusió a través de fonts fiscals, que justament tendeixen a amagar el procés, però a través d'altres fonts i fins i tot utilitzant dinàmicament dades fiscals -com hem fet al capítol vuit mostrant l'increment de la riquesa rústica veïna durant les primeres dècades del segle XX- i no fent estrictament fotografies estàtiques de l'estructura de la propietat -únic objectiu que sovint assolixen alguns estudis sobre l'estructura agrària-, hom pot aproximar-se a aquest procés d'intensificació agrícola baixllobregatina. Procés que es concreta també en millorar la vella especialització en la producció de fruita, esmençant-hi molts esforços, i en abandonar conreus menys remuneradors. Així la fruita, cultivada abans de la crisi finisecular al regadiu, anirà aixamplant la seva àrea d'influència fins a ocupar també les millors terres de secà, desplaçant als cereals i a la vinya, i, al regadiu, ajudarà a la implantació d'un conreu complementari que l'acompanyava les hortalisses, convertint-se així els fruiters i les hortalisses en els conreus característics de la comarca.

Tan els canvis en l'estructura de la propietat, com el sostre de les transformacions tècniques i dels rendiments es recolzen en un fet que fa canviar la dinàmica social de la comarca: l'emergència, fruit de la superació de la crisi, d'una nova propietat pagesa, fonamentada en la petita i mitjana propietats veïnes, i la seva consolidació durant les primeres dècades del segle XX.

Pel que fa referència a l'estructura de la propietat, l'augment del nombre de propietats va acompanyat generalment d'una elevada reducció del nombre de parcel·les. Així doncs, malgrat que la

terra no tendeixi a concentrar-se la seva explotació es racionalitza. Entre mitjan segle XIX i les primeres dècades del XX s'observa un augment general de la parcel·la mitjana a quasi tots els conreus.

Quan a tècniques i rendiments, hom constata un retrocés en determinants conreus com ara els cereals de secà, pel que sembla els rendiments cerealícoles de la dècada dels cinquanta eren més elevats que els de finals dels vuitanta i en canvi, altres conreus com ara els fruiters milloren molt tant en aplicacions tècniques com en adobs.

¿A quin pagès baixllobregatí podia resultar estimulants a finals de segle el conreu de cereals si al mercat de grans barceloní anaven baratíssims a causa de l'entrada de grans estrangers?. Per causes difícils d'esbrinar a finals de segle els rendiments cerealícoles de secà havien disminuït en relació a mitjan segle i el sistema d'explotació s'havia degradat. Aquests rendiments decreixents l'hem constatat a través de cartilles avaluatòries i potser caldria qüestionar-se quina part d'aquesta disminució era un mecanisme de defensa fiscal emprat pels pobles en un moment de crisi agrària, especialment cerealícola, i en el que l'Estat incrementava la pressió tributària sobre la riquesa rústica. Els rendiments cerealícoles es mantingueren al regadiu, però a aquestes terres el conreu associat de fruites i hortalisses, sobretot a la vall mitjana, tendiren a ocupar tot el sòl agrícola.

Quan a sistemes de cultiu al secà el conreu de la vinya va millorar després de la fil·loxera tot i que va cedir sòl als fruiters de secà, que ocuparen progressivament les millors terres de secà, i al bosc, a les zones de molt baixos rendiments. El canvi més notable es que la vinya postfil·loxèrica tendia a ser clara i llauradora, per contrast amb la vinya anterior que solia ser espessa i on el noranta per cent del treball que s'hi realitzava eren cavades. La proximitat a la ciutat i l'existència d'un procés industrialitzador feia que quan

hom remagencava al Penedés o al Camp de Tarragona o quan hom realitzava un quart treball, el petit parcer o el jornalier baixllobregatí estava ocupat en altres feines agrícoles a les millors terres de regadiu i per tant la vinya no rebia tantes atencions i també rebia menys adobs que les vinyes més ben cuidades de les zones vitivinícoles.

L'existència de rendiments baixos de la vinya s'explica, en part, perquè la vinya baixllobretina no estava tant treballada com la d'altres zones, però també indiquen a més l'ocupació de terres dolentes de secà per la vinya i una opció preferent dels altres cultius -fruiters- a les terres de secà de més qualitat. La baixa graduació es deu potser que el raïm dels emparrats de les terres planes, que es cultivava per vendre el fruit fresc, els anys que els vinyans francesos estaven invadits per la fil·loxera s'emprà per vinificació, el que féu baixar la graduació.

Al secà de les terres del samuntà baixllobregatines, a més dels cereals i les vinyes també s'hi cultivaven oliveres, garrofers, fruiters i, arran de la crisi fil·loxèrica, adquiren importància els ametllers, així com conreus associats com ara cereals-fruiters, fruiters-vinya, fruiters-ametllers. La aparició del garrofer a finals de segle està vinculada al creixement del nombre d'animals de peu rodó emprats a l'agricultura, que s'alimentaven de garrofes. L'olivera, va perfeccionar els sistemes de poda, com també succeïx amb la vinya, però tendeix a minvar com a conreu.

Les terres de regadiu de la comarca, que representaven una riquesa agrícola importantíssima a causa de la proximitat del mercat barceloní, estaven explotades intensivament, molt adobades i dedicades majoritàriament a fruiters, cereals, hortalisses i plantes farratgeres. Entre 1850 i 1930, les rotacions complexes, algunes practicades des del segle XVIII, es generalitzaren. Al llarg del XIX rotacions de quatre anys amb la presència de cànem, mongetes, blat, moresc, ordi i faves,

eren habituals. A partir de mitjan segle el balt de moro anà adquirint importància, mentre que el cànem acabà desapareixent. La desaparició del cànem no ajudà al conreu dels cereals de regadiu, ja que les collites de blat posteriors a les de cànem eren molt rendibles i possiblement l'extinció del cànem d'aquestes rotacions, que es féu cap al 1880, va facilitar el conreu associat fruiters-hortalisses. El cànem necessitava molta aigua i això feia que el seu conreu hagués de fer-se en un camp no associat amb fruiters. A aquestes rotacions complexes al regadiu, declarades a la documentació fiscal simplement com a cereals de regadiu, encobrien una alternància de conreus amb hortalisses de tota mena, algunes amb finalitats farratgeres però la majoria pel consum humà.

Entre 1850 i 1930 l'especialització en fruita ajudà a afirmar la propietat pagesa emergent, que comercialitzava fàcilment els seus productes primer al mercat barceloní i més endavant a Europa. Aquesta propietat pagesa, fonamentada en el treball familiar, i s'afirmà amb més força a la riba esquerra, zona on l'existència d'un procés d'industrialització havia fet nèixer precocment el treballador mixt agricultura-indústria. A les cartilles avaluatòries hom constata que a aquesta riba quasi no existia treball agrícola femení, per contrast amb la riba dreta i el delta on la disponibilitat de mà d'obra femenina abaratia els costos de producció, sobretot a les grans propietats que necessitaven mà d'obra a jornal. Així la gran propietat forastera subsistia més comodament al delta i a la riba dreta que a la riba esquerra i la petita propietat assolía una major consolidació a la riba esquerra.

Finalment, l'extensió del regadiu amb la construcció del canal de la Dreta, la proliferació de sínies i el descobriment de l'aigua artesiana feren possible la difusió de les complexes rotacions de regadiu, es a dir de les hortalisses, a tota la comarca, malgrat que

algunes zones semblen quedar al marge d'aquest creixement, al menys pel que fa a les últimes dècades del segle XIX. Seguint el model Von Thünen hom constata l'existència de nuclis, més pobres i allunyats de Barcelona, com ara Castelldefels, últim poble del delta de ponent abans de les costes de Garraf, que semblen fora de l'àmbit en que la intensificació resultava rendible. A aquestes zones, perquè la intensificació estigui compensada econòmicament haurem d'esperar a les primeres dècades del segle XX amb la construcció d'una bona xarxa de comunicacions.

NOTES

1- Al capítol 12 hem comparat l'Índex de concentració de la terra de mitjan segle XIX amb el corresponent al segle XX mostrant la inexistència de concentració (12.2.2). Els valors de les parcel·les i les explotacions mitjanes estan també als quadres 6.26,6.27,6.28 i 6.29 pel segle XIX, i en el 12.10, pel segle XX.

2- Aquest quadre i tots els d'aquest apartat han estat elaborats amb dades resultants dels programes de processament, que hem reordenat posteriorment. Els anys per municipi els indiquem dins els parèntesis i corresponen als dels amillaraments que constantment fem i que es van indicar al criteri documental - vegeu apartat 2.1.3, quadre 2.3-, Sant Joan Despí (1862-1924), Sant Feliu de Llobregat (1864-1923), el Papiol (1863-1929), Pallejà (1862-1929), el Prat (1862-1925), Viladecans (1862-1931) i Castelldefels (1861-1928).

3- L'extensió del segle XIX era de 1723.68 hectàrees i la del segle XX 1788.86., en canvi a un poble veí com el Prat el sòl total va minvar, de 2522.24 hectàrees al 1862 es passà a 2068,63 hectàrees l'any 1925, element que també va fer disminuir la parcel·la mitjana i lògicament la propietat mitjana. La tendència general però era al manteniment o, lleu disminució de la superfície agrícola, excepte en el cas de Sant Feliu on ja hem indicat que s'hi incorporaren nombroses hectàrees del antic terme de Sant Creu d'Olorda.

4- Per observar els canvis de parcel·les per cultiu i municipi es poden consultar els apèndixs.

5- Per exemple a Sant Boi en realitat existien sis categories de terra campa ja que aquesta estava dividida en dues zones i dins de cada una hi havien tres classes, possiblement aquesta divisió responia a la zona potencial de reg i la zona de secà però no s'indica. Vegeu apartat 6.1.2.

6- Dels pobles estudiats al segle XX hem exclòs el Papiol a causa de la informació deficitària en aquests conceptes. Per tant, el conjunt de sis pobles que serveixen per elaborar aquest quadre són, pel segle XIX, SJ-1862, SF-1864, PJ-1862, EP-1862, V-1862 i CF-1861; i, pel segle XX, SJ-1924, SF-1923, PJ-1929, EP-1925, V-1931 i CF-1928.

7- Als apèndixs d'aquest capítol hi adjuntem els quadres per àrees de les categories, del regadiu i del secà del segle XIX.

8- Vegeu als apèndixs les qualitats mitjanes per cultiu els casos de Sant Joan, Sant Feliu i Viladecans pel segle XIX i els de Sant Feliu i el Prat pel XX.

9- E. BADOSA, Explotació agrícola i contractes de conreu (1670-1840). Les finques del clergat de Barcelona, Col·legi Notarial de Barcelona, Barcelona, 1985, p. 19.

10. Els rendiments que hem calculat gràcies al Avance estadístico sobre el cultivo cereal y leguminoso asociados en España, quinquenio de 1886 a 1890, Junta Consultiva Agronómica, Madrid, 1891. Aquests rendiments els trobem exagerats sobre tot si tenim present que es tractava de mitjanes, per això hem preferit prescindir-ne al text. La majoria estan molt per sobre dels que s'obtenen de les cartilles, fet lògic ja que com ja hem indicat aquests eren inferiors als reals, però els del Avance tenen el problema contrari. La comparació dels rendiments de

1891 en hectl./hect. és com segueix:

	Sant Feliu de LL.	Barcelona
Blat	20	18.92
Sègol	24	25.62
Civada	27	25.85
Ordi	28	29.75

11- La cartilla provincial és del Arxiu Ministeri Agricultura, lligall 259 i correspon a l'any 1888. De municipals n'hem localitzat 14 de les quals únicament n'hem utilitzat 12 que són: 1)Riba esquerra SJ-1879 ,SF-1850,SF-1859,SF-1881, MR-1881, MR-1882,MR-1888 ,P-1888, 2)Riba dreta PJ-1888,SB-1852, SB-1859, i 3)Delta V-1850,CF-1852 I CF-1888. Les SJ-1879 i P-1888 no les hem utilitzades per calcular rendiments ja que oferien defectes de forma i menys fiabilitat que les altres. Recordem que el càlcul dels productes en aquests tipus de documents està habitualment minusvalorat i que, per contra, les dades referides a despeses sovint són exagerades.

12- Aquest llibre, editat al 1897 a Madrid, per la Dirección General de Agricultura, Industria y Comercio, està redactat per l'enginyer agrònom de la província de Barcelona amb l'objectiu de complimentar un formulari proposat per la Junta Consultiva Agronómica. No és gens estrany que les publicacions de la J.C.A. d'aquells anys, referents a la província de Barcelona, donguin sovint els mateixos valors i, a vegades, utilitzin la mateixa redacció.

13- J.C.A., Avance., 1891, p.186.

14- R.GARRABOU, L'Avens, núm. 29,"El conreu del blat ", p.54., explica que a Guissona "cap a mitjan segle XIX els guarets es llauraven quatre vegades".

15- I.AGUILO, op. cit., p.132. A Sabadell per fangar una hectàrea de terreny es calcula que es necessiten 50 jornals a 3 pessetes.

16- I.AGUILO, ibidem , p.133.

17- I.AGUILO ,ibidem ,p.146.

18- J.CODINA, El Delta del Llobregat i Barcelona , Ariel, Barcelona, 1971, pp.81-87.

19- Resposta núm 6 a l'enquesta que l'Institut Agricole International de Beauvais va enviar l'any 1913 al Sindicat Agrícola de Sant Boi.

20- Revista de la Cámara Agrícola Oficial del Bajo Llobregat, a partir de 1906, any que es comença a publicar la revista, es publiquen anuncis de les arades Valverdú a quasi tots els números.

21- Ramón VIOLANT I SIMORRA, El arado y el yugo tradicional en Cataluña ,a Revista de Dialectología y tradiciones populares, XIV, 1958, p.474. L'informador de Molins de Rei era un tal "carreter Ramón" de Cardona

22- R.VIOLANT SIMORRA,op. cit., p.478.

23- R.VIOLANT SIMORRA,op. cit., p.494.

24- Entrevista a A.Tarrida pagés de Gavà, realitzada l'any 1974.

- 25- A més de les informacions en aquest sentit que s'observen a les respostes de Zamora -vegeu capítol 3- i de l'evolució de la ramaderia baixllobregatina, estudiada al capítol onze, estudis com el de E.BADOSA ens assenyalen el mateix, op. cit., 151.
- 26- R.VIOLANT SIMORRA al analitzar un inventari del segle XVI de Cornellà va trobar dues arades una per bous i una per mules, a Sant Boi també va localitzar jous per mules, op. cit.p.477 i ja hem indicat que J.CODINA havia trobat jous de mules al XVI.
- 27- Resposta núm 16, SASB, Institut Agricole ... 1913.
- 28- La resposta núm 7, SASB, Institut Agricole...1913, diu al respecte "Se tiene especial cuidado en escojer buenas semillas algunas de ellas se cambian cada año como son patatas, judias. El trigo, antes de sembrado se seleccionan con la màquina lavadora la cual quita toda la mala semilla que contenga dicho grano, después de esta operación se baña con una solución de cal viva al 4 p % y sulfato de cobre al 2 p %, esta última operación es para evitar que se propagen los granos "arbadados" los cuales son de un color negruzco (tatxat:que consiste en unos granos negros que dan mal sabor a la harina) ,las habas se cambia la semilla cada dos o tres años.
- 29- I.AGUILO, ibidem , p.133, El càlcul d'AGUILO de 3 jornals per hectàrea és equivalent al de 1,5 per mujada, recordem que una mujada és un xic menys de mitja hectàrea.
- 30- J.C.A., Avance..., M-1891, p. 214.
- 31- J.C.A., Avance..., M- 1891, p.215, a Sabadell i Terrassa era de 420 garbes, a Vilafranca de 108, i a Berga de 200.
- 32- L1.FERRER ALOS, Pagesos arabassaires i industrials a la Catalunya central (segles XVIII-XIX), Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987, p.99.
- 33- E.GIRALT RAVENTOS a Història de Catalunya, Ed. Salvat, Vol.V, p.22, "L'evolució de l'agricultura al segle XIX".
- 34- R.ROIG ARMENGOL, Memoria acompanyatoria al mapa regional vinicola de la provincia de Barcelona, Barcelona, 1890, p.25.
- 35- E.GIRALT RAVENTOS, L'Aveng, núm 30, setembre 1980, "Les tècniques de la viticultura anterior a la fil·loxera", p.65.
- 36- I.AGUILO, op.cit, p. 133.
- 37- R.ROIG ARMENGOL, op.cit.,p.40.
- 38- R.ROIG ARMENGOL, op.cit, p.62.
- 39- R.ROIG ARMENGOL, op.cit, p.62.
- 40- I.AGUILO, op.cit. p,131.
- 41- E.GIRALT, L'Aveng, núm.30, cit., p. 68.
- 42- E.GIRALT, L'Aveng, núm.30, cit., p. 70.
- 43- R.ROIG ARMENGOL, op. cit., p. 60.

- 44- R.ROIG ARMENGOL, op. cit. ,p. 62.
- 45- R.ROIG ARMENGOL, op.cit. p.60 "Abrera ,Corbera, Esparraguera , Martorell, Sant Esteve Sasroviras y algun més, fan vins de regular graduació, y de coloració, uns rojos vius, altres mitjans y altres petits; y tots són frescos, conservables y de bon gust, que's clarifiquen sens necessitat d'altras materias, que no estan enguixats, bons vins de taula que prenen aroma el envellirse y que, sens perjudicar a sa qualitat ,serveixen pera'l vinage o resayguas. Cervelló, La Palma, Sant Viveng dels Horts y Vallirana, son molt semblants als que acabem de citar".
- 46- R.ROIG ARMENGOL, op. cit., p.60.
- 47- Sant Feliu 1859-e i Sant Boi 1852 tenen unes series de producció de deu anys en les quals els màxims i mínims són molt més baixos. Per exemple a Sant Boi al 1852 a les terres de primera s'arriba a una producció de 2,47 hectolitres i a les de tercera a un 1,23, però aquestes dades estan tant lluny dels valors que surten a les cartilles que hem agafat sempre els valors del primer any que, per la seva similitud a la de les cartilles que donen el valor mig anual, deuria resumir el que produï una vinya adulta en plena producció.
- 48- J.LLOVET MONT-ROS i J.M.RIU VULART, El conreu de la terra com a ocupació secundària dels no agricultors, Arxius, Barcelona, 1936, p.63.
- 49- Entrevista amb el senyor Jaume Fujades, pagès de Sant Boi, 1987.
- 50- J.LLOVET MONT-ROS i J.M.RIU VULART, El conreu ..., 1936, p.63.
- 51- J.C.A, Avance..., 1891, p. VI .
- 52- Aquesta dada es tret de la J.C.A. de 1891, nosaltres ens inclinem a pensar que si la poda es cita a totes les cartilles d'entre 1880 i 1888, la pràctica deuria ser més freqüent, cada dos anys , seguint el cicle productiu de moltes classes d'oliveres, però no tenim informació suficient per confirmar-ho .
- 53- J.C.A., Avance...., 1891, p. 68.
- 54- J.C.A., Avance...., 1891, p. 53.
- 55- A.LLAURADO, Tratado de aguas y riego, Madrid, 1884, p. 57.
- 56- A.LLAURADO, op.cit., p. 58.
- 57- J.LLOVET MONT-ROS i J.M.RIU VULART, El conreu ..., 1936, p.64.
- 58- I.AGUILLO, op.cit, p. 142.
- 59- Hem inclòs als apèndixs d'aquest capítol els quadres-resum dels rendiments de cada municipi, el que ens estalvia de citar-los dins el text.
- 60- Informacions facilitades per Angel Calvo, extretes de la Memòria FFCC, 1883.
- 61- Resposta núm 9, SASB, Institut Agricole ... 1913.

- 62- A.DOMENECH, Memoria del estado actual de la Agricultura y Botánica Barcelona, 1842, P.28.
- 63- J.LLOVET MONT-ROS i J.M.RIU VULART , El conreu ..., 1936, p.62.
- 64- C.MARTI VILA, Els oficis a Sant Boi cent anys enrera, Ajuntament de Sant Boi, reedició, Sant Boi, 1986, p.22 "El motiu d'aquestes petites mortificacions era que, a la partió dels dos termes, començava el primorós conreu de plantes a la banda del Prat i el no menys estimable de fruiters a Sant Boi. Igual succeïa a l'altra banda del riu, entre Sant Joan Despi i Cornellà. Allà s'iniciava l'espessor dels arbres fruiters que ja no s'acabaria, a totes dues voreres del Llobregat, fins al congost de Martorell".
- 65- J. LLOVET MONT-ROS, Informe sobre la Tabla de Valores presentada por la Dirección General de Propiedades y Contribución Territorial..., Anales de la Escuela de Peritos, Vol. IV, Diputación de Barcelona, 1944 p.12, parlant del valor de les hortalisses i Baix Llobregat diu "A esta zona nos dirigiremos para tener idea de las tierras de hortalizas de más bajo valor y de menor líquido imponible, sin perder de vista que la proximidad a Barcelona les ha dado durante estos años de anomalidad valores totalmente ficticios, entre otras cosas con el cultivo del arroz". Más endavant a la pàgina 15, exposa una idea semblant en parlar dels cereals de regadiu "En cuanto a los casos más desfavorables que han de dar lugar a los mínimos de la Tabla, será también el mismo Vallés quien los proporcionará en puntos de suelo malo y agua profunda y escasa; y cifras más bajas quizá se registran todavía en el límite de lo cultivable del Bajo llobregat o más la sur, allí donde el cultivo de hortalizas ni casi de los cereales es ya posible".
- 66- J.MASPONS I CAMARASA , "Agricultura", a Geografia General de Catalunya, dirigida per F.Carreres Candi, Barcelona, vol. Catalunya, p.630.
- 67- M.ALFONSO FIGUERES i J.SOLER VIDAL, El cultiu de l'espàrrec. Història i tractat breus, Museu Municipal de Gavà, 1983, p.59 "l'època de més alta producció a Gavà fou la que va de mitjans dels anys vint a mitjans dels trenta del nostre segle (...) les collites d'espàrrecs representaren un 20 per cent del total de l'Estat espanyol". La referència a l'exportació al mercat londinenc la dóna MASPONS i CAMARASA , op.cit., p.631.
- 68- Entrevista A. Tarrida, pagés de Gavà, 1974.
- 69- J.MASPONS I CAMARASA, op.cit, p.629.
- 70- J.MASPONS I CAMARASA, op.cit, p. 631, nota 250.
- 71- J.CODINA, op.cit., p. 391.
- 72- J.LLOVET MONT-ROS i J.M.RIU VULART, El conreu ..., 1936, p.64.
- 73- Cartilles avaluatòries, ACSFLL I AMCF.
- 74- J.LLOVET MONT-ROS i J.M.RIU VULART, El conreu ..., 1936, p.68.
- 75- Cartilla de la provincia de Barcelona i la de MR, de 1888.
- 76- J.LLOVET MONT-ROS i J.M.RIU VULART, El conreu ..., 1936, p.65.

- 77 -Dades extretes de les cartilles corresponents localitzades als Arxius Municipals de Sant Joan, Sant Feliu i Pallejà.
- 78- SASB, Lligall 1940, Repartiment de llavors i control de la producció de patates.
- 79- J.LLOVET MONT-ROS i J.M.RIU VULART, El conreu ..., 1936, p.73.
- 80- J. LLOVET MONT-ROS, Informe , 1944 p.18.
- 81- C.MARTI VILA Records i costums santboians Sant Boi de Llobregat, 1985, p.8. Recordem també les dades de producció de fruita donades per J.MASPONS I CAMARASA, op.cit, p.629., per el quinqueni 1905-1910, on la producció de pomes era la més elevada i el poble que més en produïa era Sant Boi.
- 82- J.LLOVET MONT-ROS, Informe , 1944, p.19, càlcul fet pels anys quaranta.
- 83- J.LLOVET MONTROS i J.M.RIU VULART, El conreu ..., 1936, p.62.
- 84- Bona part de la informació tècnica sobre els fruiters de regadiu es deu al Sr. Jaume Fujades de Sant Boi, pagés que varem entrevistar el setembre de 1987. Les dades referents al 1913 són de la ja esmentada enquesta enviada al Institut Agrícola Internacional de Beauvais i contestada pel Sindicat Agrícola de Sant Boi.
- 85- El Sr.Fujades ens ha explicat que aquest canvi en el sistema de reproducció dels fruiters, que consistia en fixar els peus seleccionats i reproduir-los per esqueix, aconseguint peus homogenis, va estar sobretot impulsat pels contactes il·legals que els pagesos santboians tenien amb pagesos del sud de França i es realitzà cap als anys 50. La seva introducció va comportar que és poguessin plantar més arbres per hectàrea, ja que eren més petits, i va guanyar molt en productivitat, i es van facilitar molt les feines de esporgada i collita. Ara bé el procés previ a la plantada era més llarg ja que aquesta selecció tant acurada dels peus exigia més anys de planter, uns sis o set.
- 86- Resposta núm 2 , SASB, Institut Agricole ... 1913, diu que les pomes tenien una vida de màxim 30 anys i en canvi J.LLOVET MONT-ROS Informe ,1944 , p.18, diu que la seva vida era de 40 anys.
- 87- Aquesta dada no l'extreiem d'una cartilla d'avaluació, sinó del resum de cultius que s'adjunta al amillarament i que en aquest únic cas Santa Coloma de Cervelló-1863, dóna informació sobre el nombre d'arbres plantats per unitat de superfície.
- 88- AMA - Cartilla d'avaluació, Barcelona, 1888.
- 89- J.LLOVET MONT-ROS Informe, 1944 , p.18.
- 90- AMA-Cartilla d'avaluació, Barcelona, 1888.
- 91- Aquest abods eren els que per aquells s'aplicaven també una hectàrea d'hortalisses. La resposta núm 1, SASB, Institut Agricole ... 1913, diu "se usan abonos de diferentes clases como son el estiércol , letrina, sulfato de hierro, superfosfatos, sales de potasa, nitratos; el estiércol lo reciben bien todas las plantas excepto el trigo que se le pone estiércol un año antes y alimentandose primero otra planta (...), se calcula que los abonos ascienden a 40 toneladas por hectàrea

al año, la mejor época de abonar desde el otoño a la primavera, todos los abonos son enterrados excepto el nitrato que se pone a la superficie gastandolo solamente para los cereales, para las legumbres dan buen resultado los superfosfatos ". Aquest càlcul creiem que és correcte per conèixer la quantitat d'adobs que s'aplicava a una hectàrea de regadiu, indiferenent que fos de fruiters o d'hortalisses per què habitualment a la majoria d'hectàrees de regadiu s'hi feia cultiu associat. L'hem utilitzar pels dels adobs a les hortalisses de regadiu.

92- C.MARTI VILA, Els oficis, red., 1986, Els esporagadors, p.22.

93- Resposta núm 10, SASB, Institut Agricole ... 1913.

94- C.MARTI VILA, Els oficis, red. ,1986 ,Els fruiteraires, p.21.

95- C.MARTI VILA, Els oficis ..., red.,1986, Els carros de fruita,p.15.

96- C.MARTI VILA, Els oficis, red.,1986, Els judicadors, p.26.

97- Sorprèn la ingenuïtat d'un soci del Sindicat Agrícola de Sant Boi que al 1910 deia que coneixia un mètode secret per conservar les pomes i quan l'explica és exactament el mateix que està descrit a l'enquesta del SASB 1913, resposta 12, i que possibilitava l'abastiment del mercat de pomes durant molt mesos, aquesta anècdota ens indiqui possiblement la cronologia de la seva difusió. SASB - lligall 1910.

98- C.MARTI VILA, Els oficis, red., 1986.

99- Els quadre està elaborat a partir de la informació que donen les cartilles d'avaluació corresponents. La tendència a l'ocultació, inherent a la documentació fiscal emprada, justifica l'opció que hem fet de donar únicament els rendiments de les terres de primera. Hom pot consultar els apèndixs al capítol per veure les oscil·lacions entre les terres de primera, segona i tercera i, en alguns casos, quarta.

100- FELIP DE HITA "La agricultura en lo pla del Llobregat", Anals de la Lliga de Catalunya, Barcelona, 1901 ?, pp. 71 a 98.

101- J.MASPONS I CAMARASA , "Agricultura", a Geografia General de Catalunya. Dades d'exportació fruita baixllobretina a França i Anglaterra, p. 645.

102- J.LLOVET MONT-ROS i J.M.RIU VULART, El conreu ..., 1936, p.78. La productivitat elaborada en base a la informació que faciliten les notes 1 al 6.

103- Basicament es tracta de l'hectàrea de fruiters descrita per Llovet Montros als anys trenta, per Roses del Llobregat -es a dir Sant Feliu de Llobregat-, hem ordenat segons el nombre de fruiters i a la que hi hem afegit algunes varietats d'altres fonts i de tradició oral. Si l'ordenació estigués feta per la producció total i no pel sòl ocupat els presseguers es situarien en tercer lloc darrera les pomes i els perers.

104- J.TORT i MENSA, Breu Història de Molins de Rei, Molins de Rei, 1981, p.58., per la informació sobre el préssec barraquer, i SASB- lligall 1915, per la informació sobre la nova poma. A la reunió de Junta del 7 de març del 1915, en Joan Puig Villarubias, responsable del camp d'experimentació del Sindicat i ànima de tot el que significués

innovació i millora, informava a la Junta de que un pagés de Sant Boi havia obtingut una nova classe de poma "de llei desconeguda observada per en Ramon Mas, de bon fruit i bon gust, la muller del qual li feu empeltar amb èxit i els fills en deien la pomera de la mare, en repartiren i milloraren la qualitat, donant una poma tant o més bona que la camosa" i posats d'acord tots els presents decidiren que s'anomenés d'aleshores en endavant "La Mare Llobregatina".

105- J.CODINA, op.cit., p.361.

106- A.LLAURADO, op.cit., 708.

107- J.CODINA,op.cit., p.363.

108- A.LLAURADO, op.cit., 709.

109- A.LLAURADO, op.cit., 709.

110- A.LLAURADO, op.cit., p.712,713 i 714. El projecte presentat per l'enginyer Sr.Moragas era més modest: fer una resclosa amb estaques 5.5 quilòmetres per sota de la que alimenta el Canal de la Dreta i així, amb pocs diners, hom podia assegurar com a mínim el regatge del Prat.

111- Les dades per confegir el quadre 10.18 són una síntesi de les que dona A.LLAURADO ,op.cit., p. 715.

112- A.LLAURADO, op.cit., p.716.

113- I.AGUILO, op.cit, p. 102.

114- I.AGUILO, op.cit, p. 102.

115- A.LLAURADO, op.cit., p.716.

116- J.CODINA, op.cit. 363.

117- J.LLOVET MONT-ROS i J.M.RIU VULART, El conreu ..., 1936, p.65.

118- J.CODINA, op.cit. 363.

119- J.CODINA, Inundacions al Delta del Llobregat, Col. Episodis de la Història, Ed. R.Delmau, Barcelona, 1971.

120- J.FERRET i PUJOL, Els aprofitaments artesianes al Delta del Llobregat, 1893-1942., p.170-225, a XXV Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos, celebrada al Prat de Llobregat, octubre de 1980, Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat-Amics del Prat.

121- J.FERRET i PUJOL, cit., p.195-198.

ANNEXOS CAPITOL 10

Annex 10.1

AS-SB, 1913. Enquesta enviada per l'Institut Agricole Internacional, Beauvais (Oise), al desembre 1913 i contestada pel Sindicat Agrícola de Sant Eloi. Només hem transcrit les respostes.

1-La principal riqueza de esta comarca es el árbol frutal como el peral, manzano y melocotonero, pero en la parte baja del Llobregat son los campos y huertos

2-Se cultivan en un mismo terreno dos cosechas al año alternando con cereales y legumbres o sea una cosecha de raíz profunda y la que le sigue de raíz superficial, en esta comarca no es costumbre de sembrar en un mismo terreno dos cosechas seguidas de la misma planta, las plantas que estan más tiempo sin renovarlas son alcachofas tres años, alfalafa cinco, casi en todos los cultivos se pone estiercol, las plantas de invierno estan siete meses en el suelo y las de verano cuatro y las judias llamadas de "ganchet" solo estan dos meses, el melocotonero de 10 a 12 años, el manzano de 25 a 30, el peral casi se le suele llamar centenario.

3-Las variedades que más se distinguen en esta comarca es la manzana "manyaga", peras "campmañas", melocotoneros con más de 15 variedades propias de la comarca, el trigo se cultiva el llamado gija, maiz el blanco y el amarillo, habas las que dan más resultado son las de Alicante, judias se cultivan de diferentes variedades como son pinet valenciano, manresanas ganchet, (?)avellanas.

4-En el monte o sea el secano dominan las arcillosas en la parte alta del regadio, silíceas y la parte baja del regadio arenosas.

5-En esta comarca no se fijan épocas para los trabajos preparatorios de la tierra, estas se efectúan al terminar una planta para sembrar otra enseguida, a veces hay un intervalo de una planta a otra de tres días, se esparce el abono a la superficie y se da una labor de 15 centímetros de profundidad se destripan los terrones que se han levantado y enseguida se esparce la semilla.

6-Después de preparado el terreno se abren surcos con el arado de una profundidad de 7 a 10 centímetros depositando en ellos la semilla tapándolo luego con otro surco abierto al lado para las habas judias, la distancia de los surcos es de tres palmos y para el maiz 4 palmos, el trigo, cebada, alfalafa, zanahorias. Se siembran al vuelo, tapando la semilla con un rastro de puas de hierro, la cantidad de semilla para el trigo es de 2000 K(?) por hectárea, las habas 300 K, judias 250 K, para la plantación de los arboles se abren hoyos de tres o cuatro palmos de profundidad depositando en ellos el árbol, tapando la raíz con tierra muy fina procurando que no queden huecos y cuando la tierra llegue a diez centímetros por encima de la raíz se depositan 10 o 15 K de estiercol y se tapa el hoyo hasta la superficie procurando hacer estas operaciones que no sea en tiempo lluvioso ni la tierra sea mojada, para la plantación se emplean para los perales y manzanas de 170 a 200 árboles por hectárea, el melocotonero de 300 a 250 arboles, se tiene especial cuidado en las plantaciones de arboles de escoger el pie: por ejemplo para el manzano recibimos del Norte de Francia una clase que da muy buenos resultados injertando luego la variedad que se quiera

obtener, para el melocotonero se hace la reproducción con semilla de la misma comarca la cual solamente sirve para el pie, todas las operaciones indicadas se hacen a mano y con animales usando las aradas sistema Vallverdú.

7-Se tiene especial cuidado en escoger buenas semillas algunas de ellas se cambian cada año como son patatas, judias, el trigo, antes de sembrado se seleccionan con la máquina lavadora la cual quita toda la mala semilla que contenga dicho grano, después de esta operación se baña con una solución de cal viva al 4 p % y sulfato de cobre al 2 p %, esta última operación es para evitar que se propagen los granos "arbados" los cuales son de un color negruzco (tatxat: que consiste en unos granos negros que dan mal sabor a la harina), las habas se cambia la semilla cada dos o tres años.

8-La semilla es enterrada en la forma explicada en la cuestión 6ª pero la del melocotonero es enterrada muy espesa en un vivero y cuando empieza a esclatar se traslada a otro vivero en el cual pasa dos años siendo acotado en el 1º, el manzano cuando se reciben los plantíos se colocan en viveros pasando en ellos dos años y también se acotan en el 1º, todas las legumbres y cereales de verano se les da por lo menos tres labores desde su nacimiento hasta la madurez, el trigo a los dos meses de nacido se le escarda con un rastro de puas y luego pasan operarios a quitar las hierbas que contenga y con esta labor pasa hasta la madurez, se hacen riegos por dos canales que surten de agua todo el Llobregat encaminando el agua con acequias hasta los campos los cuales se riegan por medio de bancales de 4 a 6 metros de ancho, según la necesidad de cada planta procurando que la primera agua que recibe una planta sea por la mañana temprano o a la caída de la tarde, el riego se efectúa solamente en verano y en invierno si no ha llovido mucho también se efectúa alguno habiendo observado que el trigo regado a los dos meses de nacido no se encama (vulca), cada planta necesita una poda especial, el melocotonero se le quitan solamente las ramitas pequeñas de dentro del árbol sin castigarlo mucho, el manzano durante su juventud igual que el melocotonero y a los tres o cuatro años de productor empiezan las podas cortas, en los perales todas las podas se hacen cortas, el cerezo no admite ninguna clase de poda, el algarrobo casi se puede decir que se poda como el melocotonero pero dejándolo algo claro de ramas por ser un árbol que repobla muy pronto, todas estas operaciones solamente se efectúan cuando el árbol duerme, del producto de la poda se surte de leña en las viviendas de los agricultores.

9-De las comarcas de Cataluña la del Llobregat es la que usa más abonos pero también es la que explota más las tierras, se usan abonos de diferentes clases como son estiércol, letrina, sulfato de hierro, superfosfatos, sales de potasa, nitratos; el estiércol lo reciben bien todas las plantas excepto el trigo que se le pone estiércol un año antes y alimentándose primero otra planta, los árboles dan excelentes resultados abonados con 30 toneladas de estiércol, 20 de letrina y una sulfato de hierro por hectárea, se calcula que los abonos ascienden a 40 toneladas por hectárea al año, la mejor época de abonar desde el otoño a la primavera, todos los abonos son enterrados excepto el nitrato que se pone a la superficie gastándolo solamente para los cereales, para las legumbres dan buen resultado los superfosfatos.

10-El trigo habas cebada de junio a octubre (collita), melocoton de junio a setiembre, maíz de agosto a octubre, las peras de mayo a agosto, manzanas de octubre a noviembre, cerezas en mayo y junio, algarrobas en octubre, las habas y judias se trillan con un cilindro de piedra arrastrado por un mulo ó caballo y luego se separa el grano de la

paja, el maíz se despaja y se pone a secar, el trigo y cebada se trillan a vapor.

11-En los frutales se tienen unos rendimientos de 2000 pesetas por hectárea y en los campos y huertos 2500 pestas al año.

12-El trigo, habas, judias maíz se consume mucha parte en la misma comarca y el restante en los mercados de Barcelona, Sabadell y Tarrasa, los melocotones y peras en Barcelona, Sabadell y Tarrasa exportandose muchos de ellos a los mercados de Francia, las manzanas se consumen en los mercados antes dichos, exportándose en los de las Américas el trigo a 30, habas 25, judias 45, maíz 20, melocotones 35, peras 25, manzanas 30, todo pesetas las % K, la manzana se guarda en invierno en camaras exprofesas (?) en unos andamios de dos o tres pisos liadas en papel vegetal y esto hace que desde octubre a abril puedan surtirse los mercados de dicha fruta.

13-Para atenuar los efectos de las sequias se considera se considera mejor sembrar claro.

14-La unica industria agrícola que se conoce en la comarca son los constructores de embalajes para el transporte de frutas.

15-La especie animal que abunda mas en la comarca son los cerdos y gallinas.

16-Los animales preferidos para los trabajos agrícolas son los de raza catalana, mezcla de andorrana, de unos siete palmos de altura que permite pasar por debajo de los arboles sin hacer daño, pero en cambio se necesitan animales grandes raza francesa para el transporte de abonos.

17-Los cerdos se alimentan de calabazas, remolacha, harina de cebada, maíz y habas, esta última en poca cantidad, princi-palmente en verano, las gallinas se alimentan con maíz, verdura y despojos de trigo.

18-La unica raza propia de lka comarca son las gallinas llamadas "catalana del Prat" las cuales son de tamaño grande y muy ponedoras.

19-En esta comarca solamente existe la reproducción del cerdo habiendose seleccionado una raza con mallorquin y francés.

20-A los cerdos jóvenes se les alimenta dos veces al dia con verdura o calabaza cocida mezclandose un poco de harina de cebada o despojos de trigo, se tienen cerrados dejandolos salir dos o tres horas al dia, procurando que tengan el lecho siempre seco.

21-

22-El precio medio de las gallinas es de 6 á 7 pesetas cada una las grandes y las recién nacidas 50 céntimos, los cerdos después del destete el precio es de 25 a 30 pesetas uno y los que se sacrifican a 1,75 pesetas Kilo desde muchos años y sin fijar épocas en esta clase de ganado oscilan los mismos precios.

A part i escrit a l'inreves, com un intent de contestar la 1ª pregunta, hi ha la següent anotació: 1-La principal riqueza de la comarca es el arbol frutal, el manzano y melocotonero, por la parte baja izquierda son las huertas parte baja derecha los campos.

11. LA RAMADERIA.

perquè aquests últims, en especial la mula, servia al mateix temps de "màquina agrícola " i si calia pel transport.

L'increment del caprí pensem que s'ha de relacionar amb el creixement de la demanda lletera, que resultava còmode d'abastir a partir de petits ramats de cabres murcianes, fàcils de mantenir.

El salt endavant del cavall respon potser a que s'incrementà la seva utilització pel transport, per la indústria, i quan les seves característiques ho permetien, per l'agricultura.

Entre 1891 i 1905 el creixement global del nombre de caps fou notable el que fa pensar que la crisi del sector ramader estava en vies de superació. Recordem però la precarietat de les dades de 1891. Seguint la línia interpretativa marcada pel Grupo de Estudios de Historia Rural la "U" del sector ramader de la província de Barcelona ja havia superat el seu punt més baix (4). L'ordre de major a menor era semblant al de 1891. L'aparent no coincidència es provocada, en part, perquè ens manquen les dades del porcí de 1905.

Al 1917 la composició de la ramaderia a la província de Barcelona havia variat: el porcí havia passat al primer lloc, seguit del oví i el caprí, els cavalls s'afirmaven ocupant el quart lloc, seguits del vacú en cinquè lloc, sector que en l'interval següent farà un salt endavant considerable, i en sisè i setè lloc les mules i les ases. Aquest canvis ens porten a fer les següents consideracions. La demanda de carn a la província de Barcelona és fonamentava durant les primeres dècades del segle en l'increment del porcí. El cavall començava a guanyar importància com animal agrícola i desplaçava timidament la mula, procés que s'intensificà els anys posteriors.

En relació a les dades de 1933 el tret més sobresortint fou l'espectacular creixement del vacú, orientat a la producció de llet i carn, que va situar aquest sector al tercer lloc. En aquest sentit la seqüència porcí-oví-vacú a la província de Barcelona comença a ser real

a les primeres dècades del XX, perquè al 1865 l'oví era encara la carn més consumida .

El creixement demogràfic i el procés d'urbanització, juntament amb la superació definitiva de la crisi, portaren a un major consum de carn, que en el cas de la província de Barcelona s'orientà preferentment al porcí i al vacú, que al oví i caprí (5).

Succeïa el mateix al Partit Judicial de Sant Feliu de Llobregat?. La manca de dades a escala comarcal o a nivell de partit Judicial dificulta l'anàlisi comparativa. Sabem per exemple que Sant Feliu de Llobregat, al 1893, consumia més carn d'ovella que de porcí: 40000 quilos d'oví i 25000 porcí (6). Això ens indica que a la comarca la demanda de carn era encara la característica de les zones rurals.

Quadre 11.2.

Evolució ramaderia partit de Sant Feliu de Llobregat (1891-1917), caps.

	cavalls	mules	ases	vacú	ovelles	cabres	porcs
1891	560	1322	555	232	7707	2101	2039
1917	420	400	400	1700*	2000	900	1600

La comparació de les dades de 1891 i 1917 indiquen que el vacú ha passat a ocupar el segon lloc darrera les ovelles i el porcí a ocupar el tercer. L'oví tot i que es manté al primer lloc han decrescut moltíssim. Cal també ressaltar que al 1917 el cavall ocupa el primer lloc entre els animals de treball (7). L'elevada xifra de vacú de 1917 reflexe les grans explotacions ramaderes del delta, especialitzades en la producció de carn i llet pels barcelonins.

L'evolució de la ramaderia a la província de Barcelona i aquestes dades sobre el Partit Judicial de Sant Feliu de Llobregat, ens serviran de marc per reflexionar sobre l'aproximació quantitativa de la ramaderia al Baix Llobregat. A la a cabanya espanyola el sector oví, malgrat l'impacte negatiu que va rebre durant la crisi de finals de

segle, es mantingué en primer lloc i es recuperà quan a nombre de caps durant el tombant de segle, el porcí passà al segon lloc com a productor de carn entre 1865 i 1929, i pel que fa als animals de treball la mula desplaçà l'ase, mantenint-se el cavall en darrer lloc. La ramaderia del Baix Llobregat no va seguir la mateixa evolució.

11.1. Aproximació quantitativa.

Tenim poca informació quantificable del segle XVIII, però com a breu punt de partida de l'evolució ramadera la volem esmentar. A Molins de Rei, al 1732, existien 20 bous i 13 mules, en canvi, al 1789, la substitució dels bous per le mules començava a ser una realitat: existien 40 mules i 12 bous (8).

A finals del segle XVIII els bous eren els animals de tir més emprats, però les mules seguint el procés d'expansió de la vinya començaven a tenir presència arreu (9).

Quadre 12.3.

La ramaderia - Baix Llobregat, 1789.

	Bous	%	Mules	%	Totals
Cornellà	50	83.33	10	16.66	60
Sant Feliu	16	40	24	60	40
Molins de Rei	12	23.07	40	76.92	52
Pallejà	16	57.14	12	42.85	28
Sant Vicens	20	57.14	15*	42.85	35
El Prat	140	85.37	24	14.63	164

Totals	254	67.01	125	32.98	379

A Sant Feliu de Llobregat i a Molins de Rei, pobles amb un bon samuntà de secà separats entre si pel muntanyós terme municipal de Sant

Creu d'Olorda, la mula era quantitativament més important que el bou. En canvi a Cornellà i a Sant Boi, on existien grans planes de terres al·luvials humides, els bous eren encara la força de tracció animal més important. Recordem, a més, que a les millors terres al·luvials d'ambdós pobles s'hi ubicaven les grans propietats barcelonines. La necessitat d'un transport àgil al mercat barceloní, així com les exigències d'una agricultura on l'arboricultura anava adquirint importància i l'excessiva parcel·lació, en una comarca la presència de petita i mitjana propietat dificultaven la ramaderia pesada, hi feren la resta. Així els dos pobles de la riba esquerra, Sant Feliu i Molins de Rei, se'ns presenten com a precursors d'una tendència que s'anirà imposant al llarg del segle XIX: la paulatina substitució del bou per la mula.

A mitjan del segle XIX la distribució quantitativa de la ramaderia havia canviat: la predominància de la mula en els treball agrícoles s'havia imposat (10).

Quadre 12.4.

La ramaderia a Baix Llobregat, 1850-1860.

Pobles	Ases	%	Bous	%	Cavalls	%	Mules	%	Oví	%	T
C-1858	1	2.13			3	6.38	43	91.49			47
SJ-1852	2	14.28			1	7.14	11	78.57			14
SF-1860	6	9.09	13	19.7	4	6.06	28	42.42	15	22.73	66
PJ-1855									30	100	30
SV-1852	8	14.29	14	25	7	12.5	14	25	13	23.21	56
STC-1854	2	1.4	10	6.99	3	2.1	23	16.08	105	73.43	143
EP-1852			32	15.46	62	29.95	98	47.34	15	7.25	207
G-1855	86	27.74	28	9.03	26	8.39	40	12.9	130	41.93	310
CF-1852			13	44.83	4	13.79	12	41.38			29

TOTAL 105 11.84 110 11.6 110 12.68 269 28.83 308 35.05 902

Les reflexions que es desprenen d'aquest quadre són:

a) Les mules mostren una tendència general a substituir els bous no únicament a zones on l'expansió vitícola al secà era important sinó també a terres humides i planes, on el bou hi estava ben adaptat. Tanmateix, a aquestes terres els animals de treball eren nombrosos i al costat d'un bon nombre de bous, les mules i, fins i tot, el cavall hanvien començat a pendre embranzida (El Prat-1852).

b) Als pobles de la riba esquerra la tendència a la desaparició dels bous sembla més avançada -únicament 13 a Sant Feliu-.

c) A alguns pobles destaca la presència d'ases i mules (Gavà-1852), que estaria justificada per la importància de la petita i mitjana propietat veïnes, però, sobretot, per la gran extensió del terme municipal en una població pagesa majoritàriament de nucli urbà agrupat que convivia amb les velles masies de muntanya i les noves de la marina, i, finalment, per la presència dels traginers que transportaven mercaderies pel antic camí del Garraf que s'iniciava a Castelldefels.

d) L'oví adquireix importància a la riba dreta, però sobretot al delta, zona on l'existència d'erms i pastures fan possible encara la seva alimentació.

Pocs anys després, als anys 1861-1863 la situació era bastant semblant (vegeu apèndixs). Les mules adquireixen major protagonisme com animal agrícola a tots els pobles, tant en termes absoluts i com relatius. La zona dèltica, El Prat, Viladecans i Gavà s'afirma com a zona de pastura. I, com a característica nova cal esmentar que apareixen els primers nuclis productors de llet de vaca als pobles més propers a Barcelona.

Quadre 12.5.

La ramaderia - Baix Llobregat, 1870-1880.

Pobles	Ases	%	Cavalls	%	Mules	%	Oví	%	Porcs	%	T
C-1872	4	5.26	16	21.05	56	73.68					76
SJ-1873			6	10.53	23	40.35			28	49.12	57
P-1877	19	35.19	6	11.11	22	40.74	7	12.96			54

TOTAL	23	12.3	28	14.97	101	54.01	7	3.75	28	14.97	187

El quadre 12.5 reafirma la tendència a la disminució dels bous que no apareixen a cap dels tres pobles (11). Per tant sembla que, a la dècada dels setanta, al Baix Llobregat, els bous havien estat substituïts per mules.

Les informacions sobre despeses i guanys a ramaderia són significatives. Una cartilla, la de Sant Boi de 1859, menciona bous, les altres únicament parlen de bestiar oví, caprí, de mules, ases i cavalls (12).

Un element nou dels anys 1870-1880 és l'aparició de porcí, explicable per l'increment de la demanda de carn de la ciutat veïna. En realitat el porcí, juntament amb les aus de corral, és el bestiar que més s'oculta en la documentació fiscal. Sabem que tots els pagesos per poc que poguessin en tenien a casa i, en canvi, quasi no surt mai a la documentació fiscal. El municipi, quan podia, ja feia pagar consums per aquest bestiar, al menys pels porcs. A una comarca tant propera a Barcelona la cria d'aquest bestiar amb l'objectiu del mercat barceloní i com a complement dels ingressos familiars era habitual. Els animals de treball o el vacú, per raons òbvies, ho tenien més difícil d'escapolir-se dels amillaraments, però tanmateix la seva ocultació era elevada. Per tant, bé podríem dir amb una certa ironia que els quadres que estem analitzant són com la punta del iceberg d'un procés que quantitativament se'ns escapa.

La demanda de llet feia estendre l'estabulació de vaques

lleteres i de cabres a les zones properes a Barcelona. Al 1865 de les 34 cabres declarades a Sant Feliu, 31 eren femelles, i dels 14 caps de vacú, 12 eren vaques: l'orientació cap a la producció lletera era clara (13). Al 1879, al mateix a Sant Feliu, es declaraven 11 vaques -en realitat en deuriem existir més- i 50 cabres lleteres, 32 d'un ramat d'en Francesc Amigó i Planes i 18 d'un altre ramat de Joaquim Planes i Ricart (14). Ambdós eren propietaris de masies situades a la serra de Collcerola que aprofitaven les escasses pastures dels boscos propers a Vallvidrera, per on, de bon matí, amb el petit ramat de cabres baixaven a la ciutat a vendre llet en directe, munyida davant del consumidor com era costum.

Quadre 12.6.

La ramaderia a Baix Llobregat, segle XX (valors absoluts)

Pobles	Ases	Cavalls	Mules	Oví	Porcs	Vaques	Total
SF-1937*	6	109	31	25		115	286
MR-1941	23	55	63	127		85	353
SV-1905		6	20				26
PJ-1947	2	12	13	15	10	9	61
STC-1945	5	22	18	190	40	25	300
SB-1950*	29	289	103	149	460	391	1421

TOTAL	65	493	248	506	510	625	2447

El quadre del segle vint (15) ens situa davant dos processos paralels que es desenrotllaren durant les dues primeres dècades del segle. El triomf del cavall a aquesta zona d'agricultura intensiva coma animal ambivalent, pel treball i pel transport, que acabarà substituïnt a la mula. La intensificació de l'especialització lletera.

Finalment, recordem que malgrat la seva evolució quantitativa és difícil de copsar existien nombroses aus de corral, per la producció

de carn i oves, de conills i, fins i tot ruscós, que eren explotacions ramaderes que s'incrementaren molt durant les primeres dècades d'aquest segle.

11.2. Ramaderia i estructura de la propietat.

Les dades que coneixem de la ramaderia del segle XVIII al Baix Llobregat ens indiquen que els grans propietaris de terres eren també els que detentaven més riquesa ramadera. Mentre que, al 1732 a Molins de Rei, els set grans propietaris de més de 10 hectàrees eren propietaris de deu bous, els cinquanta propietaris de menys de deu hectàrees en tenien entre tots també deu. El mateix succeeix amb els ramats d'oví: dels tres ramats existents 2 pertanyen als dos més grans propietaris de terres de la vila, Josep Roca i Miquel Ametller. En canvi les mules, però sobretot les ases estaven més repartides i tots els grups de propietaris en tenien.

L'únic quadre que hem pogut realitzar que relaciona el tipus de bestiar amb l'estructura de la propietat és el següent (16):

Quadre 11.7.

Ramaderia i estructura de la propietat, Baix Llobregat, 1861-1864.

Grup prop.	Ases	%	Bous	%	Cavalls	%	Mules	%	Oví	%	Vaques	%
0-2.99 H.	134	66.66	46	42.2	148	64.34	234	55.45	354	52.13	22	100

3-9.99 H.	50	24.87	26	23.85	60	26.08	103	24.4	121	17.82		

> 10 H.	17	8.45	37	33.94	22	9.56	85	20.14	204	30.04		

T. (1663)	201	12.08	109	6.55	230	13.83	422	25.37	679	40.82	22	1.32

Analitzant les tendències que queden dibuixades en aquest quadre

n'extreiem les següents reflexions:

a) Els ases eren posseïts majoritàriament pels petits propietaris, un 66,66 % del total pertanyen al grup de 0 a 2,99 hectàrees en front d'un 33,32 % que correspon als qui detenten més tres hectàrees.

b) Els cavalls i les mules, utilitzats sovint de manera mixta com animals de tracció i com a mitjà de transport, eren més presents a la petita propietat que a la mitjana i la gran.

c) Els bous eren posseïts majoritàriament pels propietaris de més de tres hectàrees (57,79%), fet lògic ja que habitualment es tenien per parelles i exigien una major capitalització i volien grans extensions planes per llaurar i un lloc espaiós per aixoplugar-los.

d) Els ramats d'oví estaven en bona part en mans del primer grup de propietaris (0-2,99 hect.), però en participaven també els altres grups, sobretot els grans ramats controlats per propietaris de més de deu hectàrees.

e) Quant a bestiar per la producció lletera observem com, a mitjans del segle XIX, aquesta funció estava reservada al grup de petits propietaris sota la forma de petites explotacions ramaderes que tenien com a màxim deu vaques.

Els petits ramats de cabres aprofitaven les poques pastures dels boscos de Collcerola. A finals del segle XIX, la llet de cabra era més acceptada que la de vaca i es venia més cara, la cabra més difosa com a productora de llet era la murciana. Aquesta explotació ramadera era ben remunerada: un ramat de vuit o deu cabres servia per mantenir una família, i un de vint o trenta caps feia que una família portés una vida benestant (17).

Territorialment de la observació dels quadres per àrees que hem inclòs als apèndixs se'n dedueix que els bous eren encara importants al delta, on representaven un 15,56 % del total de bestiar

de tir de la zona. En canvi, a la riba dreta, la seva presència era menys important i finalment a la riba esquerra havien desaparegut.

A mitjan segle XIX la mula ja sobresortia com animal de treball més estès amb 422 exemplars i un 43.86 per cent sobre el total. Si tenim present que a finals del segle XVIII el nombre de bous era més del doble que el de mules, podem afirmar que durant la primera meitat del segle XIX al Baix Llobregat els bous van ser desplaçats per les mules com a animals de tracció, i més precogment a les zones com la riba esquerra on el regadiu es va estendre més aviat i on la proximitat a Barcelona i l'existència d'un procés d'industrialització va imposar més rapidesa en el transport.

Les marines dèltiques continuaven complint la funció de pastura, on s'alimentaven els ramats destinats al escorxadors barceloní vinguts de València, d'Aragó o de França. També al delta la presència de bestiar caprí -productor de llet- al costat de ramats d'oví destinats a carn era important. Als anys 1861-1863 entre el Prat, Viladecans i Gavà es declaraven 949 caps, xifra sens dubte inferior a la real, dels quals 385 eren caprí.

11.3.El bestiar de treball.

Durant la primera part del segle XIX el bou fou paulatinament substituït per la mula com animal de treball sobretot a les dues ribes. A les masies dèltiques persistia el vacú per llaurar grans camps de sembradura i farratge.

Quines causes expliquen aquesta evolució dels animals de treball a una comarca d'agricultura intensiva com el Baix Llobregat? Una de les principals era la necessitat d'un transport ràpid al mercat barceloní, però l'extensió de les vinyes al samuntà, l'especialització frutícola, la gran parcel·lació de les explotacions i la distància

entre aquestes i el poblament agrupat en petits nuclis urbans, ajudaren també al progressiu desplaçament del bou de les feines agrícoles primer per les mules i, en arribar el segle XX, pels cavalls. La substitució del bou per la mula com animal de treball, procés que també es donà a altres comarques catalanes, al Baix Llobregat fou un procés més avançat cronològicament sobretot a les dues ribes (18).

A mitjans de segle XIX l'opció entre cavall i mula al Baix Llobregat s'havia decantat a favor de la mula, i, era lògic ja que les mules s'adaptaven a tots els treballs agrícoles. El cavall, quan hom l'emprava de manera especialitzada, tenia avantatges respecte la mula però no oferia tanta polivalència. Per tant al parcer o al petit propietari que llauraven poca terra els convenia més tenir una mula. Els mitjans i grans propietaris a vegades preferien eugues o bé cavalls vells utilitzats anteriorment pel transport o a la indústria (19).

En parlar de les eines agrícoles de la comarca, durant la segona meitat del segle XIX, varem indicar que l'arada més difosa era el forcat, arrossegat per una mula. Així doncs, la preponderància de la mula com animal de treball sembla clara. Els grans propietaris en tenien un parell, però el petit pagès en tenia únicament una.

Al Baix Llobregat, els animals de treball estaven més dies en actiu que a la major part de la província. Al 1891 es calculava que a prop d'Igualada les mules treballaven uns 230 dies i a una ase a la província de Barcelona feia uns 170 dies de treball l'any (20). En canvi, a la cartilla de Pallejà-1888 als ases se'ls hi atorgava 222 dies de treball per any (21) i mentre un jornal d'ase es valorava, al Avance de 1891 a 1,5 pessetes, a Pallejà al 1888 era de 3. Al 1859, a Sant Boi, una parella de bous treballava uns 260 dies. A Sant Joan, al 1879, una mula feia uns 220 dies. A Molins de Rei, al 1888, un cavall o mul treballaven al camp uns 206, però no hi eren inclosos els jornals de transport que segur que eren elevats a aquests pobles propers de

Barcelona. Sabem per exemple que a Pallejà, al 1888, un mul o cavall treballava la terra 60 dies (jornals a 8 pessetes) i feia 162 jornals de transport (jornals a 6 pessetes). En resum, al Baix Llobregat, els animals de treball tendien a ser explotats continuadament a causa de les necessitats d'una agricultura intensiva i de l'elevada demanda en jornals de transport, que exigia la comercialització constant dels productes agrícoles al mercat barceloní.

Al 1913 la mula que dominava com animal de treball era de raça catalana, barrega d'andorrana, d'una alçada de set pams el que feia possible llaurar passant per sota els arbres. Els animals grans, de raça francesa, es feien servir pel transport d'adobs (22).

A partir d'inicis del segle XX hom pot observar una nova tendència: el lent desplaçament de la mula pel cavall. Pel 1914 ens ha estat possible reconstruir el nombre de bestiar de treball que existia als diferents pobles estudiats gràcies als fulls estadístics de la província de Barcelona (23). A alguns partit judicials, com ara Granollers i Arenys de Mar, el cavall tenia un protagonisme més important que la mula en els treballs agrícoles. Al Baix Llobregat observem aquest procés de substitució de la mula pel cavall en les feines agrícoles en tres pobles: Cornellà, Sant Feliu de Llobregat i Sant Vicenç dels Horts. Alguns pobles tenien, però, una xifra molt similiar de cavall i mules dedicats a les treballs agrícoles. A les dades per poble, quatre pobles sobresurten quan a nombre d'animals de tir -Molins de Rei, El Prat, Sant Boi i Sant Feliu- fet que ens fa pensar que malgrat l'existència de ferrocarril, i potser degut al elevat cost d'aquest, els vells mitjans de transport de mercaderies continuaven encara vius (Vegeu apèndixs).

Quadre 11.8.

Animals de treball - Baix Llobregat - 1914 (13 pobles estudiats).

	Cavalls		Mules		Totals
	tir	agricult.	tir	agricult.	
Riba esquerra	54	95	88	87	324
Riba dreta	54	48	20	138	260
Delta	66	108	70	306	550
Total 13 p.	174	251	178	531	1134
Total P. Jud.	329	667	366	1042	2404

L'única zona on els cavalls dedicats a l'agricultura superen les mules és la riba esquerra, fet que s'explica perquè era la zona amb més regadiu percentual i d'agricultura més intensificada, però a més era la zona més industrialitzada el que feia possible que els cavalls vells despreciats per la indústria passessin a ser aprofitats per l'agricultura. Les dades dels anys posteriors assenyalen que finalment l'agricultura baixllobregatina adoptà el cavall com a "màquina agrícola". Recordem les dades que hem comentat a la introducció (quadre 11.2), on el 1917 el cavall al Partit Judicial de Sant Feliu de Llobregat havia passat a ser el primer animal de treball i que el quadre posterior del segle XX (11.6) ratifica també aquest procés.

11.4. La producció de carn i llet.

Recents estudis han demostrat com el procés d'urbanització i el creixement demogràfic vinculat a la industrialització del XIX van comportar nous hàbits alimentaris entre les classes populars. Així, a més de cereals i llegums, es començà a introduir a la dieta altres productes com carn i llet (24).

A Catalunya aquests canvis alimentaris s'introduïren més aviat que a altres zones de l'estat espanyol. No sabem si amb una certa ironia l'enginyer que redactà al 1912 els fulls corresponents a la província de Barcelona de la J.C.A deia: "La importància de esta

industria -es referia a les aus de corral- se comprendrà manifestando que el proletariado de Cataluña está avezado a una alimentación más copiosa que en otras regiones de España, y a la par que hace gran consumo de hortalizas y legumbres, emplea, como base de su alimentación ,el cocido en que la abundancia de grabanzos se halla sustituida por una parte de gallina, más o menos cara, según los medios de que dispone" (25).

La demanada de vacú, oví i porcí s'incrementà a finals del segle XIX. L'any 1904 Barcelona consumia 43 quilos/any per habitant, dels quals 17,5 eren de vacú, 12,4 de porc i 13,1 d'oví.

La carn de vacú s'abastia dels vadells establats o a règim mixt, que aprofitaven pastures dèltiques d'algunes grans explotacions ramaderes com la colònia Casanovas, al Prat -desapareguda a causa de la construcció de l'aeroport-, o Can Sabadell, a Viladecans, propietats ambdues d'en Jaume Casanoves o bé la finca de "La Ricarda" , propietat litoral pratenca de la família Bertrand i Serra. En aquestes grans explotacions ramaderes es cuidava bestiar de tota mena per vendre carn i llet al mercat barceloní.

De la colònia Casanovas sabem que, entre 1890 i 1897, els ermots que ocupà es transformaren en terres de cultiu gracies a l'ajut d'una via construïda amb aquest objectiu i de deu vagonetes, en les que s'hi translladaven sorres i adobs per tal de modificar el sòl convenientment i anivellar-lo. Fou en aquesta finca on l'estiu de 1893 s'hi trobà per primera aigua artesina, amb la qual cosa a més de poder abeurar els animals els terrenys de la Colònia Casanovas s'anaren convertint en verds camps, la majoria dedicats a plantes farratgeres -alfals, balt de moro, pastanagues,...- per alimentar la gran quantitat de ramaderia establada que es criava als estables a la finca que Jaume Casanovas s'hi construï. Les principals espècies eren bous per llaurar, vaques de llet, cavalls de tir i de sella, mules, eugues, ases i moltes

aus de corral (26). La riquesa pecuària era important: es calculava que existien, en els millors moments de la vida de la colònia, més de cinc-cents porcs, unes sis-centes gallines, dos-cents ànecs i oques. Un bouer de la Cerdanya tenia cura del bestiar vacú. Al voltant del estable i de la torre del propietari hi havia les cases dels treballadors de la colònia, que a més de tenir cura del bestiar eren responsables de portar a vendre a Barcelona les moltes dotzenes d'ous i la gran quantitat de litres de llet que es produïen diàriament, a més de l'aviram i carn de tota mena. Aquesta colònia agrícola, que es trobava vora mar, instal·là al terme del Prat el primer sistema d'il·luminació amb carburo i el primer telèfon (27).

De "Can Sabadell", finca que era també propietat de Jaume Casanoves, sabem que el seu propietari, fent companyia amb altres, féu noliejar vaixells que des d'Amèrica del Sud hi portaven bestiar. Hi féu construir grans cledes amb l'objectiu de classificar-lo i perquè pogués pasturar lliurement, per conduir-lo després cap a l'escorxador de Barcelona. En J.Casanovas era un home emprenedor, que de jove havia marxat a fer fortuna a Cuba, arribà a ser President de la Junta de Obres del Port de Barcelona, Vice-President de la Diputació i del canal de la Dreta i Diputat del Districte. Així doncs, diners del comerç americà serviren, durant les darreres dècades del XIX per crear dues de les explotacions ramaderes més modernes de la província de Barcelona.

Però també capital acumulat gràcies a la indústria tèxtil fou invertit en terres dèltiques per crear una altra explotació ramadera exemplar dedicada més específicament a la producció lletera a gran escala. La família d'industrials Bertrand i Serra construïren la granja de "La Ricarda", al costat de la finca d'un altre gran propietari barceloní en Ferran Puig (28). "La Ricarda" era una explotació ramadera d'unes 500 hectàrees, amb vaqueries instal·lades amb les últimes exigències de la sanitat i higiene, on es manipulava la llet amb molta

cura (29).

En Josep Zulueta, agrarista lúcid, va visitar en companyia del seu propietari aquesta "Casa de vacas", segons ell la "mejor instalada que acaso exista en el mundo" (30) i ens va deixar escrites unes quantes reflexions. Després de lloar-ne les condicions d'asepsia i higiene i de meravellar-se davant una neteja acurada del recinte "cual si de una cocina particular se tratara", així com d'exemplars de vaques suïsses, holandeses i jerseis que hi havia a la vaqueria, J.Zulueta fa reflexions sobre el cost de la inversió, el sistema de construcció, ventilació, producció d'adobs, metres quadrats per animal i d'altres qüestions per plantejar finalment el problema clau en termes de rendabilitat econòmica "¿Se puede ó no producir en la finca el forraje -es decir ,todo el que consume el ganado- en condiciones económicas?". Si la resposta és afirmativa caldrà prendre model de "La Ricarda", si és negativa "nos encontramos en presencia de una vaqueria mas" i el que caldrà serà intentar comprar pinso barat i cercar una clientela disposada a pagar el luxe d'una llet produïda en condicions immillorables. Però, fins i tot en el cas de l'autoabastiment de farratge Zulueta proposa racionalitzar l'alimentació al màxim donant a les vaques únicament l'aliment necessari, perquè, segons ell, la majoria de les vaques de "La Ricarda" estan massa grosses. Finalment, l'agrarista es fa creus del mal estat dels camins dèltics, que fa que els carros encara que no vagin gaire carregats hagin de ser arrosegats per tres mules grans, i es pregunta "¿No seria mas práctico gastar en reparación de caminos lo que se aventura i se malgasta en animales de tiro? ¿No valdría más consumir en organizaciones de sindicatos y en gestiones cerca de los poderes públicos el tiempo, la paciencia y la energía que se emplean en empujar los vehículos que se atascan?".

Però, a més d'aquesta gran explotació, creada per en Manuel Bretrand i Salses i continuada pel seu fill Eusebi Bertrand i Serra, i

la de l'indià J.Casanovas, al Prat de Llobregat hi havia més explotacions ramaderes dedicades a la producció lletera. Al 1917 es calculava que existien unes 1500 vaques de llet que es munyien per abastir de llet fresca la ciutat, la majoria holandeses i suïsses, que produïen més de 3.500.000 litres. Els farratges i les pastures de la comarca no eren suficients per alimentar aquest nombre tan gran de bestiar i calia importar alfals d'Urgell, de l'Empordà i de l'Aragó(31)

A les dues ribes i, en general, a tot el Baix Llobregat, no hem localitzat grans explotacions ramaderes com les dèltiques. Proliferaren arreu petites vaqueries que es convertiren en un complement de l'economia pagesa. Una família que tenia una vaqueria de tres o quatre vaques comptava amb uns ingressos complementaris que ajudaven a sobreviure al petit pagès. La difusió de les vaqueries familiars fou més intensa als pobles més propers a la ciutat, com l'Hospitalet i Cornellà, però també Sant Boi, Viladecans, Gavà, Sant Feliu o Molins de Rei participaren d'aquesta producció de llet per la ciutat. L'específic d'aquests petits ramaders baillobregatins era que, en la majoria dels casos, al mateix temps eren pagesos tret que els diferenciava dels vaquers de Barcelona (32).

La creació d'una Federació de Societats Patronals Vaqueras, a Sant Feliu de Llobregat l'any 1929, respon a l'existència d'aquestes petites vaqueries familiars que tenien tres o quatre vaques i rarament sobrepassaven les deu. Els estatuts d'aquesta federació, que acullia vaquers de Sant Feliu i rodalies amb la finalitat de crear un comitè paritari inter-local independent del de Barcelona i que reguli les relacions entre patrons i obrers vaquers no-barcelonins, preveia socis de dues categories: els que tenien menys de deu vaques, que pagaven 10 pessetes d'entrada, i els que en tenien més que en pagaven 20. A més tots estaven obligats a pagar 10 pessetes per vaca i any. Durant la segona República sabem que a Sant Feliu un 5% dels pagesos eren també

vaquers, el que ens ratifica el caràcter de petites explotacions familiars que tenien les vaqueries i les diferencia de les explotacions barcelonines, exclusivament ramaderes. Aquest fet feia que en mig dels fruiterans regulars, de tant en tant, hi hagués camps on els fruiters ocupaven les voreres rodejant un camp de de farratge (33).

A la província de Barcelona comparant dades de producció lletera observem que les mitjanes de producció eren bastant baixes malgrat que les vaques de Santander van acabar desapareixent i éssent substituïdes per les vaques suïsses i holandeses, més productores, (34). Al 1891 es considerava que, a les vaqueries properes a Barcelona, una vaca suïssa produïa 15 litres de llet diaris durant vuit mesos o bé 13 litres durant els dotze mesos, mitjana de producció que per l'època era bastant elevada (35). Al 1917 la mitjana de producció havia baixat, al Prat oscil.lava entre 6,48 litres i 9,72 (36). Aquest rendiment, tot i estar molt lluny dels que s'obtenien als grans centres productors europeus, era més elevat que la mitjana de producció de llet per vaca de la província de Barcelona de l'any 1933 que era de 4,5 litres (37), mentre que a Holanda i a Suïssa s'obtenien rendiments de 30 litres diaris per vaca, en les espècies més seleccionades, i era general arreu d'Europa rendiments de més de 10 litres diaris per animal.

Aquestes dades ens fan pensar que, malgrat que l'augment de bestiar vacú productor de llet es pot considerar com un signe de creixement ramader, a la província de Barcelona i en general en tota la ramaderia catalana productora de llet no s'havia existit un esforç constant per millorar el bestiar productor de llet, procés que a Europa ja s'havia realitzat. Cal recordar que a les zones més urbanitzades, i la província de Barcelona n'és una bona mostra, la mitjana de producció lletera es desdibuixa pel fet que al cens de vacú hi han també molt animals destinats exclusivament a la reproducció de carn i, en realitat els rendiments mitjans eren més baixos que els reals. Ens ho confirmen

les dades de producció concretes de dos pobles baixllobregatins que s'aparten d'aquesta tendència general i indiquen que a les zones especialitzades en la producció de llet pel consum fresc, si que s'havia existit l'esforç per millorar els animals productors, esforç que no incidia en les mitjanes provincials tant baixes de 1933.

L'any 1924 a Molins de Rei existien cent vaques, preferenentment holandeses i suïsses, comprades a la zona de cria del Montseny, de les quals 65 havien parit durant l'any (38). Es calculava que produïen llet durant dotze mesos amb una producció anual de 3600 per vaca, el que donava una producció mitjana diària d'entre 10 i 12 litres. No hi havia explotació industrial de la llet, ni se'n gastava massa per la cria, la major part era venuda directament al consumidor el que feia que els preus resultessin remuneradors (0.70 pst. litre). La producció de llet de cabra era també important, a les dues-centes cabres existents, de raça del país i murcianes, se'ls hi calculava un període de producció de set mesos, a dos litres diaris el que significava una producció anual de 42.000 litres. La llet de cabra, que com la de vaca es venia directament al consumidor, a vegades munyint-la davant seu, era més cotitzada i es pagava a 0.8 pessetes el litre. Globalment doncs, al 1924 Molins de Rei produïa a l'any 402000 litres de llet, molta més de la que en aquells moments podia consumir la seva població, per tant una bona part d'aquesta producció anava directament al consum barceloní.

Cinc anys més tard, al 1929, els rendiments de producció lletera de Sant Feliu de Llobregat eren molt més elevats. Un centenar de vaques produïen anyalment 800000 litres i 256 cabres uns 200000 litres més (39). Aquestes dades indiquen que la producció de llet, en l'interval 1924-1929 a aquesta zona productora especialitzada, s'havia duplicat en pocs anys. Una vaca assolia la mitjana de 20 litre dia, com un bon animal seleccionat d'Holanda o Suïssa, i una cabra arribava a produir 3.72 litres per dia, quantitat francament notable.

A la ciutat de Barcelona la carn de vacú era molt apreciada. Aixó feu que també s'incrementés el nombre de vacú per carn en les petites explotacions, per exemple a Sant Feliu al 1929 a més de 100 vaques lleteres, es declaraven 58 caps de vacú, la majoria vedells per carn.

Les ovelles i les cabres tenien una doble utilitat: eren productores de llet, alhora que de carn. Ja hem ressaltat la importància dels petits ramats de caprí en aquests pobles propers a Barcelona. La producció lletera s'anà centrant sobre tot en les cabres murcianes que eren les més productores. Al 1852 a Sant Feliu de Llobregat un ramat de cent cabres produïa 1300 porrons (40). A la província de Barcelona al 1891 es calculava un rendiment per animal de 2 litres diaris, però ja hem vist que a Sant Feliu de Llobregat, al 1929, els rendiments havien augmentat: 3.72 litres per cabra i dia.

El porcí va adquirir importància a les primeres dècades del segle com bestiar d'engreix per produir carn a les zones properes a Barcelona, a totes les cases de pagés n'hi havia. Barcelona consumia més carn de porc que altres ciutats com per exemple Madrid on el porcí era la carn que es consumia en tercer lloc darrera el vacú i l'oví, en canvi, a Barcelona, el porcí ocupava el segon lloc darrera el vacú (41). Els porcs s'alimentaven de carbasses, remolatxa, farina d'ordi, blat de moro i, a l'estiu, faves, encara que en poca quantitat. El porc era l'únic animal del que se'n feia reproducció al Baix Llobregat, havent seleccionat una raça barrejada de mallorquí i francès (42).

L'aviram i en general els animals de corral adquiriren també importància com a productors de carn. S'alimentaven de blat de moro, verdura i deixes de blat. Totes les masies i cases de camp tenien un galliner, però al Baix Llobregat on la població dispersa era poc important, sobretot a les dues ribes, les cases agrupades dels pobles tenien de vuit a deu gallines com a mínim. La única raça pròpia de la

comarca eren les gallines del Prat rósse, grosses i molt ponedores. Les granges d'aviram començaven a existir, però eren escasses. Al 1905 es calculava que el nombre de gallines reproductores era de 1.465.200 per tota la província i que ponien un mitjana de 90 ous. Malgrat tot, aquell any s'hagué d'importar 533.725 quilos de carn d'aus de corral, el que denota que el seu consum anava creixent i que la producció dels pobles propers a la ciutat era insuficient. A Sant Feliu, al 1929, les aus de corral eren més nombroses que al 1937, fet fàcilment explicable per la conjuntura de guerra que vivia el país aquest darrer any (43).

Quadre 11.9.

Aus de corral, Sant Feliu de Llobregat (1929-1937).

	galls	gallines	pollastres	capons	pavos	pavas
1929	300	5000	300	64	12	1
1937	50	350	25	5		

La preponderància de la gallina per sobre de les altres aus de corral està fora de dubte. Sabem també que era habitual la cria de conill, però no en tenim dades quantitatives. A Sant Feliu de Llobregat a una casa de pagés dels anys trenta tenien com a terme mitjà 3 o 4 vedells d'engreix, 6 o 8 porcs d'engreix, 25 o 30 gallines i conills i, en algunes cases, 3 o 4 vaques lleteres (44) i tot això sense comptar els animals existents a les cases de pagesos pobres del casc urbà. Aquesta petita descripció valgui per concloure una visió de les explotacions ramaderes, majoritàriament incloses dins la vida pagesa familiar i, només en comptats casos, realitzades a partir de grans explotacions especialitzades.

11.5. Conclusions.

La ramaderia baixllobregatina visqué intensos canvis i

transformacions des de finals del segle XVIII fins a la dècada dels anys trenta del segle XX. Un tret característic i persistent fou la seva migradesa, ja que a causa de la sobreexplotació del sòl la comarca no disposava de pastures, excepte la zona dèltica. Per tant, el creixement ramader, pel que fa a espècies productores de carn o llet, fou més intens a aquesta zona. El poc desenvolupament de la ramaderia féu que l'agricultura baixllobregatina, per adobar els seus sòls, es tornés depenent dels fems i les letrines de ciutat. Els processos de canvi observats en l'agricultura baixllobregatina, durant el període analitzat, sintetitzats cronològicament i situats territorialment són els següents:.

- Quant a bestiar de treball constatem dues tendències:

1) De finals del segle XVIII a mitjan segle XIX la mula va desplaçar paulatinament el bou, sobretot a la riba esquerra. El bou va perviure a la zona dèltica, però perdé importància.

2) Durant les primeres dècades del segle XX el cavall va substituir progressivament a la mula, més aviat i més intensament a les dues ribes, però el procés fou general i paral·lel a la tendència que s'imposà a les comarques barcelonines d'agricultura intensiva com el Maresme i el Vallès.

- Quant a bestiar de renda, productors de carn i llet, a partir de mitjan segle XIX l'evolució es pot sintetitzar com segueix:

1) Existí un procés de creixement de productors de carn de porcí, de vedells, d'aus de corral o conills; procés encara poc conegut quantitativament i que, pel que sembla, no afectà l'oví. Aquest creixement fou notablement dispers i inserit, en bona part, dins la petita explotació familiar, el que ajudà, sens dubte, a superar la crisi finisecular a la petita propietat veïna. Només va existir concentració en el bestiar productor de carn a les grans explotacions ramaderes dèltiques.

2) L'especialització en bestiar productor de llet fresca que es comercialitzava directament a Barcelona adoptà tres formes :

- petites explotacions ramaderes familiars que tenien petits ramats de cabres murcianes de 8 a 10 caps.

- petites explotacions ramaderes familiars que explotaven tres o quatre vaques lleteres, holandeses o suïsses, que rarament arribaven a 10.

- grans explotacions ramaderes, que combinaven l'engreix i la producció de llet, que exigien una forta inversió inicial i que produïen a gran escala pel consum barceloní, ubicades exclusivament a la zona dèltica.

En general, podem defensar la hipòtesi que, excepte algunes grans explotacions ramaderes del delta, el creixement de la ramaderia fou poc concentrat, petit i protagonitzat, en bona part, per petites explotacions familiars.

NOTES

- 1- Vegeu apartat 3.1.2 , punt e) dedicat a la ramaderia.
- 2- Aquest quadre i el següent han estat elaborats a partir de les dades de diversos Avances de la Junta Consultiva Agronòmica de 1891, Provincia de Barcelona, Generalidades, p.293-379; de 1905, Octava Región, Cataluña, Provincia de Barcelona ,p.205-240; 1917, Estudio de la ganaderia en España, Novena Región, Cataluña y Baleares, Provincia de Barcelona, p.177-215, i, 1933, Anexo al Anuario Estadístico de la J.C.A., tot editats pel Ministerio del Fomento o d'Agricultura.
- 3- J.C.A., 1891, p.293.
- 4- Els treballs del Grupo de Estudios de Historia Rural, integrat per Domingo Gallego Martínez, Arturo Iglesias de la Iglesia , José Ignacio Jimenez Blanco, Enrique A.Roca Cobo, Jesús Sanz Fernández y Santiago Zapata Blanco, ens han servit com a model per reflexionar sobre l'evolució de la ramaderia, especialment els dos articles que es publicaren l'any 1979 a "Agricultura y Sociedad", i que l'any 1985, com un sol treball i dins la Historia agraria de la España contemporánea, 2 Expansión y crisis, Ramon Garrabou y Jesus Sanz, eds. Ed.Crítica, Barcelona, 1985, es publicà "Contribución al análisis histórico de la ganaderia española. 1865-1929", p.229-278. La teoria de la "U" la citem d'aquest darrer treball, p.238-239.
- 5- GEHU,op.cit., 1985, p.253.
- 6-AHC-SFLL, Ramaderia, Productos agricolas y sustancias alimenticias , 1893.
- 7- Les dades de 1891 i de 1917 són poc fiables. Al document 1917 se'ns informa que al Prat existien 1500 vaques (p.185) i el total de vaques del partit Judicial que dona és de 200, però, en canvi, a Barcelona en surten 4360 (Annex H). Estaven incloses les 1500 vaques en aquesta xifra? O potser manca un zero al 200 del Partit Judicial? Davant del dubte em optat per sumar 1500 a les 200 i per aixó hem assenyalat la dada amb un asterisc.
- 8- AMHMB- Cadastre 1732. Ens n'ha facilitat la consulta un resum del mateix elaborat per Antonio Luque i que amablement ens ha deixat.
- 9- Elaboració pròpia a partir de les poques respostes municipals quantificades a l'enquesta de Zamora. El nombre de mules de Sant Vicenç, senyalat amb *, l'hem calculat nosaltres guardant la proporció de Pallejà.
- 10- Les dades per elaborar aquest quadre han estat extretes dels amillaraments corresponents (veure quadre 2.1.) i les llegendes són les que vam determinar a l'apartat 2.2.3. El quadre dels anys 1861-1864 l'hem inclòs com apèndix per la proximitat amb aquest, però és més complert ja que està elaborat amb informació dels tretze pobles.
- 11- Elaboració pròpia a partir de les dades dels amillaraments corresponents; ACA, per Cornellà-1872, i AMP i AMSJ.
- 12- Habitualment les Cartilles d'avaluació no calculen les despeses i els productes de ramaderia, i així del conjunt de les catorze cartilles únicament és tracte a cinc: Sant Feliu-1852 (ovelles i cabres), Sant Boi-1859 (mules, egues, ases, bous), Sant Joan 1879 (mules), Molins de

Rei-1888 (mula/cavall) , i Pallejà -1888 (mula/cavall i ase).

13- AHC-SFLL, Estadística, Resúmen general del número de cabezas de ganado ...24 de setiembre de 1865.

14- AHC-SFLL, Estadística, 1879, La resta de dades de la ramaderia santfeliuena de 1879 són: 4 cavalls, 43 mules, 3 ases. La preponderància de la mula és també clara.

15- Quadre elaborat amb resums d'estadística de ramaderia dels respectius arxius Municipals. Els dos pobles marcats amb asteric són Sant Feliu 1937, del qual sabem a més que existien 50 galls, 350 gallines, 25 pollastres i 5 capons, i Sant Boi 1950 on existien, a més, 8.200 aus, 9.500 conills i 30 ruscós.

16- Elaboració pròpia a partir del processament de les dades extretes d'amillaraments d'entre 1861 i 1864, alguns localitzats al ADA i d'altres als arxius municipals respectius (Vegeu apartat 2.1.3).

17- J.C.A.. Avance...1891, p.332.

18- L1.FERRER ALOS ,Pagesos, rabassaires i industrials a la Catalunya Central (segle XVIII-XIX), Publicacions Abadia de Montserrat, 1987, p.186.

19- J.C.A., Avance ..., 1891, p. 310.

20- J.C.A., Avance ..., 1891,p.312 i 315

21- AHM-PJ, Cartilla Avaluació, 1888. Les dades municipals de pobles baixllobregatins estan totes extretes de les cartilles d'avaluació municipals corresponents, citades a la nota 12.

22- ASASB- Resposta núm 16 ,....1913, Institut Agricole Internationale

23- AHC-SFLL -Província de Barcelona, Resumen por Partidos Judiciales-1914.

24- L'increment de consum de carn i llet i la incidència de la crisi finisecular en el sector ramader fou objecte de reflexió en algunes de les comunicacions presentades al Seminari Inmternacional d'Història , que es va celebrar a Girona l'abril de 1986 sobre La crisi agrària de finals del segle XIX a Europa, en concret les presentades per L.DE LA FUNETE i X. CARMONA, Crisis agraria y vias de evolución ganadera en Galicia y Cantabria, G.DÉSERT, La prosperité dans la crise? L'élevage français pendent le dernier tiers du XIXè siècle, i , finalment, la presentada pel GEHU, Crisis y cambio en el sector agrario: Andalucia y Extremadura 1875-1935.

25- L'autor és l'enginyer Ignaci Calrió y Soulan, J.C.A.,Avance 1912-14 p.437.

26- El Prat , nà 41 , p.3, "La Colonia Casanovas".

27- El Prat , nà42 , p.3 , "La Colonia Casanovas".

28- La Colònia Casanovas era la finca més occidental i estava al costat de terres propietat d'en Ferran Puig; aquestes eren veïnes de la propietat de la familia Bertrand i Serra. Totes tres estaven vora mar l'una al costat de l'altre ocupant la major part de les marines

pratenques.

29- J.C.A., 1917, "Estudio de la Ganaderia en España", p.183.

30- Article que es publicà a la revista Mercurio i que en motiu de la mort de Manuel Bertrand es tornà a publicar a El cultivador moderno, núm.33, Barcelona, gener, 1912, p.7-11, J. Zulueta "La Ricarda".

31- J.C.A., 1917, Estudio...., p.185.

32- Com apèndix al capítol hem adjuntat un quadre que, malgrat que és posterior a la guerra civil, ens ajudarà a fer-nos una idea d'aquesta especialització lletera del Baix Llobregat.

33- Per la fundació de la Federació de Societats Patronals Vaqueras AHCSFLL- "Estatutos de la Federación de Sociedades Patronales Vaqueras", 1929, Sant Feliu de Llobregat. La informació del 5% de vaquers és de J.LLOVET MONT-ROS i J.M.RIU VULART, El conreu de la terra com ocupació secundària dels no agricultors, Arxius, Barcelona, 1936, p.62 "En alguns casos d'empreses orientades cap a la producció de llet (un 5% com a màxim) els fruiters són a les vores del camp, i llavors a dintre ho conreen tot de farratges per al bestiar".

34- El "Avance.." de la J.C.A. de 1891 cita les vaques de Santander com a productores a la província de Barcelona, però no es mencionen als informes posteriors de 1905, 1917 i 1933 de la J.C.A. del Ministeri d'Agricultura.

35- J.C.A., 1891, p.320 i 321.

36- Aquest rendiment l'hem calculat de les dades que J.C.A. 1917, p. 185, el més baix és el resultat de considerar la producció lletera continuada durant tot l'any, el més alt de considera-la únicament vuit mesos. Pensem però que en ambdós casos els rendiments reals eren més alts perquè hem dividit pel total de vaques -1500- i de ben segur que algunes no produïen.

37- J.C.A., 1933, p.59.

38- AHM-MR, Lligall Ramaderia, Servicio Agronómico Nacional, Partido Judicial de Sant Feliu de Llobregat, Término municipal de Molins de Rei, 1924, estados 1, 2, 4 i 5.

39- AHC-SFLL, Lligall Ramaderia, Servicio Agronómico Nacional, Estadística Agrícola, Barcelona, Hoja-Resumen del número de animales que en el término municipal de Sant Feliu de Llobregat...., 15 de juny 1929.

40- AHC-SFLL, Cartilla Evaluatoria-1852. Si tenim present que un porró equival quasi a un litre (0.94litres) la producció seria de 1222 litres que dona un rendiment per cabra molt baix que pensem que no corresponia a la realitat.

41- GEHR a "Contribución al análisis histórico de la ganaderia española, 1865-1929", dins Historia agraria de la España contemporánea 2 vol, p.253.

42- ASASB-Resposta núm 17,1913, Institut Agricole Internationale

43- AHC-SFLL, Estadística Agrícola del "Servicio Agronómico Nacional"

Les dades d'ambdós anys són extretes de les "Hoja-Resumen" del terme municipal de Sant Feliu de Llobregat.

44- J.LLOVET MONT-ROS i J.M.RIU VULART, El conreu, Arxius, 1936, p.67. En aquest article es diu que en tot el terme de Sant Feliu existeixen de 80 a 90 vaques lleteres i les dades estadístiques de 1937 en donen 117 inclosos els bous de treball, pensem per tant que les dades de l'article estaven bastant ajustades a la realitat.

12. L'ESTRUCTURA DE LA PROPIETAT (1923-1931).

12.L'ESTRUCTURA DE LA PROPIETAT EL SEGLE XX.

La integració de l'agricultura baixllobregatina al mercat europeu estigué acompanyada per tot un seguit de transformacions que afectaren l'estructura agrària de la comarca: canvis en l'estructura de la propietat i de l'explotació de la terra, sorgiment d'una nova organització productiva fonamentada en l'especialització i comercialització, noves vies de comunicació, naixement de sindicats agrícoles, etc. Intentarem endinsar-nos en l'anàlisi d'aquesta problemàtica tan complexa analitzant en aquest capítol els canvis que entre 1861-1863 i 1923-1930 es donaren en l'estructura de la propietat, en la distribució de la riquesa rústica, en la concentració de la riquesa, en la propietat forastera i en la gran propietat.

12.1.L'estructura de la propietat.

Els documents fiscals del segle XX, que hem emprat per confeir els quadres sobre l'estructura de la propietat, ofereixen un nivell més baix d'informació que els del segle XIX i menys fiabilitat. Ambdós aspectes han estat abastament comentats en el capítol sisè en parlar de la fiabilitat dels documents fiscals. Aquesta limitació que ens imposa la documentació ha condicionat els resultats de manera que podem conèixer amb més profunditat l'estructura agrària de mitjan segle XIX que la de les primeres dècades del segle XX. Així, per exemple, pel que fa referència a l'estudi de l'estructura de la propietat únicament la podem recomposar solament per set pobles, en el benestés que no s'identifica amb l'estructura de la propietat estricta que hem reconstruït en alguns pobles per mitjans del segle XIX (on havíem sumat les parceries no al contribuent, sovint únicament el parcer, sinó al propietari). Al segle XX no tenim informació sobre les relacions

d'exploració, a partir dels amillaraments, i hem identificat contribuent amb propietari per tal de simplificar el tractament. Som conscients que sovint existeix una identitat propietat-exploració i que en el grup de la petita propietat aquesta identificació augmenta. En les grans propietats la identitat fiscal no correspon a la identitat de l'exploració a causa de l'existència de nombrosos arrendaments, per tant és més prudent parlar de propietat.

Així, quan parlem de riba esquerra només fem referència de Sant Joan-1924, Sant Feliu-1923 i el Papiol-1929, de la riba dreta únicament de Pallejà-1929 i del delta del Prat-1925, Viladecans-1931 i Castelldefels-1928. Certament aquests documents del segle XX són més incomplets que els del segle XIX, però aquest fet respon a més de la degradació del sistema fiscal a procés de reducció i paulatina desaparició de la parceria i de les petites emfiteusis, aquestes convertides en formes d'exploració de la terra residuals o absorvides per la petita propietat.

El canvi de legislació de 1893 també va influir, ja que va fer que la riquesa de ramaderia i d'urbana quedessin fora de la documentació fiscal buidada i, per tant, el coneixement de la societat baixllobregatina d'inicis d'aquest segle és més superficial que el mitjan segle XIX.

12.1.1. Anàlisis global.

En l'estructura de la propietat, corresponent als anys 1923-1931, s'observen canvis poc radicals en relació a la dels anys 1861-1864. Hom constata una lleugera tendència al creixement dels dos grups extrems, creixement que s'ha de matisar territorialment i que és aparentment contradictori.

Quadre 12.1.

Estructura de la propietat, Baix Llobregat (7 pobles), 1923-1931.

	% Ext. hec.	% prop.	% liq. imp. rust.
0-2,99	18,39	79,72	25,18
3-9,99	16,36	13,18	21,53
>10	65,25	7,1	53,29

100

100

100

Els grup de propietats de 0>2,99 controla menys terra que a mitjan segle XIX, però ha crescut en relació al percentatge d'explotacions (79,72 enfront de 76,25 % del segle XIX) i també en relació al líquid imposable de rústica (21,11 per mitjan XIX i 25,18 per les primeres dècades del XX). Hom observa per tant un creixement de les petites propietats, que tendeixen a ser cada cop més petites i, al mateix temps, més productives, gràcies a l'expansió del regadiu i a la intensificació del treball, majoritàriament de caràcter familiar. Aquests elements expliquen l'increment de participació de la petita propietat en el líquid imposable de rústica, malgrat que aquest pot ser causat per la degradació de la situació fiscal que habitualment afavoreix als altres grups de propietaris.

Els percentatges de la mitjana propietat quan a terra controlada i a nombre d'explotacions baixen en relació a mitjan segle XIX. En canvi, no baixa el percentatge corresponen al líquid imposable de rústica, fet del que podem deduir que les mitjanes propietats que superaren la crisi finisecular havien intensificat en part l'explotació de la terra i, que, al menys un bon conjunt, estaven localitzades en terres de regadiu. També pot indicar, però, l'existència d'una certa erosió d'aquest grup a favor dels altres dos.

Les propietats superiors a 10 hectàrees augmentaren el

percentatge de terra controlada al mateix temps que disminuïen el percentatge de participació quan a nombre relatiu de propietats i quan a líquid imposable de rústica. Per tant, hom pot afirmar que la gran propietat mostrarà una certa rigidesa en adaptar-se al nou model productiu que s'imposà arran la crisi, en la mesura que les grans propietats, proporcionalment, seran les que menys intensificaran la producció. Una gran explotació no podia ser aprofitada intensivament sense treball assalariat i/o una bona mecanització, i ambdós elements exigien una important inversió que els grans propietaris no sempre estigueren disposats a efectuar. L'especialització frutícola de les dues ribes el frenava, en part, la mecanització i mantenia les despeses en jornals elevades. Aquesta situació explica l'intent de mecanització en el conreu de cereals que portagonitzaren alguns grans propietaris (en R.Sabadell a l'Hospitalet i en L.Balaguer a Gavà), intent que no podia tenir rèplica en el cultiu de la fruita, conreu que ajudà a l'agricultura baixllobretina a sotir de la crisi. A les grans propietat dèltiques de camps oberts l'existència de terres poc productives que es dedicaven a pastures, ajuda a entendre la no correspondència entre l'increment de la terra controlada per les propietats superiors a 10 hectàrees i la davallada quan a líquid imposable de rústica. Tanmateix encara ho fa més entenedor el fet que al delta s'apliquessin fortes exempcions tributàries gràcies a la creació de colònies agrícoles en terrenys de grans propietaris barcelonins.

Al Baix Llobregat la importància de la intensificació dels conreus, gràcies a l'explotació treball familiar i a l'aparició del treballador mixt agricultura-indústria, sobretot a la riba esquerra àrea que visqué des de mitjan segle XIX un procés d'industrialització ajuden a entendre que la petita propietat pagesa no únicament subsistís en la conjuntura de crisi sinó que, fins i tot, en sortís reforçada.

El quadre que adjuntem a continuació ens ajudarà a matisar

algunes d'aquestes observacions.

Quadre 12.2.

Estructura de la propietat, Baix Llobregat (7 pobles), 1923-1931.

Grups	Ext. Hect.	%tot.	%A.	Prop.	%tot.	% A.
0-0,99 H.	541.42	6.76	6.76	1041	52.76	52.76
1-1,99 H.	525.41	6.56	13.32	367	18.6	71.36
2-2,99 H.	406.16	5.07	18.39	165	8.36	79.72

3-4,99 H.	589.98	7.37	25.76	153	7.76	87.48
5-9,99 H.	720.09	8.99	34.75	107	5.42	92.9

10-19,99 H.	823.84	10.3	45.05	58	2.94	95.84
20-49,99 H.	1612.43	20.14	65.19	50	2.53	98.37
> 50 H.	2785.6	34.81	100	32	1.63	100

TOTALS	8004.93	100	100	1973	100	100

Fixem-nos com dins el grup de la petita propietat (0>2,99 h.) les "molt petites propietats" o primer grup de 0>0,99 hectàrees són les que tenen més importància, ja que totes soles representen més del 50% de total de les explotacions. En canvi, a mitjan segle XIX el percentatge que li corresponia era de 40,91 %. Per tant, al Baix Llobregat, entre els anys 1861-64 i 1923-1931 el creixement de les "molt petites propietats" va ser un element característic de la seva estructura agrària, que s'ha de tenir present en analitzar com l'agricultura baixllobregatina va sortir de la crisi finisecular. I bé podem defensar la hipòtesi que la sortida de la crisi va comportar la consolidació de la petita propietat pagesa.

Quadre 12.3.

Riquesa rústica imposable, Baix Llobregat, 1923-1931, (7 pobles).

Grups	L. Imp. Rust.	%tot.	%A.	L. Imp. tot.	%tot.	%A.
0-0,99 H.	57624	11.86	11.86	57624	11.86	11.86
1-1,99 H.	36782	7.57	19.43	36782	7.57	19.43
2-2,99 H.	27951	5.75	25.18	27951	5.75	25.18

3-4,99 H.	40851	8.41	33.59	40851	8.41	33.59
5-9,99 H.	63716	13.12	46.71	63716	13.12	46.71

10-19,99 H.	70600	14.54	61.25	70600	14.54	61.25
20-49,99 H.	110459	22.74	83.99	110459	22.74	83.99
> 50 H.	77772	16.01	100	77772	16.01	100

TOTALS	485755	100	100	485755	100	100

Les dades sobre riquesa rústica imposable ens ratifiquen la hipòtesi que acabem de formular sobre la "molt petita propietat".

Els quadres per àrees de la riba esquerra i del delta, ja que de la riba dreta tenim solament informació sobre Pallejà, inclosos als apèndixs matisen territorialment aquest creixement de la petita propietat que s'efectuà en el transcurs del canvi de segle.

Quan a nombre de propietats el creixement de la "molt petita propietat" va ser més important a la zona dèltica que a la riba esquerra, però les característiques de l'agricultura intensiva de la riba esquerra determinaren que el pes socio-econòmic de la petita propietat fos més gran a aquesta àrea. Al segle XX, les propietats d'entre zero a 0,99 hectàrees, que a la riba esquerra representaven el 48,34% del total i eren responsables del 13,84 % de la riquesa, al delta eren el 55,05 % del total i només els corresponia el 9,81 % de la riquesa rústica declarada. Aquestes xifres indiquen clarament la major feblesa econòmica de la "molt petita propietat" dèltica.

12.1.2. Comparació per àrees : riba esquerra, riba dreta i delta.

En aquesta comparació analitzarem els quadres resum per grups de propietats, de manera que l'observació més detallada d'aquest procés a nivell municipal es pot realitzar amb els quadres dels apèndixs.

a) la petita propietat.

En relació al tall cronològic de 1860-1864 les dades parcials de 1923-1931 (quadre 12.4) indiquen que la petita propietat va viure un increment percentual del nombre de propietats i de participació en la riquesa rústica, al mateix temps que disminuïa el percentatge de terra controlada.

Quadre 12.4.

Petita propietat (022,99 H.) Baix Llobregat (1923-1931).

	% Ext. hect.	% N ^o prop.	% Líq. imp. rúst.
Riba esquerra	24,47.	80,85	28,64
Riba dreta	11	78	25
Delta	16,54	79,11	21,94

Les xifres de la riba dreta són les menys significatives perquè afecten solament Pallejà i, per tant, les reflexions que se'n deriven no són generalitzables.

A la riba esquerra augmenten els percentatges quan a nombre de propietats i líquid imposable de rústica, el percentatge d'aquest darrer que puja més vuit punts. En canvi quan a hectàrees controlades per la petita propietat el percentatge decreix notablement: passa del 30,59% al 24,47 %. Així doncs, a la riba esquerra de mitjan segle XIX als anys 1921- 1931 la tendència a l'esmicolament i fragmentació de la

petita propietat de regadiu sembla evident. Aquesta disminució de la superfície, va acompanyada d'un augment percentual del nombre de petites explotacions i d'un augment relatiu en la participació de la càrrega tributària. Quina és la causa d'aquesta situació? A la riba esquerra es dona un increment de productivitat en la petita explotació, gràcies a la sobreexplotació del treball familiar, en una zona on predomina l'agricultura intensiva de regadiu (1) i, possiblement, s'accentua el greuge tributari que afectava sobretot a la petita propietat, a causa de l'erosió i degradació del sistema fiscal durant la Restauració. Aquesta doble reflexió fa comprensible que per menys terra -el 24,47% enfront del 30,59 de mitjan segle XIX- li correspongui més riquesa rústica. La petita propietat de la riba esquerra passarà del 20,55 %, percentatge de riquesa rústica que li correspon als anys 1861-1864, al 28,64 % durant els anys 1923-1931.

Al delta, entre 1861-63 i 1923-31 el grup de la petita propietat incrementa el percentatge de terra controlada, el del nombre de propietats i el de la riquesa rústica. Aquest augment paral·lel del tres percentatges evidència un procés de reforçament de la petita propietat pagesa. Ara bé els valors dèltics indiquen que la petita propietat d'aquesta zona era molt més pobre que la de la riba esquerra. A un percentatge de nombre de propietats equivalent el percentatge de sòl controlat per la petita propietat era molt més elevat a la riba esquerra, on bona part del sòl era de regadiu, (24,47%) que al delta (16,54%) i la riquesa rústica que li corresponia era més elevada a la riba esquerra que al delta.

La petita propietat baixllobregatina surt reforçada de la crisi agrària finisecular però seguint processos específics a cada àrea, així mentre a la riba esquerra perd control sobre la terra i incrementa el seu nombre, tendint per tant a disminuir superficialment, aquesta disminució queda compensada per la capacitat d'adaptació a

l'intensificació agrícola que té aquesta petita propietat, explotada habitualment amb règim familiar i a una zona on la presència de llocs de treballs industrials en facilita la pervivència gràcies a la figura del treballador mixt. Per tant, malgrat la tendència a la fragmentació hi ha un augment de riquesa que ens fa recolzar la hipòtesi de l'existència d'un procés de reforçament de la petita propietat, sobretot de la "molt petita propietat". Aquest procés la delta és més clar, en la mesura que els tres percentatges creixen paral·lelament, però, en canvi, comparant la petita propietat de la riba esquerra amb la dèltica observem com aquesta és més pobre i, per tant, des d'un punt de vista socio-econòmic menys important. Al delta la terra no oferia tantes perspectives d'increment de la capacitat productiva com a la riba esquerra (2). A més l'absència d'industrialització possiblement va ajudar a l'empobriment dels petits pagesos durant els anys de crisi, on encara persistien grans extensions cerealícoles. La petita propietat dèltica era molt més petita i fraccionada que la de la riba esquerra i, a més, no podia accedir fàcilment a convertir-se amb regadiu, consolidant-se en alguns pobles, com Viladecans i Castelldefels, el s'ha denominat estructura liliputensa de l'explotació de la terra .

b) la mitjana propietat.

A la riba dreta la mitjana propietat perd protagonisme en tots els aspectes (extensió, nombre de propietats i participació en la riquesa agrícola), però aquesta situació respon exclusivament a la realitat de Pallejà, poble que entre 1862 i 1929 visqué un intens creixement de la gran propietat a expenses de la petita i mitjana, que no podem fer extensiu als altres pobles de la riba dreta. Possiblement a Sant Vicenç i Sant Boi, regats al segle XX pel Canal de la Dreta, la mitjana propietat va evolucionar de manera bastant semblant a com ho féu als pobles de la riba esquerra .

Quadre 12.5.

Mitjana propietat (3-9,99 H.) Baix Llobregat (1923-1931).

	% Ext. hect.	% N ^o explot.	% Líq. imp. rúst.
Riba esquerra	21,42	13,38	23,78
Riba dreta	11	13	17
Delta	14,86	13,1	20,37

A la riba esquerra la mitjana propietat entre 1861-1863 i 1923-1931 va disminuir quan a percentatge de terra controlada i el quan a nombre d'explotacions i també al líquid imposable de rústica. Per tant hom pot aventurar la hipòtesi que la mitjana propietat va perdre força com a grup a favor de la gran propietat, que és la que a la riba esquerra incrementa el percentatge de terra controlada. Així doncs, s'observa, com a conseqüència de la superació de la crisi finisecular una tendència a la polarització social, que es concreta amb l'erosió de la mitjana propietat a favor del grup de la gran propietat i en la consolidació d'una molt petita propietat pagesa, explotada intensivament, que perd control sobre la terra però que augmenta en nombre i en capacitat productiva.

Al delta, en canvi, observem un fenomen diferent. Als anys 1923-1931, la mitjana propietat havia augmentat la participació relativa en el control de la terra i en el líquid imposable de rústica, i, en canvi, havia disminuït una mica el tant per cent del nombre d'explotacions (del 14,61 % al 13,1%) en relació a mitjan segle XIX. Això significa que la mitjana propietat havia crescut potencialment en relació a l'extensió mitjana i en capacitat productiva. D'un control del 11,1% de la terra, a mitjan segle XIX, havia passat a un 14,86 % i d'una participació al líquid imposable de rústica del 12,73 % havia augmentat a un 20,37%. En resum, hom diria que el fenomen en el tombant de segle hem observat per la petita propietat de la riba esquerra:

augment de la capacitat productiva, intensificació del treball humà i greuge tributària en relació als altres grups de propietats, al delta es va donar a la mitjana propietat.

c) la gran propietat.

No farem una anàlisi de les xifres absolutes, tal com ho hem fet per la gran propietat de mitjan segle XIX, si, però, que quan ho creiem convenient en citarem alguna. Deixarem de banda les dades de la riba dreta per la seva poca significació, ja que com hem advertit són únicament de Pallejà. L'observació detallada dels quadres globals (vegeu annexos) ens serà útil per fonamentar alguns dels nostres raonaments.

Quadre 12.6.

Gran propietat (> 10 H.) Baix Llobregat, (1923-1931).

	% Ext. hect.	% Nº prop.	% Líq. imp. rúst.
Riba esquerra	54,11	5,77	47,58
Riba dreta	78	9	58
Delta	68,6	7,79	57,9

Entre 1860-1864 i 1923-1931, globalment a la riba esquerra i al delta el percentatge de riquesa rústica que controlava la gran propietat va disminuir en relació a mitjan segle XIX. Una part d'aquesta disminució és atribuïble a les exempcions tributàries de les colònies agrícoles que a finals del segle XIX s'ubicaren a les grans propietats dèltiques. La comparació amb les altres variables ens ajudarà a aproximar-nos al procés real que va viure la gran propietat baixllobregatina. Mentre a la riba esquerra el percentatge de terra controlada per la gran propietat va augmentar en quasi 14 punts i va disminuir una mica el de propietaris, al delta el comportament de la gran propietat va ser bastant diferent: el percentatge corresponent a

la terra va disminuir bastant al mateix temps que també disminuïa el de propietaris.

En resum, a la riba esquerra tot i que des del punt de vista de la riquesa produïda la gran propietat perd importància, quan a terra controlada augmenta el control i la polarització social, ja que el bé terra al segle XX està, en aquest grup de la gran propietat en menys mans. Hom diria que les úniques gran propietats que pervisqueren a la crisi, acumulant més terres, eren les que tenien les terres més dolentes o que les dedicaven a cultius menys extensius.

Al delta, que partia de valors molt elevats per mitjan segle XIX, la gran propietat tendeix a perdre importància. A les dues àrees la gran propietat perd domini sobre la riquesa rústica, però només al delta va acompanyat d'una pèrdua de control de la terra.

Pel conjunt dels set pobles estudiats, els grups que componen la gran propietat, quan van créixer, ho van fer gràcies al augment dels grups superiors, per contra el primer (10-19,99 h.) va disminuir.

Quadre 12.7.

Gran propietat (≥ 10 H.) Baix Llobregat, (1923-1931).

	% Ext. hect.	% N ^o prop.	% Líq. imp. rúst.
10-19,99 H.	10.68	2.59	15.64
20-49,99 H.	20.76	2.16	18.85
> 50 H.	22.67	1.02	13.09

La gran propietat va créixer gràcies a les propietats superiors a 20 hectàrees. A mitjan segle XIX existien, pel conjunt dels set municipis pels quals tenim informació del segle XX i pel grup de 10 a 19,99 h. de 79 propietats quedaren reduïdes a 58; pel grup 20-49,99 h el canvi fou positiu es passà de 38 a 50 explotacions i al darrer grup >50 h també s'observà un creixement, ja que de 25 es passà a 32.

Quadre 12.8.

Gran propietat, Baix Llobregat, XIX (A) = XX (B), xifres absolutes.

	SJ		SF		P		PJ		EP		V		CF	
	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B	A	B
10-19,99	11	10	5	7	11	1	5	3	21	13	14	16	12	8
20-49,99	2	2	3	7	3	6	2	3	17	17	4	8	7	7
>50	0	0	0	5	0	2	1	3	13	11	7	5	4	6

	13	12	8	19	14	9	8	9	51	41	25	29	23	21

En xifres absolutes i globals el grup no creix: de 142 propietats, al XIX, passa a 140 al segle XX. Només tres pobles augmenten el nombre de grans propietats (Sant Feliu, Pallejà i Viladecans) i si d'aquests n'excloguéssim Sant Feliu (3) el nombre total de grans propietats seria inferior al segle XX (134 en front de 121). Dos pobles disminueixen lleument el nombre de grans propietats (Sant Joan i Castelldefels) i dos més protagonitzen una disminució important: el Papiol que de 14 passa a 9 i el Prat que de 51 passa a 41. Per tant la gran propietat tendeix a disminuir globalment, malgrat que a la riba esquerra augmenti el control sobre la terra.

De fet, el grup de 10 a 19,99 h. disminueix a quasi tots els municipis, excepte a Sant Feliu i a Viladecans, perdent en total 21 propietats. El grup de 20 a 49,99 en guanya 12 i no en perd a cap municipi, assolint els augments més significatius al Papiol i a Viladecans. Les propietats més grans de 50 h. augmenten en 7, però si no comptéssim Sant Feliu reduïriem la diferència a dos. A més, d'aquest grup el Prat i Viladecans perden propietats.

Els canvis més significatius, deixant de banda el de Sant Feliu que s'explica per la incorporació de bona part del antic municipi de Santa Creu d'Olorda, i que mereixen comentari a part, són els de el

Papiol, el Prat i Viladecans. La disminució del Papiol, que és dràstica en el grup de 10 a 19,99 h., que passà de 11 a 1 explotacions i facilità el creixement dels dos grups superiors: de 3 a 6 (20-49,99h) i de 0 a 2 (>50h.), fet que modifica molt el percentatge de sòl controlat per aquest grup, que passa del 32 % (1863) al 46 % (1929). En resum, la disminució del nombre global de grans propietats, va acompanyada del creixement de la terra controlada per aquestes: la tendència a la concentració de la terra en poques mans és clara a el Papiol en el procés de resposta a la llarga crisi finisecular.

El Prat és el municipi que perd més grans propietats, però era el que en tenia més: de 51 passa a 41. El grup del mig (20-49,99) manté les 17 que ja tenia, i els altres dos en perden 8 (10-19,99) i 2 (>50h). A aquest poble la gran propietat disminueix en 10 punts el percentatge de terra controlada, però el descens de la riquesa rústica és molt més fort: d'un 95% passa a un 73%. A què respon aquesta disfuncionalitat?. Possiblement les terres més productives han passat a engrossir els dos grups inferiors que han crescut molt quan a nombre de propietats i en riquesa i terra cultivada. Però aquesta diferència tan elevada es causada en bona part pel tracte fiscal de favor que en aquesta zona reb la gran propietat, adoptant la fórmula de colònies agrícoles, i també perquè la gran propietat està integrada sovint per una bona part de terres ermes o improductives, que s'aprofiten per pastura. Malgrat el fort creixement de la petita i mitjana propietat el Prat continua essent el poble que ofereix, tan al segle XIX com al XX, una estructura de la propietat més dependent de la gran propietat barcelonina i l'índex de concentració de la terra més elevat.

El cas de Viladecans és semblant, fins a cert punt, al del Prat quan a comportament de la gran propietat. El tret diferencial està en l'exagerada atomització de la petita propietat. Durant la crisi finisecular i les primeres dècades del canvi de segle la profusió de la

"molt petita propietat" va ser un procés que es dona a tota la zona dèltica, però que Viladecans viqué amb molta intensitat. Viladecans de tenir, al 1862, 199 explotacions de 0-0,99 h. passà a tenir-ne 350 al 1931. Gavà i Castelldefels va viure un procés similiar (4). Això fa que en aplicar índexs com el de Gini a pobles com Viladecans ens dongui un baix nivell de concentració de la terra que, si bé matemàticament és molt correcta, socialment parlant encobreix una estructura de la propietat molt contrastada: liliputenca per baix, amb unes explotacions mitjanes molt petites, però amb 29 propietats superiors a 50 h. -amb una propietat mitjana de 75,85 h-.

En iniciar-se el segle XX aquesta era la fesomia que oferia l'estructura de la propietat agrària al delta: fraccionament i parcel·lació de la petita propietat, amb creixement percentual i absolut d'aquest grup, pèrdua d'importància de la mitjana propietat i disminució de la gran propietat quan a nombre de propietats, però creixement de la terra controlada per aquest grup a causa de l'increment de les propietats superiors a 50 hect.. Tot plegat amb matisacions com per exemple la importància de la propietat mitjana, provinent del fraccionament dels masos de muntanya a Gavà o bé de la disgregació de les grans propietats desamortitzades al llarg del XIX a la zona pratènca.

Finalment, volem fer un comentari global sobre el comportament la gran propietat a la comarca i sobre l'evolució de l'estructura de la propietat al Baix Llobregat. El quadre sobre els percentatges de terra que controla la gran propietat a cada municipi i els valors relatius dels líquids imposables corresponents, comparant les dades del segle XIX amb les segle XX, ens hi ajudarà.

Quadre 12.9.

Terra controlada i riquesa imposable, gran propietat (>10 h.), XIX-XX.

	1861-1864		1923-1931	
	% hect.	% riquesa	% hect.	% riquesa
S.Joan	36	42	39	36
S.Feliu	48	57	67	58
Papiol	32	45	46	54
Pallejà	42	31	78	58
El Prat	96	95	86	73
Viladecans	54	42	48	33
Castelldefels	79	75	71	61

A la riba dreta, l'únic poble que podem comparar és Pallejà on augmenta considerablement la terra controlada per la gran propietat i s'eleva també el percentatge de riquesa controlat, però no proporcionalment. En aquest poble l'índex de concentració de la terra s'eleva moltíssim en relació al segle XIX. Aquest procés, específic de Pallejà, que no podem extrapolar-lo als altres pobles de la riba dreta. Als pobles de la riba esquerra la gran propietat tendeix créixer quan a percentatge de terra controlada, però no quan a riquesa. A mateix temps es reforça la petita propietat d'entre 0 i 2,99 h, que al segle XX perd terra però controla més riquesa. Aquesta doble tendència ajuda a interpretar el comportament i els valors dels índexs de concentració de la terra del segle XX, en relació al punt de partida de mitjan segle XIX. A alguns pobles com Sant Feliu la propietat mitjana i, fins i tot, alguna gran propietat s'erosiona a favor de la petita propietat (5).

Al mitjan segle XIX, a la riba esquerra, les condicions per una explotació capitalista de la terra eren òptimes i més d'una fortuna barcelonina hi fixà els ulls i hi féu inversions. Regada des de 1819 pel Canal de la Infanta, ben comunicada per carretera des de finals del segle XVIII i amb ferrocarril des de 1855, possiblement el procés de concentració de la terra en mans de Barcelonins, estimulat pels alts rediments agrícoles, havia arribat als anys 1860 al seu propi sostre.

Les dades de 1924 i 1925, de Sant Joan i Sant Feliu, indiquen més control de terra pel grup de propietaris de més de deu hectàrees, però no més control de riquesa rústica. I no hi haurà finalment concentració de la terra perquè el creixement del grup de la petita propietat serà suficientment intens per compensar aquest increment de la gran propietat. El tipus d'especialització agrícola que imposarà com a sortida de la crisi fisecular, de fruiters i hortalisses, exigeix una elevada inversió en mà d'obra i potser aquesta es l'explicació del sostre de creixement en que semblen trobar-se les grans propietats de regadiu. Aquest procés faci entenedor la tendència a la fragmentació de la gran propietat barcelonina a favor de la petita o mitjana propietat veïna que s'observa durant la crisi (6). El anys abans de la crisi la inversió de capital a les grans finques de regadiu comprant maquinària i adobs era una realitat. A Sant Feliu Rosa Vilardaga -dels Nadal Vilardaga- tenia instalada una màquina de vapor de 5 cavalls de potència, que aixecava 500 litres d'aigua per minut d'una profunditat de 27 metres. Al Prat l'industrial Ferran Puig cobrava 10 pessetes als parcers per regar una hectàrea amb aigua que extreia directament del Llobregat per mitja de bombes accionades amb màquines de vapor (7). En canvi, la manca de capital féu que a les petites propietats, per tal d'obtenir elevats rendiments, intensifiquessin l'aplicació de la forja de treball familiar.

Al segle XIX, a tots els pobles de la riba esquerra, els percentatges de riquesa rústica de la gran propietat eren més elevats que el d'hectàrees controlades, fet coherent si tenim present que les millors terres de regadiu estaven en possessió dels grans propietaris. A les primeres dècades del XX els percentatges del líquid imposable de rústica de la gran propietat s'havien quedat per sota dels percentatges de superfície controlada. El cas de Sant Feliu es justificable per la incorporació de les antigues masies del terme de Santa Creu d'Olorda,

que va fer créixer la gran propietat majoritàriament amb terres de secà de muntanya (B). Els casos de Sant Joan i el Papiol, municipis en que no va variar la seva extensió superficial, les explicacions són més complexes. La hipòtesi de que en les terres de regadiu la petita propietat va créixer en nombre i en riquesa, malgrat que no incrementés el percentatge de terra controlada, és força coherent i ha quedat demostrada en comparar les dades de la petita propietat entre 1861-1864 i 1923-1931. Aquest procés s'explica perquè a la riba esquerra una propietat de regadiu inferior a 3 hect. tenia una capacitat productiva molt més elevada que una extensió semblant d'altres inderts de la comarca o que una extensió més gran al secà. Tinguem present que, segons càlculs de Llovet Mont-ros, al 1936 una hectàrea de regadiu de la riba esquerra conreada intensivament donava feina a un home durant tot l'any i que a la riba esquerra havia existit un procés d'industrialització des de mitjan segle XIX, que va facilitar la pervivència de la petita propietat. A més, a la riba esquerra existia una millor infraestructura per comercialitzar els productes, de la qual el petit pagès se'n podia beneficiar.

La degradació del sistema tributari va afavorir, sens dubte, a les grans propietats, però recordem que al segle XIX, a la riba esquerra, havíem detectat mecanismes de defensa fiscal de la propietat veïna enfront de la gran propietat forastera.

El reforçament de la petita propietat a pobles amb notable presència de secà com Papiol potser es déu també al procés de replantació dels vinyars post-fil·loxèrics, ja fos amb ceps americans o bé amb fruiters de secà, que s'hagué de fer amb explotacions mitjanes més petites que les anteriors, a causa de les elevades despeses que calia afrontar.

Al delta la situació de partida era la contrària, al segle XIX els percentatges de líquid imposable de les grans propietats

estaven per sota dels percentatges d'hectàrees controlades. Les grans propietats del delta es localitzaven en terres menys productives que a la riba esquerra i sembla que eren les que practicaven més ocultació fiscal. El comportament de la gran propietat al delta, entre 1860-1864 i 1923-1931, va ser diferent. Als tres municipis del delta els percentatges de superfície controlada per la gran propietat varen disminuir, però les diferències entre aquests i els percentatges de riquesa rústica s'incrementaren encara més. La gran propietat barcelonina del delta tenia mecanismes per anar alleugerint la seva càrrega fiscal i canalitzant el pes de la tributació cap a altres sectors socials. Les exempcions fiscals a les que s'acullí la gran propietat barcelonina del delta, sota la fórmula de crear colònies, pot explicar, en part, perquè entre 1861-1864 i 1923-1931 s'accentuaren les diferències en lloc d'aminorar-se. A més, el creixement de la petita propietat a la zona ho va facilitar.

Hom pot afirmar que al delta, en aquesta fase de consolidació de les relacions capitalistes de producció de l'agricultura catalana, es donà, fins a cert punt, un procés de fragmentació i dispersió de la propietat, contràriament al que hom podria pensar de bell antuvi. Però, a mitjans del segle XIX, era on la concentració de la terra era més elevada i, malgrat aquesta desconcentració, ho continuarà sent durant el segle XX. Tanmateix, per posar en conreu terres ermes o per fer explotacions intensives, que a vegades requerien ajuts tècnics importants, com quan es tractava d'anivellar el terreny per poder-lo regar amb les aigües del Canal de la Dreta o del riu, o bé modificar la composició del sòl amb l'aplicació d'adobs i sorra per tal de convertir-lo en sòl productiu, calia capital però també calia esforç humà sumat al capital, i l'exigència intensiva de força de treball per convertir en productives nombroses hectàrees dèltiques feia necessari, sovint, el fraccionament de les grans propietats que hem observat.

En resum, l'estructura de la propietat agrària baixllobregatina canvià entre 1860-64 i 1923-31, però no visqué un procés de concentració, com hom podria sospitar de bell antuvi. Al delta la gran propietat perdé força davant l'increment de la petita i mitjana propietat. A la riba esquerra, malgrat que percentualment la gran propietat incrementà el control sobre la terra, no va donar-se tampoc un procés de concentració. La riquesa rústica controlada per la gran propietat va disminuir a les dues zones. Però el tret característic de l'evolució de l'estructura de la propietat durant la crisi finisecular, fou que va consolidar-se la petita propietat pagesa. Això va fer decreixer, a tota la comarca, la concentració de la terra i de la riquesa. Al delta, on el protagonisme de la gran propietat era importantíssim al segle XX, la gran propietat perdé força. Malgrat tot durant el segle XX el delta era la zona que ofería una l'estructura de la propietat més polaritzada.

A la riba esquerra el reforçament de la petita propietat, facilitat per la presència de llocs de treball industrials, l'erosió de la mitjana i la pèrdua del control de la riquesa de la gran propietat resumeixen els canvis que s'operaren en l'estructura de la propietat en el transcurs del canvi de segle. El més important de tots fou, sens dubte, l'emergència de la petita propietat pagesa i la seva posterior consolidació.

Així, bé podem afirmar que les forces que tendien cap una concentració de la terra, foren neutralitzades i superades per les forces que tendien a la fragmentació i com resultant nasqué, durant les primeres dècades del segle XX, una estructura de la propietat baixllobregatina molt menys concentrada que la del segle XIX.

12.1.3. Propietat mitjana i parcel·la mitjana.

L'estudi de la propietat mitjana i de la parcel·la mitjana dels anys 1923-1931 ens ajudarà a delimitar algunes diferències en l'estructura agrària de la comarca. Haguéssim preferit poder parlar d'explotació mitjana per tal de poder copsar millor l'estructura de l'explotació de la terra real, però els amillaraments del segle XX cosignen el nom dels contribuents propietaris i la poca ambigüitat que existia en alguns amillaraments del segle XIX en els del segle XX havia desaparegut. Un contribuent gran propietari pot encobrir diverses explotacions, la parcel·lació però, en la mesura que en l'entrada de dades es va realitzar individualment és un indicador més fidedigne. Els petits contribuents, es a dir els petits propietaris són sovint petits explotadors de les terres que declaren. Aquesta identitat explotador propietari únicament succeix en la petita propietat i no en tots els casos, per tan es més prudent utilitzar el concepte propietat.

A riba dreta l'elevat valor de la propietat mitjana de Pallejà no es pot generalitzar a tota l'àrea. El cas específic de Pallejà respon un procés espectacular de concentració de la terra que es va desenvolupar en el transcurs de la crisi finisecular (9). El salt endavant en relació a les dades de propietat mitjana i parcel·la mitjana dels segle XIX així ho indiquen. La gran propietat s'adaptava bé a l'explotació dels boscos carboners, de la calç i del guix de les muntanyes de Pallejà. Però l'elevat index de subdivisió que manté al segle XX, permet pensar que les terres de regadiu de la plana estaven molt parcel·lades i que la vinya, amb extensions d'una o mitja mujada, s'havia extés pel secà de muntanya.

Quadre 12.10.

Propietat mitjana, parcel·la mitjana i index de subdivisió (1923-1931).

Pobles	Propietat mitjana	Parcel·la mitjana	Index Subdivisió
--------	-------------------	-------------------	------------------

S. Joan	2.10	1.05	2
S. Feliu	4.82	1.74	2.7
Papiol	2.98	1.75	1.7
Pallejà	6.17	1.89	3.2
El Prat	10.55	4.1	2.5
Viladecans	2.75	0.7	3.9
Castelldefels	3.7	1.7	2.12

TOTAL	4.72	1.84	2.5
-------	------	------	-----

A la riba esquerra i relació als valors del segle XIX, la propietat mitjana únicament havia crescut a Sant Feliu, fet lògic si recordem la incorporació de nombroses hectàrees del antic municipi de Santa Creu d'Olorda, bona part al secà. La propietat mitjana solament va créixer a Sant Feliu i a Pallejà, i per les arons apuntades, perquè la tendència general era la disminució. En canvi, l'augment de la parcel·la mitjana va ser general. Només al Prat disminueix, poble que tenia la parcel·la més gran al XIX (6,06 h.) i la continua tenint el segle XX (4.10 h.). L'augment de la parcel·la mitjana de Viladecans és quasi imperceptible: de 0,68 passa a 0,7.

A la riba esquerra és on es mantenen les propietats i les parcel·les mitjanes més baixes. Les mitjanes baixen més si n'excloem el Papiol que, al segle XX, tenia bona part del seu sòl agrícola dedicat a vinya (48 %) i moltes terres ermes, i en el que la gran propietat va créixer notablement (10). A aquesta riba la petita propietat intensiva de regadiu, fonamentada en la sobreexplotació del treball familiar, lluny de desaparèixer, escombrada per el procés de concentració, es consolida i s'enforteix (11). El procés industrialitzador, més precoç a riba esquerra que a les altres àrees de la comarca, donarà origen al treballador mixte agricultura-indústria. I, el fet que la petita propietat pugui comptar amb una part d'ingressos familiars provinents

de la indústria, ajudarà encara més a la consolidació del grup d'explotacions inferiors a 3 h., procés que s'observa amb nitidesa i preferentment al grup de la "molt petita explotació" (0>0,99hect) i que s'acabarà difonent per tota la comarca durant les primeres dècades del segle XX (12).

Al delta es mantenen en general unes propietats i unes parcel·les mitjanes de valors més alts que a la riba esquerra, fet que s'explica tan per la tipologia agrària de la zona, on l'explotació extensiva era encara important i, a més, existien terres per rompre, com per raons històriques vinculades al tipus de transició de l'antic règim (colonització de les Marines de Gavà i Castelldefels amb petites emfiteusis, vendes de grans propietats efectuades durant el procés desamortitzador a la zona pratenca i comprades majoritàriament per rics barcelonins, apropiació per part dels pagesos pobres de terres incultes, etc..). Es significatiu que Viladecans fos l'únic poble del set estudiats que, al segle XX, no arriba a l'hectàrea de parcel·la mitjana. Això ens remet novament al creixement de la "molt petita propietat" que a aquest poble va ser molt important. Viladecans, amb una agricultura bastant pobre i una estructura de la propietat que s'estronca per dalt i es fragmenta per baix, als anys trenta donava la de dispersió i atomització de la terra, poguen aplicar a la "molt petita propietat" d'aquest poble l'adjectiu de liliputença, petita propietat que a més de ser una petita extensió sovint no es podia ni regar.

Haurem potser de posar en qüestió el model predominant de trànsit al capitalisme al camp que defensa la concentració de la terra com a pas inqüestionable?. Globament podem defensar la hipòtesi d'una racionalització de l'explotació de la terra en la mesura que, en el trànsit del segle XIX al XX, a quasi tots els pobles es donà un augment de la parcel·la mitjana, acompanyat en casi tots els casos d'una

disminució del índex de subdivisió, malgrat que no es dongui un augment general de la propietat mitjana.

12.2. La distribució de la riquesa.

Com ja hem advertit en el capítol set tenim més informació per analitzar l'estructura social de mitjan segle XIX, que per estudiar la de les primeres dècades d'aquest segle. Així, pel que fa al segle XX, únicament podrem estudiar les diferents rendes mitjanes de rústica, per contribuent i per hectàrea i els índexs de concentració de la terra i de la riquesa rústica, i, quan ha estat possible la residència dels propietaris. Tinguem present, a més, que l'anàlisi de la distribució de la riquesa al segle XX el realitzem únicament per set pobles, a diferència del segle XIX que treballavem amb informació de tretze.

12.2.1. Aproximació a les rendes mitjanes.

Recordem que renda mitjana és únicament el resultat de dividir el total de riquesa imposable declarada en un municipi pel total de contribuents (renda mitjana per contribuents) o pel total d'hectàrees (renda mitjana per hectàrea).

Entre 1861-1864 i 1923-1931 les rendes mitjanes de rústica per contribuent tendiren a incrementar-se a quasi tots els pobles excepte a tres (13).

Quadre 12.11.

Rendes mitjanes de rústica per contribuent (comparació XIX-XX).

	SJ	SF	P	PJ	EF	V	C
XIX	287,5	454,25	114,75	107,25	1555,25	107,25	111,25
XX	371,93	352,98	198	372,62	622,7	114,14	108,89

La disminució de la renda mitjana de rústica de Sant Feliu de Llobregat s'explica per la incorporació de les terres de Santa Creu d'Olorda, que eren majoritàriament de secà, i per la tendència a la disgregació que va sofrir l'estructura de la propietat del poble, que es recolzava en el procés de reversió del control de la terra a la pagesia local, fet que va incrementar la presència de petites propietats. Tot plegat ajuda a entendre que, durant el canvi de segle, la renda mitjana de rústica per contribuent tendís a disminuir.

Al Prat una part de les terres de la gran propietat havia passat a engrossir els altres grups de propietats i, per tant, s'havia donat un descens en la concentració de la terra. A més, una bona part de les terres de la gran propietat barcelonina gaudia d'exempcions fiscals gràcies a la creació de colònies garícoles. Aquests factors combinats expliquen, en part, que la riquesa rústica per contribuent protagonitzés en aquest poble el descens més espectacular.

El descens de Castelldefels va ser petit, la concentració de la terra va disminuir de manera semblant a el Prat, però el descens en la concentració de la riquesa rústica no fou tant accentuat. Tinguem present que l'agricultura de Castelldefels partia, al segle XIX, dels nivells més baixos en tots els conceptes, es a dir era el poble més pobre dels estudiats. En conseqüència el descens de la renda mitjana de rústica per contribuent fou petit.

Globalment, l'augment de les rendes mitjanes per municipi i per hectàrea, reflectia en primer lloc l'increment de la càrrega tributària, que entre mitjan segle XIX i les primeres dècades del segle XX s'anà elevat, però també podia reflectir una major productivitat agrària, en relació als rendiments del segle XIX, quan les rendes havien crescut molt, o bé una certa desídia en l'acompliment dels deures fiscals o una disminució de la productivitat mitjana per municipi, quan quasi no s'havien incrementat.

Deixant de banda el cas de Sant Feliu, on el que va canviar va ser la mateixa fesomia agrària del municipi amb la incorporació de terres noves, amb el canvi de segle la tendència general va ser el creixement de la renda mitjana per unitat de superfície imposable. Però mentre a uns municipis aquest creixement era petit a altres era important.

Quadre 12.12.

Rendes mitjanes de rústica per hectàrea (comparació XIX-XX).

	SJ	SF	P	PJ	EP	V	C
XIX	124,9	147,79	35,52	32,98	55,85	30,78	21,11
XX	176,7	73,14	66,32	60,63	59	41,47	29,96

Entre 1861-1864 i 1923-1931 els pobles de la riba esquerra, seguits de Pallejà, foren els que protagonitzaren els increments més espectaculars de la renda mitjana de rústica per hectàrea. Sant Joan va augmentar la mitjana amb 51,8 pessetes, Papiol amb 30,8 i Pallejà amb 27,65. Al delta els increments foren molt inferiors: 3,19 a el Prat, 10,69 a Viladecans i 8,85 a Castelldefels. Aquest dos últims pobles, malgrat protagonitzar un augment superior al del Prat eren els que tenien les rendes mitjanes més baixes, tant al segle XIX com al segle XX. Per tant, quan parlem de consolidació de la petita propietat pagesa hem de tenir present que a la zona del delta de ponent i al mateix Prat la propietat pagesa emergent amb el canvi de segle era més pobre que a les dues ribes, i, sobretot que la pagesia de la riba esquerra on la presència de llocs de treball industrials complementava l'economia familiar de la petita propietat.

Així doncs, en el transcurs del canvi de segle, i intentant interpretar conjuntament les dades dels quadres 12.11 i 12.12, hem elaborat algunes reflexions. A les dues ribes, on l'agricultura intensiva s'havia desenvolupat des d'antic a les millors terres al·luvials de la plana, l'agricultura havia experimentat notables

millors i havia incrementat la seva capacitat productiva. Hom diria que, a començaments del XX, els efectes de la crisi finisecular estaven superats, o que, a les dues ribes, la crisi hagués afectat menys que al delta. Possiblement a les dues ribes l'especialització en fruita ajudà a la ràpida superació de la crisi, mentre que a l'agricultura cerealícola del delta li costà més.

El major increment per unitat de superfície a les dues ribes també s'explica per la menor importància de la gran propietat. La càrrega tributària tendeix a desplaçar-se cap als grups inferiors de l'estructura de la propietat i aquests eren els que menys practicaven l'ocultació absoluta de terres -qui menys té, menys pot amagar-. Malgrat que hem detectat que aquests grups tenien mecanismes de defensa fiscal davant la gran propietat, tinguem present que aquets mecanismes actuaven també de sistemes de control fiscal dins del mateix grup. Era lògic doncs que augmentés la mitjana de riquesa rústica imposable per unitat de superfície. A més, va ser en la petita i mitjana propietat on millor es desenvolupà l'especialització en fruita, a causa de la gran quantitat de mà d'obra que exigia i que el treball familiar podia cobrir. A més, l'arboricultura, a diferència dels cultius herbacis o dels hortícoles, era més difícil d'ocultar. Aquest conjunt de factors ajuden a entendre el comportament de les rendes mitjanes de rústica de les dues ribes de la vall mitjana.

Al segle XIX el delta tenia l'agricultura més pobre i, possiblement, la major extensió de cereals va fer que els efectes de la crisi finisecular fossin més intensos i li costés més de sortir de la crisi. A més, al delta, malgrat la devallada de la concentració de la terra la gran propietat continuava tenint un pes important i, per tant, hom podia canalitzar amb més eficàcia les apetències fiscals de l'Administració cap al petits i mitjans propietaris. Aquests, en el transcurs del canvi de segle, assoliren més càrrega fiscal de rústica

que al XIX, tant a nivell absolut com relatiu. Mentre la gran propietat legalment s'escapolia parcialment de tributar gràcies a la creació de colònies. A més, en iniciar-se el segle XX, els ermots i les marines salitroses ocupaven encara grans extensions superficials i que aquesta zona oferia la perspectiva agricolament més depauperada. Aquest conjunt de factors permet explicar-nos que l'increment de la renda mitjana per hectàrea fos tant baix al delta i, quan a renda per contribuent fins i tot hi ha disminucions. A tall d'exemple, Pallejà que al segle XIX cotitzava menys de mitjana per hectàrea que el Prat, al 1929 superava la mitjana del Prat.

En resum, al segle XX, els valors de les rendes mitjanes de rústica del delta eren els més baixos del conjunt estudiat: els tres pobles es trobaven per sota de la mitjana matemàtica dels set pobles estudiats -72,45-. Aquest fet ens situa davant d'una agricultura més endarrerida que la de les dues ribes, a la vegada que també indica que es dedicava bona part de la superfície agrícola a conreus o aprofitaments menys gravats fiscalment o de més fàcil ocultació (cereals, pastures, hortalisses, etc) i que, a inicis del segle XX, la gran propietat dèltica estava encara en condicions d'obtenir un tracte fiscal de favor, justament a la zona on la gran propietat barcelonina persistia amb més força un cop superada la greu crisi finisecular.

12.2.2. Concentració de la terra i de la riquesa.

La síntesi dels canvis operats entre mitjan segle XIX i inicis del segle XX en l'estructura de la propietat queden concretats amb els índexs del quadre 12.13 (14).

Quadre 12.13.

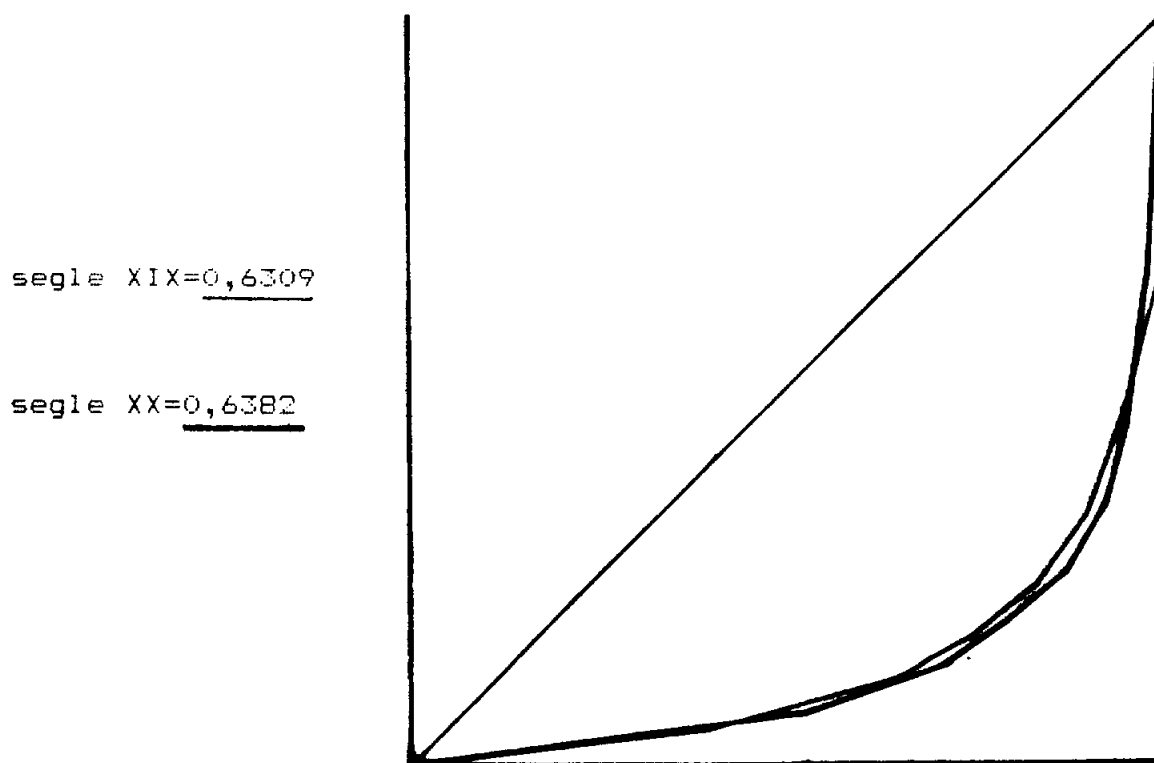
Concentració de la terra i de la riquesa, XIX-XX, (7 pobles). Resum.

	Ic terra	Ic riquesa rústica
1862-1864	0.6309	0.5921
1923-31	0.6382	0.5124

En aquest quadre-resum s'observa una lleugera tendència a la concentració de la terra, paral·lelament a un descens més important en la concentració de la riquesa. Si analitzem els valors per municipi comprovarem que solament en un cas va existir un procés de concentració de la terra: Pallejà. En general, no va donar-se concentració de la terra, ja que a la majoria dels pobles s'observa la tendència contrària. La comparació de la concentració de la terra entre el segle XIX i el XX, a través de la corba de Lorentz, és quasi imperceptible i un xic superior al segle XX, a causa dels elevats valors de concentració de la terra de Pallejà, quan en realitat de manera general no va existir concentració.

Gràfica 12.1.

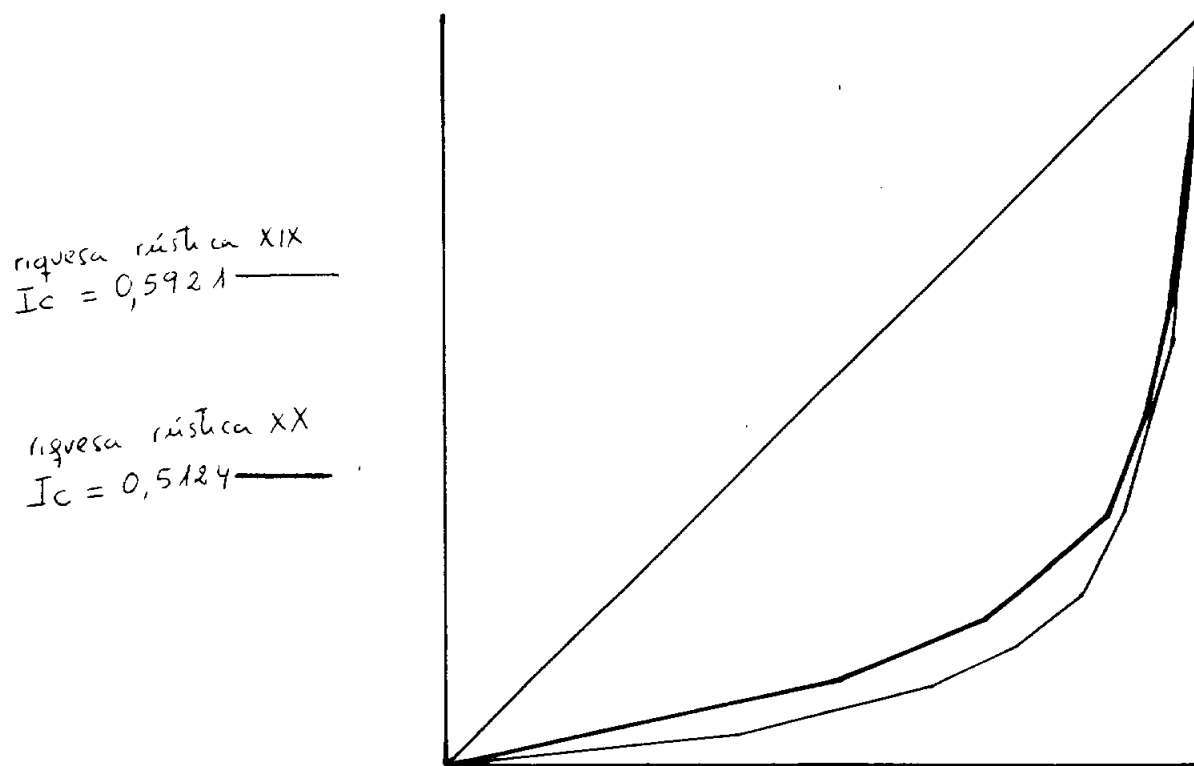
Concentració de la terra, Baix Llobregat, comparació XIX-XX.

En la comparació de la concentració de la riquesa rústica entre ambdós segles la corba de Lorentz defineix una major àrea pel segle XIX, es a dir ens mostra gràficament que hi havia una major concentració de la riquesa a mitjan segle XIX que a les primeres dècades del XX.

Gràfica 12.2.

Concentració de la riquesa rústica, Baix Llobregat, comparació XIX-XX.

Quadre 12.14.

Concentració de la terra i de la riquesa, XIX-XX, (7 pobles). Pobles.

	Ic terra		Ic riquesa rústica	
	XIX	XX	XIX	XX
Sant Joan	0.6159	0.3122	0.5397	0.3019
Sant Feliu	0.5354	0.4569	0.6256	0.4003
El Papiol	0.4069	0.3948	0.5019	0.4533
Fallejà	0.4549	0.6375	0.3769	0.3408
El Prat	0.8010	0.6567	0.7083	0.3648
Viladecans	0.5553	0.4282	0.3172	0.2756
Castelldef.	0.7083	0.5816	0.6536	0.4576

Mitjana	0.5824	0.4955	0.5318	0.3706

La reflexió que suggereix aquest quadre es que, globalment i pel període que estudiem, la terra tendí a repartir-se més equitativament en la majoria dels set pobles comparats. A tots els municipis, excepte a Fallejà, va baixar l'índex de concentració de la terra a la vegada que també disminuïa l'índex de concentració de la riquesa rústica.

El Papiol fou el poble que, en el transcurs del canvi de segle, va mantenir un nivell de concentració de la terra més semblant al de mitjan segle XIX, ja que únicament va disminuir l'índex de concentració de la terra en 0,0121.

Al segle XX Sant Joan era el municipi que tenia un nivell més baix de concentració de la terra, amb la diferència més elevada en relació a mitjan segle XIX (0,3037). En canvi, a mitjan segle XIX, li corresponia l'índex de concentració de la terra més elevat de la riba esquerra. Aquest fet i l'estudi de Mercè Renom sobre la fragmentació dels grans patrimonis barcelonins a Sant Joan, que foren adquirits

disgregadament per la pagesia local, ens permet defensar la hipòtesi que Sant Joan fou un dels pobles on el procés d'esmicolament de la gran propietat va donar-se amb més intensitat.

El cas de Sant Feliu és poc significatiu, al haver-se engrandit el grup de grans propietaris amb l'annexió de terres de Santa Creu d'Olorda l'índex del segle XX no reflecteix l'evolució real de l'estructura de la propietat de la terra durant aquestes dècades. Tanmateix, la dismunició paral·lela dels dos índexs de concentració indiquen que el procés de disgregació-fragmentació fou també important. Alhora que sembla ratificar el procés apuntat d'enfortiment de la petita i mitjana propietat veïnes, procés que, finalment, s'acabarà generalitzant a quasi tots els pobles de la comarca estudiats, a excepció de Pallejà. L'evolució de la capacitat tributària per grups de propietaris confirma també aquest procés. Al segle XX la càrrega tributària de rústica s'incrementa percentualment al grup dels petits propietaris al mateix temps que augmenta la participació veïna en la quota de rústica municipal, aspectes tots dos que matisen l'eclosió de la petita propietat pagesa veïna que va consolidant-se durant les primeres dècades del segle XX (15). L'aparent contradicció que representa que quan a residència, durant aquestes dècades, s'incrementin també el nombre de petits propietaris barcelonins (16), creiem que respon al fet que les petites propietats barcelonines eren majoritàriament petits trossos al secà, una vinya o un petit camp de fruiters, i, en canvi les petites propietats veïnes tendien a conrear un petit tros de regadiu.

Al delta els índexs de concentració de la terra van baixar molt, en relació als valors del segle XIX, però aquesta desconcentració era fruit d'una doble tendència que va actuar matisant l'enorme polarització social existent a mitjan segle XIX a la zona. D'una banda creixement de la petita i, sobretot de la "molt petita propietat", i de

l'altra erosió i fragmentació de la gran propietat a favor dels grups inferiors de l'estructura de propietat, malgrat que algun municipi augmenti el nombre de grans propietats superiors a 50 hectàrees.

Els índexs de concentració de la riquesa disminuïren encara més. El Prat, que havia fet un salt molt important en la desconcentració de la terra (d'un índex de 0,8010 a mitjan segle XIX havia passat a 0,6567), va ser el poble que va reduir més dràsticament la distribució de la riquesa rústica: d'un índex de 0,7083 passà a 0,3648. Al costat d'aquest canvi tant brusc del Prat destaquen les disminucions de Sant Joan, que li va al darrera amb un descens de 0,2378, i la de Sant Feliu (0,2253). D'aquest darrer poble el descens en la concentració de la terra s'explica, en part, pel creixement del grup de les propietats mitjanes i, fins i tot, grans, que no comportà concentració de la riquesa perquè es féu gràcies a l'incorporació de terres de secà (boscos, vinyes i oliverars del antic municipi de Santa Creu), al mateix temps que es consolidava la petita propietat de regadiu, fets que justifiquen abastament el procés de desconcentració.

El cas de Sant Joan és molt diferent i ens servirà de paradigma per tal de relacionar l'evolució de l'estructura de la propietat amb el l'aparell polític de la Restauració. L'any 1862, a Sant Joan Despí, la "molt petita propietat" representava el 57% sobre el total de propietats i, malgrat tot, l'índex de concentració de la terra era força elevat (0,6159). Al 1924 la "molt petita propietat" havia guanyat protagonisme assolint el 61% sobre el total, fet que va ajudar al descens de l'índex de concentració de la terra. El més sorprenent, però, va ser la alteració en la distribució de la riquesa rústica. Al 1924 el primer grup de propietats (0-2,99 h.) havia disminuït en tres punts el percentatge d'hectàrees controlades, del 33% havia passat al 30%, i en un punt en nombre de petites propietats (del 82% al 83%). Sorprenentment, al segle XX, el líquid imposable de

rústica corresponent a aquest grup, enlloc de disminuir de manera paral·lela, havia augmentat el 14%. Així doncs, durant la Restauració, la degradació del sistema tributari va comportar un traspass de bona part de la càrrega fiscal de la gran i, sobretot, de la mitjana propietat veïna cap a la "molt petita propietat", ja que en realitat aquest increment fiscal del 14 % el suportà únicament el grup de 0-0,99 h. No oblidem però que a la riba esquerra l'extensió del regadiu i la seva exigència d'intensificació del factor treball, que es realitzà per mitjà de la consolidació de la petita propietat, també ajudaren a aquest procés.

Arran d'aquest procés ens preguntem: quin paper tenia l'estructura caciquil en el reclutament fiscal?. La propietat mitjana de Sant Joan també va sortir beneficiada d'aquest desplaçament de la càrrega fiscal cap el grup dels petits propietaris, ja que controlant el mateix percentatge de terra que el segle XIX i disminuint en un punt el percentatge de nombre d'explotacions, la seva participació en les responsabilitats tributàries va disminuir en set, del 35% al 1862 passà al 28% el 1924. Aquesta propietat mitjana fou la que més es beneficià de la fragmentació de la gran propietat barcelonina, ja els compradors foren els descendents dels antics masos santjoanencs -grup que integrava majoritàriament la mitjana propietat veïna-, alguns dels quals per aquest procés passaren a formar part del grup dels grans propietaris.

La interpretació d'aquestes dades ens suggereix la hipòtesi següent: els grans propietaris barcelonins s'asseguraven un tracte fiscal de favor per a ells i pels propietaris mitjos veïns del poble, aquests eren en realitat els responsables de la contribució rústica, ja que solien ser membres del grup de la propietat mitjana veïna els que, a través del control del Ajuntament i la Junta Pericial, elaboraven la documentació fiscal. Els senyors barcelonins mantenien bones relacions

amb les institucions de poder local de manera que rebien un tracte privilegiat en el municipi on tenien les finques i feien d'encobridors, o de defensors si era necessari, davant dels poders governatius de Barcelona, del seu propi frau i del del grup de propietaris mitjos veïns. El grup dels "molt petits propietaris" era el rebia les conseqüències negatives d'aquesta aliança. ¿ Com s'articulaven greuges tributaris com els que acabem de descriure dins el sistema polític de la Restauració?. Es vàlida la hipòtesi que apuntem? Recordem que en el cas de Sant Joan l'increment de la renda mitjana per hectàrea fou el més elevat de tots (51,8) i aquest increment recaigué sobre les espatlles dels molt petits propietaris (grup de 0-0,99 hect).

En resum, al Baix Llobregat, a mitjans del XIX, la concentració i de la riquesa eren més elevades que durant les primeres dècades del segle XX, excepte en el cas de Pallejà. La major participació en la contribució territorial del grup de 0-2,99 h. va fer que la concentració en el repartiment de la riquesa disminuís en la majoria dels set pobles comparats, i la fragmentació d'algunes grans propietats, així com el creixement de la "molt petita propietat" (0-0,99 hect.) van portar a un repartiment més equitatiu del bé terra. No podem parlar, per tant, de procés de concentració.

Finalment, si tenim present que l'implantació de les relacions de producció capitalistes al camp va acompanyada habitualment d'un procés de concentració de la terra, després de les dades sobre l'evolució de l'estructura de la propietat baixllobregatina que hem analitzat podem defensar que el cas del Baix Llobregat és atípic: la petita i la mitjana propietats en lloc de desaparèixer, escombrades per la crisi, sortiren reforçades de la mateixa, gràcies a l'orientació cap al mercat de la nova organització productiva, no únicament mercat barceloní -com ja es feia des de molt abans de la crisi- sinó mercat europeu on es vendran les fruites i hortalisses baixllobregatines, i

gràcies també a l'associacionisme pagés que va protegir la petita i mitjana propietat -recolzades en la sobreexplotació de la força de treball familiar- de les xarxes de distribució del nou mercat agrícola internacional, reestructurat després de la crisi, i va facilitar l'accés del petit pagés a les noves tècniques.

12.3.L'accés a la terra.

12.3.1.Propietat forastera i propietat veïna.

a)petita propietat.

A principis del segle XX la petita propietat baixllobregatina havia sofert un canvi significatiu en relació a la situació que presentava a mitjan segle XIX. El fet més significatiu era el seu notable increment ja que passà 1126 al segle XIX a 1460 durant les primeres dècades del XX, únicament comparant entre els sis municipis que del segle XX coneixem la residència dels propietaris. Una major presència de petits propietaris barcelonins, forasters i de veïns ho explica (17).

Quadre 12.15.

	Petita propietat (Q ≥ 2.99 hect.), residència, comparació XIX-XX									
	veïns		barcelonins		forasters		desconeguda		total	
	T	%	T	%	T	%	T	%		
XIX	624	55,41	59	5,09	417	37,03	26	2,30	1126	
XX	807	55,27	129	8,84	514	35,2	10	0,68	1460.	

La consolidació de la propietat veïna és un procés evident. Al segle XIX existien 624 petites propietats veïnes que passen a 807 al segle XX. Eexceptuant la petita propietat de residència desconeguda,